

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«Δίκαιο και Ευρωπαϊκή ενοποίηση»

Κατεύθυνση: «Ποινικό δίκαιο και θεωρία του δικαίου»

Διπλωματική Εργασία

ΘΕΜΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:

**«Αιτία, συνθήκες και παράγοντες που επιδρούν στην
ανάπτυξη παραβατικής συμπεριφοράς»**

Τριμελής Επιτροπή:

Ι. Στράγγας, καθηγητής

Α. Χάνος, επίκουρος καθηγητής (επιβλέπων)

Χ. Παπαχαραλάμπους, Δ.Ν. Δικηγόρος

Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια: Μαλαγάρη Σταυρούλα

A.M. 0906M023

Ακαδημαϊκό έτος 2008-2009

***Αιτία, συνθήκες και παράγοντες που
επιδρούν στην ανάπτυξη παραβατικής
συμπεριφοράς***

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

SUMMARY.....	ΣΕΛ.3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	8
ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ:ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΣΑΦΗΝΙΣΗ ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ – ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΟΥ «ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΣ» ΚΑΙ ΤΗΣ «ΑΠΟΚΛΙΝΟΥΣΑΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ».....	12
i)ΔΙΑΚΡΙΣΗ «ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΗΣ» και «ΑΠΟΚΛΙΝΟΥΣΑΣ» ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ.....	12
ii)ΔΙΑΚΡΙΣΗ «ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΗΣ» – «ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΗΣ» ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ.....	18
iii)ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	29
ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ: ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ – ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΑΙΤΙΟΤΗΤΑΣ.....	37
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ: Η ΑΙΤΙΟΤΗΤΑ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΤΗΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ: ΑΙΤΙΕΣ, ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΓΕΝΕΣΗΣ.....	53
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ: ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΣΤΟΝ ΤΟΜΕΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ: ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΒΙΑΣ ΣΤΑ ΓΗΠΕΔΑ (ΧΟΥΛΙΓΚΑΝΙΣΜΟΣ).....	73
i)ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ.....	73
ii)ΣΥΝΤΟΜΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ.....	75
iii)ΘΕΩΡΙΕΣ ΠΕΡΙ ΧΟΥΛΙΓΚΑΝΙΣΜΟΥ.....	79
iv)ΑΙΤΙΑ.....	86
ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ.....	96
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	102

SUMMARY

On the occasion of penetrating in depth in the issue of causes, conditions and factors that affect the development of deviant behavior, the researcher encounters the problematic of the central concept of the present essay, deviant behavior, as well as the issue of causality in general and more specifically, in the sector of deviant behavior.

By examining the concept of deviant behavior we ascertain that it defines a number of phenomena different among them. Deviance is a concept wider than violation of rules of justice, it is violation of rules in a wide, sociological notion. The term “deviance” refers to types of behavior which are not socially approved, but do not constitute at any rate infringement of law. Infraction or criminality forms an aspect of deviant behavior among others which however constitutes violation of law. It concerns a relative concept granted that it depends and alters according to the extend of unanimity of the social whole as to if an act constitutes deviance or normality, as well as to the specific conditions under which an act is committed.

According to the distinction, whether rules and laws are considered product of social consent or social conflict, is given the answer to the question which acts, which offends of “moral values” and with which criterion are considered punishable and criminal on the basis of socio-political views and conceptions of every society.

According to the theory of social consent, the members of society, in order to serve their mutual interest, accept limitations in their freedom and abide by certain basic rules of behavior. Coherence and order of society derive from the unanimous consent of the members of society in relation to the principles and values constituting the basis of organization of social life. In cases where according to this model conflict arises, it is about a

totally marginal phenomenon, resulting from individual pathology or deficient function of social mechanisms. In such cases the system has the ability of control and reestablishment of balance and stability.

According to the theory of social conflict, the characterization of certain acts as criminal is the result of the dominance of a social group over the others. The group that has the power imposes its opinions in relation to the acts considered as criminal for the purpose of defending and perpetuating its prevalence. Society, according to this point of view, is characterized from contrariety of interests and values. The ruling class consolidates her dominance by constructing laws with which those interests and values are secured. In case of overturning of the correlation, the result is social change with the formation of new structures and their consolidation with new laws.

Crime is not a reality existing before criminal law and consisting of offence of mutual values, granted that protected values as well as offensive behaviors are not given a priori but are being selected from penal law.

In relation to the concept of causality, its existence in Nature constitutes one first basic admission. This existence can be perceived with the discovery of rules or relations which maintain stable. And these exact necessary relations among objects, facts, conditions etc., are called causal rules.

The fact that the necessity of a rule is never absolute, leads us to the necessary clarification that one rule is necessary only after the abstraction of coincidence, of independent factors that is likely to exist, coincidence that leads to the concept of "fate". Causality and fate are concepts unbreakably connected, as opposite to each other and as necessary for the right perception of one and the same phenomenon.

Every connection between two facts or phenomena does not necessarily coincide with a causal connection and every individual phenomenon is in interdependence with the rest. In this sense, there is a discrimination between direct or imminent cause and condition: Direct cause is defined from the fact that when submitted to alterations taking place in a certain given context, provoke significant alteration to the results whereas condition is defined as the necessary factors so as to provoke the results but in the specific context does not alter enough so as to alter remarkably the results.

Causality in the sector of deviant behavior includes cause-conditions-result-connection between cause and result and feedback between cause and result.

In the first place, we may define “cause” as a phenomenon which appears and produces another phenomenon considered in this case as the result. One and the same clause may be considered as cause or merely as condition. That depends in great measure on a quantitative – qualitative criterion which is the extent of the influence that is brought upon the result by the specific condition. Cause bears greater influence upon the result in relation to condition but distinguishing what constitutes cause and what condition is something that varies and differs according to circumstances.

In the examination of causality on the sector of crime we proceed from a general level (overall view of crime as phenomenon), to a specific level) examination of separate types of crimes) and finally to an individual level (one particular crime).

We seek for the cause of crime in a general sociological level, in social phenomena, in material living and labor conditions, in material conditions of everyday life and the rest of social relations.

In the more specific level of examination of behavior of different categories of individuals, we observe that the process of transforming the

conscience is a process extremely time-consuming and strenuous, and consistently, it is noticed a lack of correspondence between the objective reality as it is expressed on the system of productive relations and the rest social relations and the perception that general categories of individuals hold for reality. That is easily explained by the fact that individual conscience changes slower than material living conditions.

Finally, in an individual level, the examination of the individual that displayed deviant behavior is indispensable, granted that it is impossible to understand the essence of the problem without the individual and the examination of the role that social problems played in the shaping of his personality and his behavior. Elements that are particularly important in this level are the experiences, the mental characteristics and the mechanism of forming one's behavior.

However, for an analysis of the cause and the conditions of crime, the concept of "factor" and the clarification of its relation to cause and condition are equally necessary. "Cause" produces deviant behavior, whereas factors simply facilitate, have an effect on the course or the result of the process.

Basically the factors that have an influence on deviant behavior are two:

a) individual (related to personality) and

b) socio-economical which are separated in four particular groups:

1) *socio-demographic group* (factors related to urban planning, immigration etc)

2) *economical* (factors related to problems of well-being, consumption etc),

3) *social and socio-psychological* (factors related to the weakening of traditional types of social control of individual) and

4) *organizational and legal* (factors related to the application of new laws connected to the activity of the authorities, the rehabilitation system etc).

In an attempt to specify in a social phenomenon, we focus on hooliganism. Alienation of personality takes place out of the football ground, due to capitalistic production process. It also appears into the football ground, granted that the decay of personality is already committed before entering the football ground. In any case hooliganism is simply a violent expression of a predominant in the society competition and of an already alienated personality: hooligans function on the basis of values with which have been nurtured, revealing in a very clear way, the social personality as she is cut into pieces and smashed in the rest fields of life.

In the process of time football has turned in an international level to a giant financial firm. Football ground is now the field where capitalistic competition has been transferred. Financial interests impose the creation and maintenance of hooliganism, for football, as every human activity belongs to those activities that include the dynamics both for the good as for the evil.

A complete notion of social control should include the total of public and private acts that lead to facing criminality. In an effort to link possibilities of effective application of anti-criminal policy in every aspect, with some general conclusions we ascertain that any type of anti-criminal policy inevitably does not affect the general dominant frame of social relations but the subsequent phase of the process of its conversion to specific (per category of crime) and individual (in its personalized expression).

This is why in the pursuit of causes, conditions and factors that affect deviant behavior we explain social events by taking into consideration that the position that an individual holds within the socio-political system defines the elements of deviant behavior and not the characteristics of his behavior.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το ενδιαφέρον της γράφουσας για το ζήτημα που αποτελεί αντικείμενο της παρούσας εργασίας, αν και προϋπάρχον, ενεργοποιήθηκε περαιτέρω στα πλαίσια του μαθήματος της Κοινωνιολογίας του Δικαίου, κατά τη διάρκεια του τρίτου εξαμήνου σπουδών της Κατεύθυνσης του Ποινικού Δικαίου και της Φιλοσοφίας του Δικαίου του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Δίκαιο και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση».

Σε μια πρώτη ανάγνωση, φαντάζει ως ένα θέμα τετριμμένο και ευχερές στο «χειρισμό» του: όλοι οι άνθρωποι που αναπτύσσονται στα πλαίσια μιας κοινωνίας έχουν αντίληψη σχετικά με το τι, μέσοις όροις, εννοούμε με τον όρο «παραβατική συμπεριφορά» και αδιαμφισβήτητα κάθε κοινωνός, και μη έχοντας νομικές, εγκληματολογικές ή κοινωνιολογικές γνώσεις θα μπορούσε να διατυπώσει σκέψεις σχετικά με το τι εν δυνάμει θα μπορούσε να αποτελέσει εγκληματογόνο παράγοντα (οικογένεια, ναρκωτικά, κοινωνικά προβλήματα κλπ).

Παρόλα αυτά, η διείσδυση σε μεγαλύτερο βάθος σε σχέση με το ως άνω θέμα, φέρνει αντιμέτωπο τον ερευνητή με ορισμένες διόλου ευκαταφρόνητες δυσχέρειες. Τις δυσχέρειες αυτές θα επιχειρήσω να αναπτύξω στα πλαίσια της παρούσας εισαγωγής θεωρώντας πως με τον τρόπο αυτό, ήδη από την αρχή θα γίνουν κατανοητά, τόσο η δομή και ο τρόπος ανάπτυξης της εργασίας όσο και τα σημεία τα οποία, στην ανάπτυξη που ακολουθεί, εγείρουν σημαντικό προβληματισμό και αποτελούν πεδίο αντιπαράθεσης μεταξύ διαφόρων σχολών. Τέλος, με τον τρόπο αυτό θεώρησα πως αποτελεσματικότερα και περισσότερο εμπεριστατωμένα θα είχα τη δυνατότητα να υποστηρίξω τη θέση που τελικά λαμβάνω σχετικά με το ζήτημα των αιτιών, των συνθηκών και των παραγόντων που επιδρούν στην ανάπτυξη παραβατικής συμπεριφοράς.

Πριν ξεκινήσουμε με την ανάλυση των προαναφερθέντων δυσχερειών, να σημειωθεί ότι ήδη μία πρώιμη δυσχέρεια που διαφάνηκε ευθύς εξαρχής, αφορά την πολυπρισματικότητα του θέματος ανάλογα με την αντιμετώπιση του από νομική, εγκληματολογική, κοινωνιολογική ή ψυχολογική σκοπιά. Αναμφισβήτητα, μόνο η εξέταση του υπό κρίση ζητήματος διεπιστημονικά μπορεί με αξιώσεις να διεκδικήσει τα σκήπτρα της σφαιρικής και σε μεγάλο βαθμό –αν και όχι απόλυτο- γενικευμένης ισχύος, στα πλαίσια ωστόσο της παρούσας διπλωματικής εργασίας, κατ' ανάγκη η έρευνα επικεντρώθηκε ως επί το πλείστον σε πλευρές εγκληματο-κοινωνιολογικές αφήνοντας σε δεύτερη μοίρα πτυχές άλλων επιστημών που αναμφίβολα μόνο να προσφέρουν θα είχαν στο συνολικό αποτέλεσμα. Η ενδελεχής και κριτική ανάλυση των θέσεων όλων των σχετικών με το ανωτέρω ζήτημα επιστημών αποτελεί πρόθεση της γράφουσας, ενδεχομένως σε μελλοντικό πόνημα.

Ξεκινώντας με την κεντρική έννοια της προβληματικής της παρούσας εργασίας, την «παραβατική συμπεριφορά», διαπιστώνουμε το εξής: οι όροι «έγκλημα», «εγκληματικότητα», «παραβατικότητα», «αποκλίνουσα συμπεριφορά» είναι όροι καθιερωμένοι και οπωσδήποτε αρνητικά φορτισμένοι, με σημειολογικό ενδιαφέρον, αν και όχι πάντοτε με ευκόλως οριζόμενο περιεχόμενο. Ποια η σχέση της παραβατικής συμπεριφοράς και του εγκλήματος; Είναι η πρώτη μια κατά πλάτος ευρύτερη έννοια ή μια ελαφρύτερη και όχι στον ίδιο βαθμό φέρουσα το στιγματιστικό φορτίο της δεύτερης; Είναι οι γενεσιουργοί λόγοι της παραβατικότητας και γενεσιουργοί λόγοι του εγκλήματος ή πρέπει να αναζητηθούν αλλού; Υπήρχε ανέκαθεν έγκλημα; Υπήρχε ανέκαθεν παραβατική συμπεριφορά; Μήπως ο όρος «αποκλίνουσα συμπεριφορά» είναι μία έννοια που υποδηλώνει το ίδιο ακριβώς πράγμα υπό το πρίσμα διαφορετικών απλώς επιστημών;

Αντιστοίχως, η φράση «αιτίες, συνθήκες και παράγοντες που επιδρούν στην ανάπτυξη παραβατικής συμπεριφοράς» δύναται να αποκτήσει πλήρες σημασιολογικό φορτίο και εναργές περιεχόμενο μόνο υπό το πρίσμα μιας κατά το μάλλον ή ήττον συνεκτικής και ξεκάθαρης διασαφήνισης θέσεων σχετικά με την έννοια την αιτιότητας. Τούτο με τη σειρά του απαιτεί ενασχόληση με το ερώτημα της ύπαρξης ή μη διάκρισης μεταξύ πληθώρας εννοιών που απαντώνται συχνά στη σχετική βιβλιογραφία, συχνά υποδηλούντων ένα και το αυτό πράγμα: αιτία, αίτια, παράγοντες, παράμετροι, μεταβλητή (εξαρτημένη – ανεξάρτητη), συνιστώσα, συνθήκη, επισυνθήκευση είναι μερικές μόνο από τις έννοιες με τις οποίες οι ερευνητές φιλοδοξούν να απαντήσουν στα ερωτήματα της αιτιότητας, της αναγκαιότητας, της τυχαιότητας, της ελευθερίας της βούλησης ή του ντετερμινισμού. Υπάρχει άραγε μία πρωταρχική αιτία ή περισσότερες; Υπάρχει γενικά αιτία για την ανάπτυξη παραβατικής συμπεριφοράς; Τι είναι καθοριστικό, οι βιολογικοί, οι ψυχολογικοί ή οι παράγοντες του κοινωνικού περιβάλλοντος; γιατί άνθρωποι που δρουν υπό τις ίδιες συνθήκες (κοινωνικές, οικονομικές, πολιτισμικές κλπ) δεν αντιδρούν με τον ίδιο τρόπο και δεν ωθούνται στον ίδιο τρόπο ζωής και συμπεριφοράς; Γιατί κάποιοι ωθούνται στο έγκλημα ενώ άλλοι δεν περνούν τη «γραμμή» της νομιμότητας; Υπάρχει τελικά έγκλημα και παραβατική συμπεριφορά ή πρόκειται απλώς για κατασκευάσματα λειτουργούντα προς όφελος των εχόντων το δίκαιο και τους νόμους στα χέρια τους;

Με αυτά τα ερωτήματα και με κάποια λογικώς και συστηματικώς συνδεδεμένα θα ασχοληθούμε στις αναπτύξεις που έπονται. Την ενότητα που καταπιάνεται με την έννοια της παραβατικής συμπεριφοράς ακολουθεί ενότητα στην οποία θίγεται φιλοσοφικά και διεπιστημονικά το ζήτημα της αιτιότητας. Στη συνέχεια η προσοχή μας επικεντώνεται στη διερεύνηση αιτίων και παραγόντων που επιδρούν στην ανάπτυξη παραβατικής

συμπεριφοράς, ενώ στην τελευταία ενότητα, σε μικροσκοπικό θα λέγαμε επίπεδο¹, θα εστιάσουμε, δίκην παραδείγματος, σε μία έκφανση παραβατικής συμπεριφοράς, το χουλιγκανισμό, προκειμένου να καταστούν τα παραπάνω εναργέστερα και πληρέστερα. Η εργασία ολοκληρώνεται τέλος με μία σύντομη αναφορά στις δυνατότητες αλλά και τα περιθώρια αποτελεσματικής εφαρμογής των διαφόρων μορφών αντεγκληματικής πολιτικής.

¹ Ο όρος «μικροσκοπικό επίπεδο» χρησιμοποιείται εδώ μεταφορικά καθώς ο παραπάνω όρος να χρησιμοποιείται στην έρευνα του πώς ένα συγκεκριμένο άτομο έφθασε στο έγκλημα, σε αντίθεση με τον όρο «μακροσκοπικό επίπεδο» που χρησιμοποιείται στην εξέταση του εγκληματικού φαινομένου γενικά, και των παραγόντων του, ιδίως κοινωνικών, που το γεννούν. Βλ. Α. Γιωτοπούλου – Μαραγκοπούλου, Εγχειρίδιο Εγκληματολογίας, Μέρος Α' – Εισαγωγικά, Το έγκλημα – Η Εγκληματολογία, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1984, σελ. 19

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ

ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΣΑΦΗΝΙΣΗ ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ – ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΟΥ «ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΣ» ΚΑΙ ΤΗΣ «ΑΠΟΚΛΙΝΟΥΣΑΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ»

ι) Διάκριση «παραβατικής» και «αποκλίνουσας» συμπεριφοράς

Εξετάζοντας αρχικά την έννοια της *αποκλίνουσας ή παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς* διαπιστώνουμε πως αυτή προσδιορίζει μια σειρά από φαινόμενα διαφορετικά μεταξύ τους²:

α)μορφές συμπεριφοράς που δεν συνιστούν παράβαση τυπικού (νομικού) κανόνα, αλλά είναι περισσότερο καταστρατήγηση άτυπων κανόνων (συνηθειών)

β)πράξεις που συνιστούν παράβαση τυπικού κανόνα και συγχρόνως γίνονται αντιληπτές ως αποκλίνουσες από τη συλλογική συνείδηση (ανθρωποκτονία)

γ)πράξεις που συνιστούν παράβαση τυπικού κανόνα αλλά δεν γίνονται αντιληπτές ως αποκλίνουσες μορφές συμπεριφοράς από τη συλλογική συνείδηση (μαύρη αγορά σε περιόδους έκρυθμες).

Οι παρεκκλίνουσες συμπεριφορές διακρίνονται στις εξής κατηγορίες:

1)παραβατικές 2)αντικομορμιστικές, 3)επαναστατικές.

Παραβατικές είναι οι συμπεριφορές που παραβαίνουν έναν κανόνα χωρίς η παράβαση αυτή να περιέχει αμφισβήτηση ενδιαφέρον του δράστη

² Τη διάκριση αυτή προκρίνει η Νόβα – Καλτσούνη. (Χ. Νόβα – Καλτσούνη, Μορφές αποκλίνουσας συμπεριφοράς στην εφηβεία – Ο ρόλος της οικογένειας και του σχολείου, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2001, σελ.14)

για την ανατροπή του κανόνα. Οι περισσότερες περιπτώσεις εγκλημάτων του κοινού Ποινικού Δικαίου ανήκουν σ' αυτή την κατηγορία³.

Αντικομορμιστικές είναι οι συμπεριφορές που ο δράστης τους θέλει μ' αυτές να εκφράσει την έμπρακτη απόρριψη του κανόνα, την αντίθεσή του σ' αυτόν, τον οποίο με την πράξη του προσπαθεί να ανατρέψει.

Επαναστατικές τέλος είναι οι συμπεριφορές που ο δράστης τους εκφράζει όχι μόνο την αντίθεσή του με το συγκεκριμένο κανόνα που παραβιάζει αλλά με το όλο σύστημα της έννομης τάξης και των οργάνων που την εκφράζουν. Πρόκειται για πράξεις αμφισβητιών του όλου κοινωνικού συστήματος.

Κάθε μορφή παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς δεν εκθέτει σε κίνδυνο την κοινωνική συνοχή, καθώς υπάρχει ένα όριο κοινωνικής ανοχής σ' αυτήν. Η γενίκευση ωστόσο της μη ανταπόκρισης της δράσης του καθενός στις απαιτήσεις των άλλων κοινωνιών μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα τη σοβαρή διατάραξη των όρων λειτουργίας της κοινής ζωής, κυρίως όταν κλονισθεί η εμπιστοσύνη των μελών της κοινωνίας στην αποτελεσματικότητα των κανόνων ως μέσων καθοριστικών της διαγωγής των μελών στις διάφορες κοινωνικές σχέσεις. Για να γίνει αυτό βέβαια θα πρέπει οι διαφοροποιήσεις και οι αντιθέσεις να είναι τόσο έντονες ώστε να επέλθει πλήρης χαλάρωση της κοινωνικής συνοχής, πλήρες αίσθημα ανασφάλειας σχετικά με την προστασία των αγαθών που η κοινωνία αυτή θεωρεί βασικά.

Μέχρι λοιπόν ένα όριο, η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά απορροφάται και ρυθμίζεται κοινωνικά χωρίς να προκαλεί κοινωνική αποδιοργάνωση, γιατί αντιμετωπίζεται σαν ενδεχόμενο στα πλαίσια των

³ Κατά μία άλλη άποψη, η έννοια «παραβατικότητα» είναι συνώνυμη με την έννοια «εγκληματικότητα» υποδηλώνοντας απλώς και παραβίαση κανόνων όχι κατ' ανάγκη ποινικού χαρακτήρα (αλλά λ.χ. και διοικητικού) και τείνει περισσότερο προς το νομικό ορισμό του εγκλήματος, σε αντίθεση με τον όρο «παραπτωματοτικότητα» που τείνει περισσότερο προς τον ουσιαστικό ορισμό του εγκλήματος, αφορώντας πράξεις που αντιβαίνουν προς τις κοινά αποδεκτές αξίες, ανεξάρτητα αν ο νομοθέτης προβλέπει τιμωρία

κοινωνικών σχέσεων και αντιμετωπίζεται σαν τέτοιο με μέσα πρόληψης ή καταστολής⁴. Η κοινωνική οργάνωση και συνοχή απειλείται από την παρεκκλίνουσα συμπεριφορά όταν αυτή ποσοτικά και ποιοτικά ξεπερνά τα όρια της κοινωνικής ανοχής.

Συνοψίζοντας, η απόκλιση είναι έννοια ευρύτερη της παράβασης κανόνων δικαίου, είναι παραβίαση κανόνων με την ευρεία, κοινωνιολογική τους έννοια. Σε γενικές γραμμές, ο όρος απόκλιση ή παρέκκλιση αναφέρεται σε μορφές συμπεριφοράς που δεν είναι μεν κοινωνικά αποδεκτές, δεν συνιστούν όμως οπωσδήποτε παράβαση νομικού κανόνα. Η παραβατικότητα ή εγκληματικότητα⁵ είναι μια μορφή αποκλίνουσας συμπεριφοράς μεταξύ άλλων η οποία όμως συνιστά παράβαση νομικού κανόνα⁶.

Για να χαρακτηρίσει κανείς βέβαια μια πράξη ως κοινωνικά αποδεκτή ή ως αποκλίνουσα θα πρέπει να υπάρχει συμφωνία ως προς τα κριτήρια με βάση τα οποία η πράξη αυτή θεωρείται ως «κανονική» ή «μη κανονική». Η ίδια όμως η έννοια του «φυσιολογικού», εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την κουλτούρα και την ιδεολογία μίας κοινωνίας, από την ελευθερία και την ανεκτικότητα της, από τη δημοκρατική της συγκρότηση, από το νομικό της σύστημα⁷. Οι συμβατικές αξίες και η ιδεολογία μιας

γι' αυτές. Βλ. Γ. Παπακωνσταντίνης, Στοιχεία εγκληματολογίας & αντεγκληματικής πολιτικής, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2006, σελ. 16

⁴ Η Α. Γιωτοπούλου – Μαραγκοπούλου (ο.π., σελ 37-38) επισημαίνει ότι η εντός των ορίων κοινωνικής ανοχής παρεκκλίνουσα συμπεριφορά ενέχει και θετικές επιδράσεις για το κοινωνικό σώμα μεταξύ των οποίων αναφέρει την εκτόνωση των μελών ομάδων που δεν δέχονται ορισμένους κανόνες, με απώτερο αποτέλεσμα την διατήρηση της συνοχής του κοινωνικού δεσμού, τη συσπείρωση και την αύξηση της κοινωνικής αλληλεγγύης μεταξύ των κοινωνιών και τη λειτουργία της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς ως προδρόμου προοδευτικών αλλαγών.

⁵ Σύμφωνα με τον ορισμό που έχει επικρατήσει ως «εγκληματικότητα» νοείται το σύνολο των εγκλημάτων που διαπράττονται σ' ένα δεδομένο χρονικό διάστημα και τόπο Βλ. ενδεικτικά, Ι. Ι. Φαρσεδάκης, Στοιχεία εγκληματολογίας, Νομική Βιβλιοθήκη, 1996, σελ. 40

⁶ Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας και οι τρεις όροι θα χρησιμοποιούνται εναλλακτικά. Σε περίπτωση που τυχόν χρειαστεί η χρήση κάποιου όρου με την τεχνική του σημασία, (ήτοι υποδηλώνοντας συμπεριφορά παραβαίνουσα ή μη νομικό κανόνα), τούτο θα διατυπώνεται ρητώς.

⁷ Η ανάδειξη των αξιών σε κάθε κοινωνία είναι μια μακρά και ιδιαίτερα πολύπλοκη διαδικασία η οποία διαδραματίζεται στο ιστορικό πλαίσιο εξέλιξης της κοινωνίας. Οι αξίες αυτές ενσωματώνονται και εκφράζονται μέσα από τις πολιτικές και κοινωνικές σχέσεις στο Δίκαιο του αντίστοιχου Κράτους. Η αναπαραγωγή και σταθεροποίηση των αξιών γίνεται μέσα από τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης και με

κοινωνίας καθορίζουν συνεπώς το πλαίσιο της «φυσιολογικής» συμπεριφοράς. Η κοινωνική συμπεριφορά και οι κοινωνικές σχέσεις συνδέονται άρρηκτα, αφού το βασικό γνώρισμα της κοινωνίας είναι η αλληλεπίδραση των μελών της, η κοινή τους δραστηριότητα, επικοινωνία, συνεργασία και αμοιβαία αλληλεγγύη. Κάθε κοινωνία διαθέτει σε κάθε εποχή εκείνες τις αξίες που ανταποκρίνονται στις ανάγκες που έχει και, φυσικά, στο επίπεδο ανάπτυξής της. Οι αξίες αποτελούν ένα γενικό πλαίσιο, το οποίο για να είναι αποτελεσματικό συμπληρώνεται από ρυθμίσεις περισσότερο συγκεκριμένες και δεσμευτικές για τα άτομα. Οι ρυθμίσεις αυτές αποκαλούνται κανόνες των οποίων το περιεχόμενο απορρέει από την αξία ή τις αξίες στις οποίες αναφέρονται.

Το σύστημα δε των βασικών κοινωνικών αξιών είναι ταυτόχρονα και το σύνολο των βασικών κανόνων. Επιπλέον οι κοινωνικές αξίες ενεργούν σαν εσωτερικοί (υποχρεωτικοί) ρυθμιστές της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Αυτό χάρη στην εσωτερίκευση από ένα άτομο των κοινωνικών αξιών και επίσης χάρη στη σχέση με τους άλλους ανθρώπους που ρυθμίζει την κοινωνική συμπεριφορά του. Οι νομικοί κανόνες είναι ένα σημαντικό κομμάτι των κοινωνικών κανόνων: «Η επαφή των κοινωνικών και νομικών κανόνων εκδηλώνεται στο γεγονός ότι οι αρνητικές ροπές στο έγκλημα, η αύξηση της εγκληματικότητας, προσδιορίζεται συχνά από την αδυναμία και την πτώση του ελεγκτικού ρόλου των άλλων κοινωνικών κανόνων, την ασυμφωνία γενικά της κανονιστικής τάξης ως σύνολο»⁸.

Σε γενικές γραμμές θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι κάθε κοινωνία απαγορεύει τύπους συμπεριφοράς που δεν βρίσκονται μέσα στα συμφέροντά της μέσα στο μοντέλο, στο πρότυπό της. Αυτό θα μας οδηγούσε στη σκέψη ότι μια πράξη δεν είναι ποτέ από μόνη της σωστή ή

τιν επίδραση αμέτρητων παραγόντων, με κυριότερους τους λεγόμενους μηχανισμούς κοινωνικοποίησης όπως η οικογένεια, το σχολείο, το άμεσα κοινωνικό περιβάλλον καθώς και οι ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους.

λάθος, ηθική ή μη ηθική, καλή ή κακή. Για ν' αποκτήσει ένα χαρακτηρισμό, μια σημασία, θα πρέπει να ενταχθεί σε ένα σημασιολογικό περίγραμμα, όπως αυτό προσδιορίζεται από το αξιολογικό σύστημα μιας κοινωνίας, και μέσα εκεί να αξιολογηθεί. Δηλαδή η οποιαδήποτε σημασία μιας συγκεκριμένης πράξης είναι συνάρτηση του σημασιολογικού πλαισίου στο οποίο ανήκει καθώς και του κανόνα που τη ρυθμίζει. «Είναι χρήσιμο να αναρωτηθούμε σχετικά με την εγκυρότητα της έννοιας της παρέκκλισης. Σε γενικές γραμμές αξιολογούνται με αυτόν τον όρο συμπεριφορές που κρίνονται ως ασύμβατες με τους κοινωνικούς κανόνες, με τους νόμιμους τρόπους σκέψης και δράσης σε μια δεδομένη εποχή, σε μια δεδομένη κοινωνία. Στην πραγματικότητα αυτή η έννοια υποδηλώνει περισσότερα μια ιδεολογική πραγματικότητα παρά μια πραγματική κατάσταση. Είναι οι κυρίαρχες κοινωνικές ομάδες που εφευρίσκουν την παρέκκλιση κατασκευάζοντας, ανάλογα με τα συμφέροντά τους τους κανόνες των οποίων η παραβίαση συνιστά παρέκκλιση⁹».

Σε κάθε δε κοινωνία διαμορφώνεται αυτό που αποκαλούμε «κυρίαρχη ιδεολογία», η επικρατούσα δηλαδή ιδεολογία, με όρους επικράτησης μίας κοινωνικής τάξης πάνω στις άλλες. Η κυρίαρχη ιδεολογία θέτει πρότυπα συμπεριφοράς και κυριαρχεί στη διαμόρφωση του πλαισίου στο οποίο κινείται η έννοια του φυσιολογικού. Η αποτύπωση της κυρίαρχης ιδεολογίας γίνεται μέσα από το δίκαιο που ισχύει στο κράτος, σε μια διαδικασία μακρόχρονης αλληλεπίδρασης μεταξύ κοινωνικών σχέσεων και κρατικής εξουσίας. Χωρίς το δίκαιο άλλωστε δεν νοείται οριοθέτηση παραβατικής – εγκληματικής συμπεριφοράς. Η υπέρβαση αυτής της συμπεριφοράς σημαίνει την παραβίαση συγκεκριμένων κανόνων του κράτους στο οποίο η συγκεκριμένη κοινωνία υπάγεται. Η διαφύλαξη του κοινωνικού συνόλου από την παραβίαση των κανόνων αυτών εξασφαλίζει

⁹ Γ.Α. Πανούσης, Θεμελιώδη ζητήματα της εγκληματολογίας, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα 2000, σελ.170, με περαιτέρω αναφορά σε Avanesov

την ομαλή κοινωνική συμβίωση, την οποία διασφαλίζουν οι καταναγκαστικοί (αστυνομία, δικαιοσύνη, σωφρονιστικό σύστημα) και ιδεολογικοί μηχανισμοί της κυρίαρχης τάξης (σχολεία, εκκλησία, οικογένεια, τέχνη, πολιτική, σπορ κλπ).

Με τον όρο «απόκλιση» λοιπόν αποδίδονται μορφές συμπεριφοράς που συνιστούν παραβίαση κανόνων που γίνονται γενικά αποδεκτοί – η άρνηση ή η αδυναμία του ατόμου να ανταποκριθεί σε προσδοκίες που έχει από αυτό η κοινωνία¹⁰. Επειδή όμως το σύστημα αξιών και κανόνων δεν είναι αμετάβλητο στο χρόνο μπορούμε να συμπεράνουμε ότι και οι μορφές αποκλίνουσας συμπεριφοράς μεταβάλλονται ανάλογα με τη διάρθρωση της κοινωνίας. Επομένως η αποκλίνουσα συμπεριφορά δεν είναι ιδιότητα που ενυπάρχει σε κάποια πράξη, αλλά χαρακτηρισμός που διαφοροποιείται ανάλογα με τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας της κοινωνίας. Με άλλα λόγια, δεν είναι η αντικειμενική υφή της συμπεριφοράς αυτής που της προσδίδει το χαρακτηρισμό της παρεκκλίνουσας, αλλά ο τρόπος που την προσλαμβάνει η συγκεκριμένη κοινωνία.

Πρόκειται κατά το μάλλον ή ήττον, για μία σχετική έννοια, δεδομένου ότι εξαρτάται και μεταβάλλεται ανάλογα με το βαθμό ομοφωνίας του κοινωνικού συνόλου ως προς το αν μία πράξη αποτελεί παρέκκλιση ή ομαλότητα, αλλά και από τις ειδικές συνθήκες υπό τις οποίες τελείται μία πράξη. Παράδειγμα παρέκκλισης για την οποία η γνώμη του κοινωνικού σώματος ερείδεται είναι η αποποινικοποίηση της μαριχουάνας, ενώ παράδειγμα παρέκκλισης που εξαρτάται από τις συνθήκες, είναι ο φόνος. Ακόμη δηλαδή και μία πράξη «αντικειμενικά παρεκκλίνουσα» δεν νοείται ως τέτοια σε περίπτωση πολέμου, άμυνας κλπ. Έτσι υπάρχουν

⁹ J.-M. Bessette, sociologie du crime, Presses universitaires de France, Paris, 1982., σελ.58

¹⁰ «Είναι γνωστό ότι εκείνος που παρανομεί έρχεται σε ανοικτή σύγκρουση με ορισμένους κανόνες του κοινωνικού συστήματος εντοπίζεται δε και μέσα στα όρια της «ανομίας» που εκφράζει και μία χαλάρωση των ηθών καθώς και μορφή κάμψης αξιών. Ένα «ανομικό» άτομο διαμορφώνεται μέσα σε ένα κλίμα ανομικό» Βλ. Α. Τρωϊάνου – Λουλά, Έγκλημα και μεταφυσική, ερμηνείες και μεταφυσικές θεωρήσεις της εγκληματικής συμπεριφοράς, εκδ. Α. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή 2004, σελ.29

παραβάσεις (ελαφρότερες) που γίνονται ανεκτές, με αντίκτυπο απλώς κάποια περισσότερο ή λιγότερο σοβαρή αποδοκιμασία, ακόμη και κάποια μείωση της κοινωνικής υπόληψης του δράστη τους, ενώ υπάρχουν άλλες που ο νόμος ρυθμίζει ρητά τις συνέπειές τους, διαφόρων βαθμών αυστηρότητας.

ii) Διάκριση «παραβατικής» – «εγκληματικής» συμπεριφοράς

Αν επιχειρούσαμε να ξεκινήσουμε από τον ορισμό που δίνεται για το έγκλημα από νομική σκοπιά, (άρθρο 14ΠΚ), γρήγορα διαπιστώνουμε ότι ο ορισμός αυτός ελάχιστα μας βοηθά από εγκληματολογική σκοπιά, καθώς καταλήγουμε ότι έγκλημα είναι ό, τι ο ποινικός νομοθέτης ορίζει ως τέτοιο. Και μπορεί ένας τέτοιος ορισμός να συνεισφέρει τα μέγιστα στην αποφυγή αοριστίας και ανασφάλειας (ζήτημα ουσιώδες για την νομική επιστήμη), από τη σκοπιά αυτή θεωρούμενο όμως το έγκλημα ισοδυναμεί απλώς με μία διανοητική – ιδεολογική εργασία, την εργασία του ποινικού νομοθέτη που τυποποιεί ορισμένες πράξεις ως εγκλήματα. Ο αντίλογος σε αυτήν την άποψη θα έλεγε ότι οι τυποποιούμενες ως εγκλήματα στον ΠΚ πράξεις δεν είναι προϊόν αυθαιρεσίας του εκάστοτε νομοθέτη αλλά αντίθετα προϋπάρχουν στους κόλπους της κοινωνίας, ούσες κατά την *ουσιαστική* τους έννοια εγκληματικές προτού καταστούν και *τυπικά* εγκληματικές¹¹. Και αντίθετα, όταν η κοινωνία παύσει να θεωρεί μια πράξη εγκληματική ο νομοθέτης πρέπει να της αφαιρέσει το νομικό μανδύα της εγκληματικής πράξης με τον οποίο την περιέβαλε. Το αν αυτή η άποψη πράγματι ευσταθεί θα φανεί στις αναπτύξεις που ακολουθούν. Βάσιμα πάντως μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι υπάρχουν πράξεις οι οποίες αντιβαίνουν

¹¹ Εξάλλου στην πράξη μικρή σημασία έχει η διάκριση αυτή δεδομένου ότι κ α τ ά κ α ν ό ν α καθιερώνονται ως αξιόποινες από τον ποινικό νόμο πράξεις που μια κοινωνία χαρακτηρίζει ως εγκληματικές. Άλλο είναι το θέμα πώς και γιατί επικρατούν σε κάθε κοινωνία ορισμένες αντιλήψεις για τον εγκληματικό χαρακτήρα ορισμένων πράξεων, ζήτημα το οποίο θα εξετάσουμε παρακάτω.

στις κοινά αποδεκτές κοινωνικές αξίες αλλά δεν προβλέπονται ούτε τιμωρούνται από το νόμο, ενώ είναι δυνατό να υπάρχουν πράξεις που χαρακτηρίζονται νομικά ως εγκλήματα αλλά να μην αντιβαίνουν σε κοινά αποδεκτές κοινωνικές αξίες.

Προς το παρόν ας αρκεστούμε να εξετάσουμε το αν πράγματι υπάρχει ένα κοινό ιδιαίτερο χαρακτηριστικό όλων των πράξεων που χαρακτηρίζονται ως εγκληματικές. Οι περισσότεροι εγκληματολόγοι συμφωνούν στο ότι το έγκλημα είναι μια «αντικοινωνική συμπεριφορά», σε συνάρτηση βέβαια με τις κοινωνικές αντιλήψεις που είναι γέννημα των κοινωνικοπολιτικών και πολιτιστικών συνθηκών¹². Η διαφωνία όμως καλά κρατεί όσον αφορά το ποιο συγκεκριμένα είναι αυτό το κοινό χαρακτηριστικό των εγκλημάτων: είναι η προσβολή των στοιχειωδών ηθικών συναισθημάτων μιας κοινωνίας, όπως διατείνεται ο Garofalo; Είναι η προσβολή πράξεων που προσβάλλουν βαριά την κοινή συνείδηση, όπως υποστηρίζει ο Durkheim; Είναι η θεωρούμενη υπό του Pinatel ικανότητα πρόκλησης τέτοιων συγκινησιακών αναταραχών που να μπορούν να καθορίσουν την κοινωνική αντίδραση¹³;

Θα λέγαμε ότι όλες οι παραπάνω θεωρίες «πάσχουν» σε δύο τουλάχιστον σημεία: Το πρώτο σχετίζεται με τη σύγκριση μεταξύ μίας επιζήμιας και μίας ανήθικης πράξης. Δεχόμενοι λ.χ. ότι το έγκλημα πρέπει να προσβάλει το αίσθημα φιλαλληλίας και δικαιοσύνης, όπως διατείνεται ο Garofalo, δεχόμαστε ότι το έγκλημα είναι υποχρεωτικώς και πράξη ανήθικη¹⁴. Ωστόσο, υπάρχουν πράξεις επιθετικότητας, παραβίασης κανόνων συμπεριφοράς που κανένα αλτρουιστικό συναίσθημα δεν προσβάλλουν και συνεπώς δεν μπορούν να χαρακτηριστούν εγκληματικές (π.χ. αλκοολισμός, πορνεία). Το δεύτερο σημείο έχει να κάνει με την

¹² Βλ. Α. Γιωτοπούλου – Μαραγκοπούλου, ο.π., σελ. 28 με περαιτέρω παραπομπές.

¹³ Ο.π., σελ. 29-32

¹⁴ Έτσι και Μ.Ν. Μπακατσούλας, Εγκληματολογία, Η κοινωνιολογία της εγκληματικότητας, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 1979 τ. Α, σελ. 142

προσπάθεια όλων των παραπάνω θεωριών να οριοθετήσουν το έγκλημα στη βάση ηθικών συναισθημάτων, και δη δυσχερώς διαγνώσιμων, τουλάχιστον σε ένα πρώιμο στάδιο. Ούτε η συγκινησιακή διαταραχή ούτε η προσβολή της συνείδησης των κοινωνιών μπορούν να αποτελέσουν ασφαλή γνώμονα θεμελίωσης του εγκλήματος.

Το έγκλημα κατά μία ευρέως υποστηριζόμενη άποψη, δεν μπορεί παρά να θεμελιώνεται σε ένα αντικειμενικά διαγνώσιμο δεδομένο το οποίο θα παρέχει και την απαραίτητη ασφάλεια δικαίου και αυτό δεν μπορεί παρά να είναι η βλάβη ή η διακινδύνευση σημαντικών για την κοινωνική οργάνωση και διαβίωση πτυχών της εννόμου τάξης. Επιπλέον αυτό που διακρίνει το έγκλημα ως μορφή παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς είναι το ότι κατά το κοινωνικό αίσθημα πρέπει να απειλείται από το νόμο με επιβολή ποινής, ως ιδιότυπης μορφής κοινωνική αντίδραση, γεγονός που οδηγεί στην πρόσληψη του εγκλήματος ως κάτι ποιοτικά διάφορο, ως της πιο βαριάς μορφής παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς εκ μέρους του κοινωνικού σώματος. Αυτό που καθιστά το έγκλημα ποιοτικά διάφορο, είναι η κοινωνική αξιολόγηση της συμπεριφοράς αυτής και ο τρόπος αντίδρασης σ' αυτήν (ποινή) με όλα τα συνεπακόλουθα (κινητοποίηση διωκτικών μηχανισμών, τελετουργικότητα ποινικής δίκης, στιγματισμός, δραματοποίηση δράστη – πράξης στη συλλογική συνείδηση).

Στην πραγματικότητα, το ζήτημα που τίθεται, σχετίζεται άμεσα με ένα άλλο ζήτημα: ανάλογα με το αν οι κανόνες και οι νόμοι πιο συγκεκριμένα θεωρούνται προϊόν κοινωνικής συναίνεσης ή σύγκρουσης, απαντάται και το ερώτημα ποιες πράξεις, ποιες προσβολές «ηθικών αξιών» και με ποιο κριτήριο θεωρούνται ως αξιόποινες με βάση τις κοινωνικο-πολιτικές αντιλήψεις κάθε κοινωνίας¹⁵.

¹⁵ Στα πλαίσια της εγκληματολογίας διατυπώθηκαν και συνεχίζουν να διατυπώνονται μία σειρά θεωριών ερμηνείας του εγκλήματος. Ανάλογα δε με το κοινό ιδιάζον χαρακτηριστικό που απέδιδαν στο έγκλημα κατατάχθηκαν σε σχολές, σημαντικότερες μεταξύ των οποίων θεωρούνται, εκτός της συναινετικής και

Κατά την πρώτη άποψη¹⁶, τη θεωρία της *κοινωνικής συναίνεσης*, που αρύει την ισχύ της από την θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου του Rousseau τα μέλη της κοινωνίας, στα πλαίσια της εξυπηρέτησης του κοινού τους συμφέροντος, δέχονται περιορισμούς στην ελευθερία τους και συμμορφώνονται σε μερικούς βασικούς κανόνες συμπεριφοράς. Η συνοχή και η τάξη στην κοινωνία είναι απόρροια της καθολικής συναίνεσης των κοινωνικών μελών σχετικά με τις αρχές και τις αξίες που αποτελούν τη βάση της οργάνωσης της κοινωνικής ζωής. Στις περιπτώσεις, όπου σύμφωνα με το μοντέλο αυτό εκδηλώνεται σύγκρουση, πρόκειται για εντελώς περιθωριακό φαινόμενο, απότοκο ατομικής παθολογίας ή πλημμελούς λειτουργίας των κοινωνικών μηχανισμών. Στις περιπτώσεις αυτές το σύστημα έχει την ικανότητα ελέγχου και αποκατάστασης της ισορροπίας.

Κατά τον Durkheim¹⁷, ο άνθρωπος για να επιβιώσει πρέπει να είναι σε θέση να ικανοποιήσει τις ανάγκες του. Όντας ανικανοποίητες διαρκώς ξεπερνούν τα μέσα εκπλήρωσής τους. Και επειδή τίποτα εξωτερικό δεν μπορεί να περιορίσει τις επιθυμίες του, πρέπει πρώτα να περιοριστούν τα πάθη, ώστε να εναρμονιστούν οι ανάγκες και οι επιθυμίες με τις δυνατότητες πραγματοποίησής τους. Το απεριόριστο της επιθυμίας στον άνθρωπο προέρχεται από το γεγονός ότι αυτό υπερβαίνει τον οργανισμό και ότι ο διανοητικός χαρακτήρας της ανθρώπινης επιθυμίας προέρχεται

συγκρουσιακής εγκληματολογίας (για τις οποίες βλ. παρακάτω), η κριτική εγκληματολογία, η φεμινιστική εγκληματολογία, η συνθετική εγκληματολογία, η εξελικτική εγκληματολογία κλπ. για τις οποίες βλ. ενδ. Κ.Δ. Σπινέλλη, *Εγκληματολογία, Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2005, σελ.38-77

¹⁶ Κυριότεροι εκπρόσωποι του προτύπου αυτού οι Talcot Parsons και Robert Merton. Γενικά, η θεωρία της συναίνεσης βασίζεται στην παραδοχή ότι αυτό που συνέχει την κοινωνία είναι μία κοινή αντίληψη, μία βασική συναίνεση για ορισμένες αρχές και αξίες και συνεπώς για το τι είναι καλό, κακό, αποδεκτό κλπ. Στον αντίποδα, βάσει της συγκρουσιακής εγκληματολογίας η αντιπαλότητα ενυπάρχει στους κόλπους κάθε κοινωνίας, καθότι απαρτίζεται από αντιμαχόμενες ομάδες με αντίθετα συμφέροντα. Βλ. και Κ.Δ. Σπινέλλη, ο.π. σελ. 41-42 και Η. Δασκαλάκη, *Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή 1985, σελ.33-45

¹⁷ Γ. Α. Πανούσης, ο.π., σελ.173 επ. και F. Digneffe, *Ηθική & εγκληματικότητα*, (μτφρ: Ηρώ Σαγκουνίδου – Δασκαλάκη), Νομική Βιβλιοθήκη 2000, σελ.75-79

από την κοινωνικοποίηση. Το ρόλο αυτό του περιορισμού των επιθυμιών μπορεί να διαδραματίσει μόνο μία ρυθμιστική δύναμη, η οποία να βρίσκεται έξω από το μεμονωμένο άτομο, μία δύναμη ηθική, η κοινωνία, η οποία θέτει το ανώτατο όριο στο οποίο ένα άτομο μπορεί να βελτιώσει την ύπαρξή του και ένα κατώτατο όριο κάτω από το οποίο δεν επιτρέπεται να πέσει. Σεβόμενος ο άνθρωπος αυτή τη συλλογική αρχή θέτει όριο στα πάθη του. Με αυτόν τον τρόπο η δράση της κοινωνίας δεν ασκείται προς μια μόνο κατεύθυνση: είναι η πηγή της κανονιστικής εξουσίας που περιλαμβάνει επιθυμίες θεωρητικά απεριόριστες· είναι όμως επίσης η πηγή αυτού του απεριόριστου των επιθυμιών.

Σύμφωνα με το συναινετικό αυτό πρότυπο, οι κοινωνοί πειθαρχούν στη ρυθμιστική αυτή αρχή όχι από φόβο, βία ή έθιμο αλλά επειδή σέβονται και κατανοούν την αναγκαιότητα ύπαρξης μιας τέτοιας αρχής. Η κατάσταση της «ανομίας» συνδέεται κατά τον Durkheim με την εξασθένηση του αισθήματος του αυτοπεριορισμού που δυναμώνει όσο κάποιος αποκτά πλούτο και υλικές απολαύσεις, όσο αποθεώνεται η ευημερία. Η κατάσταση αυτή της «χρόνιας ανομίας», θεσμοποιείται και τοποθετείται στο επίκεντρο του συστήματος των αξιών της σύγχρονης κοινωνίας. Μέσα σ' αυτήν την κοινωνία, την βρισκόμενη σε κατάσταση παθολογική, ο άνθρωπος έχει καταληφθεί από την ιδεολογία της βιομηχανικής κοινωνίας που προκαλεί την αποδέσμευση των επιθυμιών.

Με την έννοια της «ανομίας» ασχολήθηκε περαιτέρω ο Merton¹⁸, ο οποίος έδωσε έμφαση στο ρόλο των κοινωνικών δομών στην άσκηση πίεσης σε ορισμένους ανθρώπους για να υιοθετούν μια μη κομφορμιστική παρά μια κομφορμιστική συμπεριφορά. Το πρώτο στοιχείο που έχει σημασία, συνίσταται σε ορισμένους πολιτισμικούς στόχους, επιδιώξεις και συμφέροντα αναφερόμενους σαν νόμιμα αντικείμενα. Το δεύτερο στοιχείο της πολιτισμικής δομής καθορίζει, ρυθμίζει και ελέγχει τους

παραδεδωγμένους τρόπους προσέγγισης αυτών των σκοπών. Οι πολιτισμικοί σκοποί και οι θεσμοποιημένοι κανόνες δεν βρίσκονται σε μια διαρκή σχέση ισορροπίας. Μια αποτελεσματική σχέση ισορροπίας ανάμεσα σ' αυτές τις δύο φάσεις της κοινωνικής δομής διατηρείται όσο οι ικανοποιήσεις αυξάνονται στα άτομα τόσο από τις πνευματικές ανάγκες όσο κι από την υλοποίηση των σκοπών και των θεσμικών μέσων επίτευξής τους. Η παραβατική συμπεριφορά μπορεί λοιπόν να θεωρηθεί σαν ένα σύμπτωμα αποχωρισμού ανάμεσα στις πολιτισμικά προδιαγραφμένες φιλοδοξίες και τους κοινωνικά δομημένους δρόμους πραγμάτωσής τους. Η διαδικασία αυτή που οδηγεί σε ανομία μπορεί εύκολα να φανεί σε μια ανταγωνιστική κοινωνία όπου ο στόχος της επιτυχίας υπερφαλαγγίζει τα θεσμικά προβλήματα και η υπερβολική αναζήτηση της οδηγεί τους ανθρώπους να ενδιαφέρονται μόνο για αυτήν έξω και πέρα από τους κανόνες.

Όπως αναφέρει ο Thio,¹⁹ η κοινωνία δίνει έμφαση στην κοινωνική αξία της επιτυχίας. Από το νηπιαγωγείο ως το πανεπιστήμιο, από τα βιβλία, τα περιοδικά και τις εφημερίδες, από τα αθλήματα προωθείται η επιτυχία, ο ανταγωνισμός. Σε αντίθεση με αυτό, τα θεσμοθετημένα, νόμιμα μέσα επίτευξης της επιτυχίας δεν είναι πάντα διαθέσιμα σε όλες τις τάξεις. «Στις κοινωνιολογικές παραφράσεις του Merton τα παραπάνω σημαίνουν: π ρ ώ τ ο ν την αποστροφή κριτικής της κοινωνικής δομής σε όσους η ισότητα στις ευκαιρίες είναι ακόμα όνειρο, δ ε ύ τ ε ρ ο ν τη διαφύλαξη της δοσμένης δομής της κοινωνικής δύναμης (με το να έχει άτομα στη χαμηλότερη κοινωνική στρωμάτωση τους δίνει μια ταυτότητα, όχι με τους ίσους τους, αλλά μ' αυτούς στην κορυφή) και τ ρ ί τ ο ν, την προώθηση πιέσεων για κομφορμισμό με τις πνευματικές προσταγές της ατέρμονης

¹⁸ Γ. Α. Πανούσης, ο.π.,σελ.184 επ.

¹⁹ Α. Thio, Deviant Behavior, εκδ. Longman, New York 1998, σελ. 18

φιλοδοξίας και με την απειλή ή μη πλήρους συμμετοχής στην κοινωνία γι' αυτούς που δεν θέλουν να συμφωνήσουν»²⁰.

Κατά τον Parsons²¹, το άτομο έχει μια μεγάλη γκάμα δραστηριοτήτων και αναμιγνύεται σε κοινωνικές σχέσεις μ' ένα μεγάλο αριθμό διαφορετικών ανθρώπων των οποίων οι σχέσεις ποικίλουν. Με τη λειτουργία της θεσμοποιημένης κοινωνικής δομής (μηχανισμών κοινωνικού ελέγχου σε ομαλή διαδικασία αλληλεπίδρασης σ' ένα θεσμικά ολοκληρωμένο κοινωνικό σύστημα) οι δραστηριότητες αυτές ταξινομούνται ώστε να συνιστούν ένα συγκροτημένο σύστημα, να διευθετούνται και να μειώνονται στο ελάχιστο οι συγκρούσεις. Η διευθέτηση αυτή σχετίζεται αφενός με χρονικά πλαίσια και αφετέρου με θεσμοποίηση προτεραιοτήτων.

Κατά τη δεύτερη άποψη²², της *κοινωνικής σύγκρουσης*, ο χαρακτηρισμός ορισμένων πράξεων ως εγκληματικών είναι αποτέλεσμα της επικράτησης μιας κοινωνικής ομάδας πάνω στις άλλες. Η ομάδα που κατέχει την εξουσία επιβάλλει τις αντιλήψεις της σχετικά με τις πράξεις που θεωρούνται εγκληματικές προς τον σκοπό της υπεράσπισης και διαιώνισης της κυριαρχίας της. Βαρύτητα σύμφωνα με το πρότυπο αυτό δίνεται στο στοιχείο του εξαναγκασμού. Η κοινωνία σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, χαρακτηρίζεται από αντίθεση συμφερόντων και ετερογένεια αξιών. Οι κυρίαρχες ομάδες επιβάλλουν τα συμφέροντα και τις αξίες τους και παγιώνουν την κυριαρχία τους με κανόνες δικαίου με τους οποίους κατοχυρώνονται αυτά τα συμφέροντα και οι αξίες. Σε περίπτωση ανατροπής αυτού του συσχετισμού δυνάμεων επέρχεται κοινωνική αλλαγή με διαμόρφωση νέων δομών και παγίωσή τους με νέους κανόνες δικαίου.

²⁰ Γ.Α. Πανούσης, ο.π., σελ. 188

²¹ Γ. Α. Πανούσης, ο.π., σελ.195 επ.

²² Κυριότεροι εκφραστές των διαφόρων ρευμάτων του προτύπου αυτού, οι Schwendinger, Platt, Sellin, Miller, Dahrendorf. Το συγκρουσιακό μοντέλο διακρίνεται σε διάφορα ρεύματα (θεωρία της νομικής πραγματικότητας (Chambliss), της κοινωνικής πραγματικότητας (Quinney), μαρξιστική θεωρία, φεμινιστική θεωρία (Heidensohn) κλπ) Α. Thio, ο.π., σελ.43 επ.

Σύμφωνα με την θεωρία της ετικέτας²³ η παρέκκλιση είναι μία συλλογική δραστηριότητα, η οποία περιλαμβάνει τις πράξεις περισσοτέρων του ενός ατόμων. Κατά τη θεωρία αυτή, δεν θα έπρεπε να εστιάζουμε στον παρεκκλίνοντα αλλά περισσότερο στην διάδραση μεταξύ του παρεκκλίνοντος και άλλων «φυσιολογικών – συμβατικών» ατόμων. Άνθρωποι που αντιπροσωπεύουν τη δύναμη του νόμου και της τάξης όπως επίσης και η συμβατική ηθική εφαρμόζουν την ετικέτα του παρεκκλίνοντα σε αυτού που παραβιάζουν το νόμο και την ηθική. Σε γενικές γραμμές οι πλούσιοι, οι λευκοί ή οι έχοντες εξουσία συνήθως αποδίδουν την ετικέτα του παρεκκλίνοντα σε άλλους, με κυριότερη συνέπεια αυτός στον οποίο αποδίδεται η ετικέτα του παρεκκλίνοντος να θεωρεί τον εαυτό του ως τέτοιο και τελικά να μετατρέπεται σε τέτοιο.

Αν και γιος δικηγόρου και σπουδαστής νομικής στο έργο του Μαρξ, μικρή θέση κατέχει ο τομέας αυτός στο συνολικό του έργο. Εκτεταμένη αναφορά στο εγκληματικό φαινόμενο επιχείρησε κυρίως στο έργο «Γερμανική ιδεολογία» το οποίο συνέγραψε με τον Ένγκελς. Βασικός στόχος ήταν η απομυθοποίηση των εννοιών του «κράτους» και του δικαίου» και η ανάδειξη της ταξικής τους φύσης. Το έγκλημα προσδιορίζεται ως η «η πάλη του απομονωμένου ατόμου ενάντια στην ισχύουσα κατάσταση πραγμάτων» ή οποία καθορίζεται από τις ταξικές σχέσεις παραγωγής του συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού²⁴. Αυτή η τοποθέτηση αποτελεί εξειδίκευση ως προς τον εγκληματία του περίφημου αφορισμού: «Το τι είναι οι άνθρωποι δεν καθορίζεται από τη συνείδησή τους, αλλά αντίθετα το κοινωνικό τους είναι καθορίζει τη συνείδησή τους»²⁵. Διεξοδικότερη ενασχόληση με το φαινόμενο του εγκλήματος επιχειρήθηκε από τον Ένγκελς: στο νεανικό έργο του «Η κατάσταση της

²³ Α. Thio, ο.π., σελ. 34

²⁴ Κ. Μαρξ-Φ. Ένγκελς, Η Γερμανική ιδεολογία, τ. Β, εκδ. Αναγνωστίδη, σελ. 91

²⁵ Κ. Μαρξ, Κριτική της πολιτικής οικονομίας (πρόλογος), εκδ. Οικονομικής και Φιλοσοφικής Βιβλιοθήκης, Αθήνα, 1956, σελ.5

εργατικής τάξης στην Αγγλία» επιχειρεί την άμεση σύνδεση των άθλιων συνθηκών ζωής των εργατών με την εγκληματική δραστηριότητα. Η ανηθικότητα και ο εκφυλισμός που συνεπάγονται αυτές οι συνθήκες ζωής αποτελούν τις ρίζες του εγκληματικού φαινομένου για την ύπαρξη του οποίου ευθύνεται αποκλειστικά το καπιταλιστικό κοινωνικό σύστημα.

Η ντετερμινιστική διατύπωση του Ένγκελς για τις αιτίες της εγκληματικότητας στο παραπάνω έργο του σε συνδυασμό με ορισμένες ανάλογες διατυπώσεις σε άρθρα του Μαρξ, οδήγησαν πολλούς στο συμπέρασμα ότι ο μαρξισμός προσέγγισε το εγκληματικό φαινόμενο με τη στενή οπτική ενός δογματικού οικονομικού ντετερμινισμού²⁶. Ο αντίλογος στην άποψη αυτή στηρίζεται στην συνολική θεώρηση του μαρξισμού ως ενιαίας συνεκτικής θεωρίας: «Αυτή η κριτική (ενν. για οικονομικό ντετερμινισμό) αδικεί κατά την άποψή μας, τη συμβολή των Μαρξ και Ένγκελς στην κατανόηση του εγκληματικού φαινομένου²⁷. Πράγματι,

²⁶ Βλ. Α.χ. τη μονογραφία του Γ. Ανδριτσόπουλου, Η θέση του Engels στο έγκλημα και τον εγκληματία, Ανάπτυπο από τα αστυνομικά χρονικά τεύχος 470, Μάιος – Ιούνιος 1976, σελ. 12-13: «Συγκεκριμένα η εξαθλίωση του ανθρώπου είναι ένα αίτιο εγκληματικότητας αλλά δεν είναι το μοναδικό...Το λιγότερο που μπορούμε να κάνουμε σήμερα είναι να φωτίσουμε όλους τους παράγοντες ή τις περιστάσεις που συνδέονται με τα διάφορα είδη του εγκλήματος, πράγμα που ολότελα αγνόησε ο Engels και μετά από αυτόν κι ο Marx»

²⁷ Παρόλο που το έγκλημα δεν συνέστησε μια από τις προτεραιότητες του Μαρξ, το έργο του έμελλε να έχει διάφορες επιπτώσεις στην εξέλιξη του κριτικού εγκληματολογικού προσανατολισμού. Διάφοροι εγκληματολόγοι προσέλαβαν επιλεκτικά απόψεις του Μαρξ χωρίς να αναφέρονται στον ίδιο, με συνέπεια στην κριτική εγκληματολογία να μην υπάρχει *μία* μαρξιστική εγκληματολογία. Η δε αναφορά της κριτικής εγκληματολογίας στην μαρξιστική θεωρία εξηγείται, κατά τον Λάζο (Γ. Λάζος, ο.π., σελ. 38-39) μεταξύ άλλων, από τους ακόλουθους λόγους: α) η συμβατική – θετικιστική εγκληματολογία δεν ξεφεύγει από τα πλαίσια της «νομιμοποίησης» της επικρατούσας κοινωνίας, κάτι που κατ' ανάγκη περιορίζει πολύ τις δυνατότητες αντιμετώπισης των προβλημάτων που προκύπτουν, β) οι μελέτες των Μαρξ και Ένγκελς παρέχουν μια σειρά πλαισίων και αφετηριών για την ερμηνεία των συνθηκών που αποτελούν αίτια, παράγοντες ή προϋποθέσεις του εγκλήματος, γ) η Μαρξική θεωρία περιλαμβάνει μια σειρά από κριτικές του δικαίου ως ταξικού δικαίου καθώς επίσης και θεωρήματα για τον επιλεκτισμό σ' ό,τι αφορά στο ποιος πράξεις ορίζονται ως εγκλήματα και δ) η Μαρξική θεωρία ενισχύει τις εγκληματολογικές τάσεις που δεν αποσκοπούν στη διαχείριση του εγκλήματος, δεν στρέφονται στην αντιμετώπιση του εγκλήματος θεωρώντας την υπάρχουσα κοινωνία ως δεδομένη, και δεν στρέφονται στην καταπολέμηση κάποιων επιμέρους πολιτικών οικονομικών και πολιτισμικών αιτίων που προκαλούν το έγκλημα. Αξίζει τέλος να σημειωθεί ότι ο χοντροκομμένος οικονομικός ντετερμινισμός («αίτιο του εγκλήματος είναι ο καπιταλισμός»), που συχνά αποδίδεται στον Μαρξ από διάφορους συγγραφείς, είναι μάλλον αποτέλεσμα λειψής επαφής με το πρωτότυπο έργο του. Γράφει ο Λάζος (ο.π., σελ. 74): Το ότι μια κοινωνική τάξη εκμεταλλεύεται οικονομικά μιαν άλλη (και μάλιστα νόμιμα) για τον Μαρξ δεν είναι μόνο ...οικονομικό ζήτημα, έστω και αν το αναλύει και το αναδεικνύει στο επίπεδο της οικονομικής. Ο Μαρξ δεν ενδιαφέρεται για την οικονομική εκμετάλλευση γιατί τον στενοχωρεί ότι κάποιοι έχουν πιο λίγα από

παρατηρείται στις σχετικές θέσεις τους μία υπερβολική έμφαση στον καθοριστικό ρόλο της οικονομικής βάσης. Θεωρούμε όμως ότι αυτό οφείλεται όχι σε δογματισμό, αλλά στο γεγονός ότι ο κρίσιμος ρόλος της οικονομικής βάσης αποτελεί κεντρική ιδέα της μαρξιστικής θεωρίας, η οποία αμφισβητήθηκε έντονα όταν διατυπώθηκε. Έτσι, οι ιδρυτές του μαρξισμού υποχρεώθηκαν να υπερασπίσουν με ιδιαίτερη έμφαση αυτή τη θέση με αποτέλεσμα ορισμένες φορές να απλοποιείται η θεωρητική κατασκευή. Χωρίς αμφιβολία όμως, υπήρχε πλήρης συνείδηση της πολυπλοκότητας των κοινωνικών φαινομένων όπως η εγκληματικότητα. Ο Ένγκελς αναφέρεται με διαφωτιστικό τρόπο σ' αυτό το πρόβλημα στο περίφημο γράμμα του προς τον Μπλοχ: «Για το γεγονός ότι η νεολαία κάποτε δίνει στην οικονομική πλευρά μεγαλύτερη βαρύτητα απ' ό,τι της αναλογεί φταίμε εν μέρει εμείς οι ίδιοι, ο Μαρξ και εγώ. Απέναντι στους αντιπάλους μας ήμασταν υποχρεωμένοι να τονίζουμε τη βασική αρχή που την αρνιόνταν κι έτσι δεν υπήρχε πάντα ο χρόνος, ο τόπος και η ευκαιρία να δώσουμε τη θέση που ταιριάζει και στους άλλους παράγοντες που συμμετέχουν στην αλληλεπίδραση». Ιδιαίτερα ο Μαρξ, σε άλλες αναφορές του στο εγκληματικό φαινόμενο, επιδεικνύει εξαιρετική διεισδυτικότητα και επιστημονική ευαισθησία σχετικά με την πολυπλοκότητα της αιτιολογίας του εγκλήματος. Αναφέρεται στο ρόλο της κοινωνικής αντίδρασης στην εγκληματογένεση, περιγράφει διαδικασίες αλληλεπίδρασης μεταξύ του δράστη και των μηχανισμών καταστολής και επισημαίνει τη σημασία που

κάποιους άλλους, ούτε γιατί τη θεωρεί κλοπή. ..τη θέση αυτή που διατύπωσε ο Proudhon ...ο Μαρξ απεύθυνε σαρκαστικές κριτικές αφού τη θεωρούσε λογικά λαθεμένη και ιστορικά άγονη...Συνεπώς το πρόβλημα που θέτει ο Μαρξ είναι πολιτικό. Για τον Μαρξ ο άνθρωπος στο ρόλο του εργάτη – ή του εντολοδόχου εργαζόμενου – δεν πρέπει ...να επαναστατήσει γιατί ο καπιταλιστής τον «κλέβει»...Ο εργαζόμενος πρέπει να επαναστατήσει για να ανατρέψει την κοινωνία που το να επιβιώνει ως εργαζόμενος γίνεται μόνο με τίμημα το να ακυρώνεται ως άνθρωπος.»

έχει ο επίσημος χαρακτηρισμός συμπεριφορών ως εγκλημάτων από την «επίσημη κοινωνία»^{28 29}

Τέλος, έχει αξία να αναφερθούμε συνοπτικά και στο ζήτημα του κατά πόσον το έγκλημα ως κοινωνικό φαινόμενο υπήρχε ανέκαθεν. Η αξία του ανωτέρω ζητήματος έγκειται στις προεκτάσεις που μια ενδεχόμενη θετική απάντηση στο παραπάνω ερώτημα θα είχε: αν το έγκλημα υπήρχε από τότε που δημιουργήθηκε ο άνθρωπος, τότε κατά πάσα πιθανότητα θα υπάρχει πάντα όσο συγκροτούνται ανθρώπινες οργανωμένες κοινωνίες.

Κατά μία άποψη³⁰, σ' όλες τις πρωτόγονες κοινωνίες³¹ υπήρξαν εγκλήματα, πράξεις δηλαδή συνδεδεμένες με προσβολή μαγικών και υπερφυσικών δυνάμεων (τοτέμ και ταμπού³²) (αιμομιξία, ιεροσυλία) και πράξεις προδοσίας (σύμπραξη με άλλες κοινωνικές ομάδες, παράβαση κανόνων για προσπορισμό τροφής κλπ). Κατά την άποψη αυτή, σε όλες τις πρωτόγονες κοινωνίες υπήρχαν αν όχι ποινές, πάντως οι έννοιες της βαριάς κύρωσης (θάνατος, εκδίωξη από την κοινότητα). Η πορεία δε που ακολουθήθηκε ήταν αυτή από την ιδιωτική τιμώρηση (υπόθεση των οικογενειών) στη δημόσια (υπόθεση του κατέχοντος την εξουσία στην κοινότητα και μετέπειτα του κράτους).

²⁸ Β.Χ. Καρύδης, Εγκληματικότητα και κοινωνικός έλεγχος στην ΕΣΣΔ (1917-1988), εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1991, σελ.45

²⁹ Στην ίδια λογική κινείται και ο Bessette (ο.π., σελ. 64 επ) όταν εξετάζει το έγκλημα ως ιδιαίτερη έκφραση της πάλης των τάξεων. Αναλύοντας πορίσματα ερευνών (σχχστικά με εργατικά ατυχήματα και θανάτους, μισθούς και κατανάλωση, εκπαίδευση), καταλήγει στο συμπέρασμα της ταξικότητας σε όλες τις πλευρές της κοινωνικής ζωής και διατυπώνει την άποψη ότι διεξάγεται ένας άτυπος κοινωνικός πόλεμος, όπου στην κορυφή των εγκληματιών βρίσκονται χειρόνακτες εργάτες, προλετάριοι, ενώ μεταξύ των κατηγοριών που δεν εγκληματούν τα πιο εύπορα στοιχεία της τεχνολογικής – βιομηχανικής κοινωνίας και ανάμεσά τους οι μικρέμποροι, εργαζόμενοι στις υπηρεσίες, μεσαία στρώματα κλπ.

³⁰ Α. Γιωτοπούλου – Μαραγκοπούλου, ο.π. σελ. 51-56 και Μ.Ν. Μπακατσούλας, ο.π., σελ.53-60

³¹ Σκόπιμα δεν γίνεται αναφορά στις μετέπειτα κοινωνίες (αρχαία Ελλάδα, Ρώμη κλπ), δεδομένου ότι το ζήτημα που εδώ ενδιαφέρει ως επί το πλείστον δεν είναι η ιστορικο-συγκριτική μελέτη της έννοιας του εγκλήματος αλλά η ταυτόχρονη με την συγκρότηση των πρώτων ανθρωπίνων ομάδων ή μη γένεσή του. Για λεπτομερή εξέταση της εξέλιξης του εγκλήματος στις διάφορες κοινωνίες βλ. αντί πολλών Μ.Ν. Μπακατσούλας, ο.π., σελ.53-94.

³² Τοτέμ: ζώο ή φυτό θεωρούμενο ως γενάρχη της φυλής ή της φυλής της οποίας όλα τα μέλη έχουν κοινή καταγωγή από το αυτό τοτέμ. Ταμπού: πρόσωπα ή πράγματα ακάθαρτα, βδελυρά, ιερά, σχετιζόμενα με κάθε θρησκευτική δοξασία, η οποία απαγόρευε στον βέβηλο επί ποινή θανάτου να αγγίξει αντικείμενο κηρυχθέν ως ταμπού.

iii) Συμπεράσματα

Θέτοντας ως βάση μας την κοινωνική πραγματικότητα που προϋπάρχει του νόμου και αποτελεί τον λόγο της αρνητικής αξιολόγησης που εκφράζει ο νόμος (και όχι τον νομικό ορισμό του εγκλήματος), εξετάζοντας με άλλα λόγια οντολογικά και όχι δεοντολογικά – αξιολογικά το έγκλημα διαπιστώνουμε τα εξής:

1) Στα πλαίσια της παραδοσιακής εγκληματολογίας, θεωρείται ως δεδομένο ότι ο νομικός ορισμός του εγκλήματος καλύπτει την κοινωνική πραγματικότητα και κατά συνέπεια, δεν εξετάζεται το αν πράγματι οι οριζόμενες ως εγκλήματα από το νόμο συμπεριφορές προσβάλλουν κοινές θεμελιακές αξίες, αλλά αντίθετα, τούτο θεωρούμενο ως *a priori* δεδομένο, η έρευνα κατευθύνεται στον προσδιορισμό των αιτίων της παραβίασης του νόμου.

2) Είδαμε παραπάνω ότι το κοινό σημείο στο οποίο καταλήγει η συντριπτική πλειοψηφία των θεωρητικών είναι ότι τελικά το έγκλημα προσβάλλει κοινές θεμελιακές αξίες. Η κοινότητα ωστόσο των αξιών πρέπει και αυτή με τη σειρά της να τεθεί υπό αμφισβήτηση με την εξής έννοια: αναμφίβολα υπάρχουν αξίες οι οποίες είναι κοινές, διαφορετικά η αποδόμηση των κοινωνιών θα ήταν το σύνηθες και ευχερές. Υπάρχουν αξίες που συμβάλλουν στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής, στο δυνάμωμα του κοινωνικού ιστού, κατά το συναινετικό πρότυπο. Ουδέποτε όμως υπήρξε κοινωνία της οποίας το βασικό χαρακτηριστικό να ήταν η ενότητα των συμφερόντων και των αντιλήψεων. Στον αντίποδα το σημαίνουν, ο προωθητικός παράγοντας σε κάθε κοινωνία υπήρξαν οι αντιθέσεις, αντιθέσεις κύρια ανάμεσα στις μεγαλύτερες κοινωνικές ομάδες, τις τάξεις, αντιθέσεις που έχουν τη ρίζα τους στην ετερότητα και την ασυμφιλίωτη αντίθεση συμφερόντων που παρατηρείται στην οικονομική

βάση και η οποία αντανακλάται στο επίπεδο της συνείδησης, στη διαμόρφωση της ιδεολογίας της κάθε τάξης, της αισθητικής, του τρόπου ζωής.

Πέρα λοιπόν από τις κοινές αξίες, οι οποίες ούτως ή άλλως ποικίλουν κατά βαθμό σπουδαιότητας από στρώμα σε στρώμα και από τάξη σε τάξη, εντοπίζονται και ιδιαίτερες αξίες των διαφόρων κοινωνικών στρωμάτων. Συνεπώς, το έγκλημα δεν είναι μια πραγματικότητα που προϋπάρχει του ποινικού νόμου και που συνίσταται στην προσβολή των κοινών αξιών, δεδομένου ότι τόσο οι προστατευόμενες αξίες όσο και οι συμπεριφορές που τις προσβάλλουν δεν είναι *a priori* δεδομένες αλλά επιλέγονται από τον ποινικό νόμο³³.

3) Το έγκλημα και γενικότερα η παρέκκλιση, καθορίζεται όχι με βάση μια εσωτερική ιδιότητα της συμπεριφοράς, αλλά ανάλογα με τη σημασία και τη βαρύτητα που δίνεται στη συγκεκριμένη συμπεριφορά σε ένα δεδομένο κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον³⁴. Αποτελούν έννοιες χωρίς νοηματική αυθυπαρξία, χωρίς συγκεκριμένο νοηματικό περιεχόμενο, αλλά με κοινό σημείο αναφοράς την οργανωμένη ή άτυπη κοινωνική αντίδραση σε ορισμένες συμπεριφορές³⁵.

³³ Επιπρόσθετα και ως εμπειρικό δεδομένο το έγκλημα δεν φαίνεται να ενδείκνυται για μελέτη. Όπως επισημαίνει ο Δασκαλάκης, (ο.π. σελ. 17), η γνωστή εγκληματικότητα δεν είναι αντιπροσωπευτική της συνολικής, δεδομένου ότι υπάρχει υπερεκπροσώπηση των εγκλημάτων των κατώτερων κοινωνικοοικονομικών τάξεων που αποτελούν τον προτιμημένο στόχο της ποινικής καταστολής. Συνεπώς, αυτό που επίσημα καταγράφεται ως εγκληματικότητα δεν είναι παρά η επίσημη κοινωνική αντίδραση στο έγκλημα.

³⁴ «...οι κοινωνικές ομάδες δημιουργούν παρέκκλιση με το να θεσπίζουν τους κανόνες η παραβίαση των οποίων συνιστά παρέκκλιση και με το να εφαρμόζουν αυτούς τους κανόνες σε συγκεκριμένα άτομα χαρακτηρίζοντάς τα ως περιθωριακά. Από αυτή την άποψη, η παρέκκλιση δεν είναι μια ιδιότητα της πράξης που διαπράττει το άτομο, αλλά μάλλον μια συνέπεια της εφαρμογής των κανόνων και των κυρώσεων από τους άλλους σε έναν «ένοχο». Ο παρεκκλίνων είναι κάποιος στον οποίο αυτός ο χαρακτηρισμός έχει εφαρμοστεί επιτυχημένα: η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά είναι η συμπεριφορά που έτσι την έχουν χαρακτηρίσει οι άνθρωποι». Howard S. Becker, Οι περιθωριοποιημένοι, Μελέτες στην κοινωνιολογία της παρέκκλισης, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2000, σελ.59

³⁵ «Μπορεί κανείς να έχει διαπράξει πλήθος εγκλημάτων χωρίς αυτό να έχει την παραμικρή επίπτωση πάνω στην κοινωνική του ταυτότητα, στο δίκτυο των κοινωνικών του σχέσεων και στους κοινωνικούς ρόλους που διαδραματίζει αν η διάπραξη των εγκλημάτων δεν γίνει γνωστή. Συνεπώς, οι μηχανισμοί του κοινωνικού ελέγχου που οδηγούν στην επίσημη ανακήρυξη κάποιου σε εγκληματία είναι κρίσιμης σημασίας για την εξήγηση του πώς κάποιος γίνεται εγκληματίας.» Η. Δασκαλάκης, ο.π., σελ.21

4) Στο ερώτημα, του λόγου της κοινωνικής αντίδρασης, δύο απαντήσεις μπορούν να δοθούν: είτε η εξουσία επισημοποιεί με τον ποινικό νόμο μια προϋφιστάμενη ανεπίσημη αντίδραση του κοινωνικού σώματος κατά της συμπεριφοράς ή ότι ο ποινικός νόμος προστατεύει συμφέροντα ορισμένων κοινωνικών ομάδων σε βάρος των συμφερόντων άλλων. Η απάντηση, όπως έχει γίνει ήδη φανερό, εξαρτάται από το αν κανείς θα λάβει ως βάση το συναινετικό ή το συγκρουσιακό πρότυπο³⁶.

Κοινό σημείο αναφοράς όλων των εκπροσώπων του συναινετικού προτύπου, παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις, είναι η προσβολή των κοινών αξιών, από την οποία απορρέει ο ποινικός νόμος. Αποδεχτήκαμε ήδη την ύπαρξη κοινών αξιών, χωρίς την οποία δεν νοείται κοινωνία. Ωστόσο, στην πραγματικότητα η δυνατότητα πραγμάτωσης των αξιών αυτών κατανέμεται διαφορετικά μεταξύ των τάξεων και ομάδων πράγμα που αποτελεί και μια σημαντική πηγή κοινωνικών συγκρούσεων. Όπως σημειώνει ο Δασκαλάκης³⁷: *«Οι αξίες είναι γενικευμένες διατυπώσεις αρχών σχετικά με την εκτίμηση του καλού, του ωραίου και του αληθινού. Ενσωματώνουν λοιπόν κριτήρια δράσης, τα οποία, όμως, λόγω της γενικότητάς τους, χαρακτηρίζονται από κάποια ασάφεια, σε τρόπο ώστε να μην μπορούν να καθορίσουν την δράση που απαιτείται συγκεκριμένα μπρος σε μια δεδομένη κατάσταση. Όλοι είναι σύμφωνοι σχετικά με την αξία της εθνικής ανεξαρτησίας. Η ομοφωνία όμως αυτή θα διατηρηθεί όταν τεθεί το ερώτημα αν θίγεται η εθνική ανεξαρτησία από τη συμμετοχή της χώρας σε μια συμμαχία ή σε μια οικονομική ένωση κρατών; Κανείς δεν έχει αντίρρηση για την εξασφάλιση σε όλους τους πολίτες των απαραίτητων όρων για μια αξιοπρεπή ζωή από άποψη διατροφής, στέγης, περίθαλψης κλπ. Όταν όμως η υλοποίηση αυτής της αρχής οδηγήσει στην απόφαση ότι η εξασφάλιση αξιοπρεπούς ζωής σε κάποιους απαιτεί τον περιορισμό της*

³⁶ Βλ. παραπάνω σελ. 14 επ.

³⁷ ο.π., σελ.55

πολυτελούς ζωής κάποιων άλλων, ασφαλώς, η συναίνεση θα εξαφανισθεί.» Παρατηρούμε λοιπόν ότι οι κανόνες, ως προστατευτικοί αξιών και ρυθμίζοντες συγκεκριμένες καταστάσεις κατόπιν διαδικασίας αξιολόγησης, δεν είναι δυνατό να αποσπούν καθολική συναίνεση, έστω και αν οι αξίες στις οποίες αναφέρονται είναι απ' όλους αποδεκτές, διότι είναι αδύνατο τα κριτήρια αξιολόγησης στις διάφορες κοινωνικές ομάδες να είναι τα ίδια.

Εξετάζοντας τώρα το συγκρουσιακό πρότυπο, είναι προφανές ότι η θεωρητική ανάλυση της πραγματικότητας είναι ορθή. Η κοινωνία είναι πράγματι διαιρεμένη σε στρώματα και τάξεις με αντίθετα συμφέροντα και ιδεολογίες, γεγονός που αποτυπώνεται και στον τρόπο διαμόρφωσης του Δικαίου (και του ποινικού δικαίου ειδικότερα): «...ο ποινικός νόμος ανάγει σε εγκλήματα κυρίως συμπεριφορές που είναι ή προσλαμβάνονται ως βλαπτικές ή επικίνδυνες για τα συμφέροντα των ισχυρών τάξεων και αγνοεί εντελώς τα συμφέροντα των ομάδων που στερούνται εντελώς εξουσίας, των οποίων η κατάσταση ρυθμίζεται νομικά σύμφωνα με τις αντιλήψεις των ισχυρών ομάδων»³⁸. Πράγματι, ακολουθώντας το συγκρουσιακό πρότυπο και λαμβάνοντας υπ' όψιν τις συγκεκριμένες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες κάθε εποχής, γίνεται εύκολα κατανοητός ο δικαιολογητικός λόγος τυποποίησης μιας σειράς εγκλημάτων αλλά και στερεότυπων αντιλήψεων ως αποτελέσματος μιας τέτοιας τυποποίησης³⁹. Σ' αυτό συνεπώς το επίπεδο διαπιστώνουμε την αντίφαση που προκύπτει από το γεγονός ότι η αναφορά που το ποινικό δίκαιο κάνει στις αξίες και τα δικαιώματα (φυσική ακεραιότητα, δικαίωμα ιδιοκτησίας κλπ) αποτελεί μια αφηρημένη αναφορά, καθώς δεν λαμβάνει υπόψη της το γεγονός ότι απέναντι σ' αυτές τις αξίες και τα δικαιώματα οι θέσεις που κατέχουν οι

³⁸ ο.π., σελ.63

³⁹ Όπως λ.χ. τα παραδείγματα που αναφέρει ο Δασκαλάκης (ο.π., σελ.64-68), σχετικά με το γιατί η κλοπή «στιγματίζει» ενώ η οικονομική ατασθαλεία όχι, γιατί σε μια δεδομένη χρονική περίοδο η σεξουαλική

διάφοροι πρωταγωνιστές είναι ασύμμετρες, τόσο όσον αφορά τις προσπάθειες σε παρόμοιες αξίες, όσο και ως προς την προστασία που οι αξίες αυτές μπορεί να έχουν⁴⁰. Με άλλα λόγια οι εξουσίες που ορισμένοι διαθέτουν, ενεργούν κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μπορούν να χρησιμοποιήσουν ευκολότερα μια νόμιμη βία για να διατηρήσουν ή για να ενισχύσουν τα προνόμιά τους, ενώ για άλλους και η δυνατότητα να ενεργήσουν με αυτόν τον τρόπο δεν θα υπάρξει πρακτικά και η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά θα μπορούσε να γίνει μία λύση.

Μένει ένα τελευταίο ζήτημα που θέτει υπό αμφισβήτηση την «καθολική» ισχύ του συγκρουσιακού μοντέλου: πολλές φορές απαντάμε νόμους που φαίνεται να θίγουν εξίσου και τους οικονομικά ισχυρούς (ισχυρές οικονομικές ομάδες, επιχειρηματικούς κύκλους). Στις περιπτώσεις αυτές (κύρια εμπόπτουσες στο πεδίο της οικονομικής εγκληματικότητας – αθέμιτος ανταγωνισμός, ρύθμιση εργασιακών σχέσεων, απαγόρευση μονοπωλιακών καταστάσεων, προστασία καταναλωτή κλπ) δίνεται η εντύπωση ότι το Δίκαιο και το κράτος λαμβάνουν τον ρόλο του «δίκαιου κριτή», του αποστασιοποιημένου διαιτητή που προσπαθεί να εξισορροπήσει αντιτιθέμενα συμφέροντα λαμβάνοντας μάλιστα και το μέρος των «αδυνάτων». Ακόμη ωστόσο και αν δεν εμμένουμε στις συνθήκες υπό τις οποίες κάποιες ευνοϊκές για τις ευρύτερες κοινωνικές ομάδες κατακτήθηκαν (π.χ. οι ρυθμίσεις του εργατικού δικαίου σε μια περίοδο διευρυμένης αναπαραγωγής του κεφαλαίου που επέτρεπε την παραχώρηση τέτοιων κατακτήσεων αλλά και διαφορετικός σε σύγκριση με σήμερα συσχετισμός δυνάμεων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο), οφείλουμε

συμπεριφορά αποτέλεσε αντικείμενο αστυνόμευσης, ενώ στη συνέχεια περιορίστηκε ο κύκλος σεξουαλικής συμπεριφοράς που ενέπιπτε στο αξιόποινο, πώς αξιοποιήθηκαν οι νόμοι περί αλητείας κλπ.

⁴⁰ «Στο εξής ως συμπέρασμα αυτής της ανάλυσης...θα έπρεπε να δεχτούμε ως επεξηγηματική έννοια, που επιτρέπει την επίλυση των δυσχερειών των συνδεδεμένων με συμπεριφορές δημιουργούσες προβλήματα στην ομάδα, όχι εκείνη μιας **συναίνεσης** που θα είχε καθιερωθεί προκαταρκτικά αναφορικά με αξίες καθορισμένες μ' έναν αφηρημένο τρόπο, και την οποία θα έπρεπε να προστατεύσουμε αλλά την έννοια της **σύγκρουσης** που εκτυλίσσεται γύρω και αναφορικά με τις δυνατότητες αληθινής επίτευξης αυτών των

να παρατηρήσουμε τα εξής: Από τη μία, η τυποποίηση των εν λόγω εγκλημάτων έχει ως αποτέλεσμα την πρόσληψη από το σύνολο των κοινωνικών μελών του νόμου ως αμερόληπτου και αντικειμενικού. Από την άλλη, είναι μάλλον πενιχρά τα πρακτικά αποτελέσματα των διατάξεων αυτών, καθώς κατά κανόνα «μένουν στο χαρτί» ή θίγουν μικρομεσαίες επιχειρήσεις ευνοώντας ακόμη και με την εφαρμογή του νόμου τη γιγάντωση των μονοπωλιακών ομίλων. Επιπλέον, και για λόγους που σχετίζονται με την τυπική υπόσταση των εγκλημάτων και τη θεωρία της ενοχής, ακόμη και στην υποθετική περίπτωση που στο στόχαστρο θα έμπαιναν μεγάλοι μονοπωλιακοί όμιλοι, ως αυτουργός δεν θα μπορούσε να κατηγορηθεί αυτός που πραγματικά και ουσιαστικά θα είχε την ευθύνη (δύσκολα μπορούμε να φανταστούμε οικονομικού κολοσσούς να πληρούν οι ίδιοι την αντικειμενική υπόσταση ενός εγκλήματος) αλλά κατά πάσα πιθανότητα ένας αχυράνθρωπος.

Αντίστοιχη εξήγηση δίνεται κατά το συγκρουσιακό πρότυπο και για τους νόμους εκείνους που αφορούν ζητήματα ηθικής⁴¹, που δεν φαίνεται

αξιών.» (οι υπογραμμίσεις του συγγραφέα). C. Debuyst, Ηθολογικό πρότυπο & εγκληματολογία, (μετφρ:Ηρώ Σαγκουνίδου – Δασκαλάκη), Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1999, σελ. 141

⁴¹ Σε όλα τα πεδία της κοινωνικής ζωής υπάρχει ένα εύρος δυνατών επιλογών, τότε μεγαλύτερο και τότε μικρότερο. Αν δεν συνηγορήσουμε υπέρ του ότι ο άνθρωπος κατέχει μια αυτονομία, το ηθικό πρόβλημα δεν θα είχε καμιά σημασία, δεν θα μπορούσε μάλιστα να τεθεί. Όμως τα όρια της υλικής βάσης ή του τρόπου παραγωγής των αγαθών δεν είναι δυνατό να ξεπεραστούν. Οι διάφοροι κοινωνικοί θεσμοί, όπως η παιδεία, η ηθική, το δίκαιο έρχονται να συγκεκριμενοποιήσουν, να διευρύνουν, να νοσηματοδοτήσουν αυτές τις βασικές σχέσεις χωρίς όμως να είναι δυνατό να σχεδιαστούν ή να λειτουργήσουν πέρα από τα όρια που θέτει η υλική βάση. Ο Λάζος, (Γ. Λάζος, Κριτική εγκληματολογία, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1987 σελ. 48) αναφέρει για την ηθική: «Σε μια κοινωνία που ο ανταγωνισμός συνιστά οργανωτική αρχή και στη βάση ενός ιεραρχημένου και ταξικού τρόπου παραγωγής, η ηθική επιδίδεται στη νομιμοποίηση της κοινωνίας, διδάσκοντας τιμιότητα, αποδοτικότητα, αποτελεσματικότητα, αναβολή της απόλαυσης κ.ο.κ. Σε μια τέτοια κοινωνία δεν είναι δυνατό να αναπτυχθεί – πολύ δε περισσότερο να επικρατήσει – μια ηθική της συλλογικότητας, της ισότητας, της αυτονομίας. Η επικρατούσα ηθική πρέπει να είναι γενικά ομόλογη με τις υλικές συντεταγμένες, προωθώντας σκοπούς και τρόπους δράσης που να είναι συμβατοί με αυτές.». Για τη σχέση δικαίου και ηθικής έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις: Για τον Durkheim η ηθική ζωή διευθετείται ή τοποθετείται γύρω από την ιδέα ενός εξωτερικού κανόνα ο οποίος επιβάλλεται: το υποκείμενο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως σεβόμενο και ενσωματώνοντα ένα κανόνα που είναι αυτονόητος ή έχει δοθεί ως κάτι το προφανές. Το δίκαιο και η ηθική χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη κανόνων υποχρεωτικών και επικυρωμένων από την ανθρώπινη κοινότητα, οι δε προσήκουσες στο δίκαιο κυρώσεις ρυθμίζονται από κανόνες, ενώ εκείνες που καθορίζουν την ηθική είναι «διάχυτες». Αντίθετα, ο Piaget συνηγορεί υπέρ της ύπαρξης μιας δυαδικότητας περιεχομένου και όχι μόνο μορφής ανάμεσα σ' αυτούς τους δύο τύπους πραγματικότητας. Όσον αφορά την ηθική τάξη, ο σεβασμός στους κανόνες

να έρχονται σε αντίθεση με τα συμφέροντα αυτής ή της άλλης κοινωνικής ομάδας (ναρκωτικά, άμβλωση, ομοφυλοφιλία κλπ). Παρατηρεί ο Δασκαλάκης⁴²: «Βλέπουμε λοιπόν ότι και εδώ, όπου δεν διακυβεύονται οικονομικά συμφέροντα, η θέση του ποινικού νόμου δεν μπορεί παρά να είναι αποτέλεσμα σύγκρουσης και σχέσης εξουσίας. Αν οι ηθικοί μεταρρυθμιστές εκπροσωπούν μια πολιτική δύναμη ικανή να ενεργήσει ως ομάδα πίεσης πάνω στην εξουσία η ηθική σταυροφορία θα επιτύχει και ο κανόνας θα καθιερωθεί ή θα καταργηθεί, ανάλογα με τους στόχους της σταυροφορίας...Αν όμως υπάρχει εξισορρόπηση ισχύος μεταξύ αντιτιθέμενων ομάδων, τότε ο ποινικός νόμος δεν περνά.»

5) Τέλος, στο ζήτημα της εμφάνισης του εγκλήματος στις ανθρώπινες κοινωνίες, όπως είδαμε, πολλοί συγγραφείς θεωρούν τον ιδιωτικό πόλεμο μεταξύ ατόμων ή φρατριών ως πρώτη μορφή εγκληματικού φαινομένου. Έτσι εμφανίζουν το έγκλημα ως φυσικό φαινόμενο που συνυπάρχει με κάθε μορφή ανθρώπινης συμβίωσης και προϋπάρχει της πολιτικής οργάνωσης των κοινωνικών και της παγίωσης των σχέσεων δύναμης και εξουσίας με κανόνες δικαίου. Το έγκλημα ωστόσο, δεν είναι παρά πράξη στρεφόμενη κατά της ολότητας, γι' αυτό και επιφέρει οργανωμένη

βρίσκεται στη βάση της υποχρέωσης. Ο σεβασμός προς τους τρίτους πρωτεύει και συνεπάγεται τον σεβασμό του κανόνα. Σε σχέση δε με την νόμιμη υποχρέωση, έχουμε να κάνουμε με μια επέκταση των σημασιών της έννοιας του ηθικού σεβασμού, την «αναγνώριση» της νομιμότητας ενός νόμου, πράγμα που επισύρει τον σεβασμό του. Ακόμα και αν κανείς εξηγήσει το δίκαιο δια του κοινωνικού καταναγκασμού, μόνο η αναγνώριση επιτρέπει να διακρίνουμε το δίκαιο από τον καταναγκασμό. Με άλλα λόγια ο σεβασμός συνίσταται σε ένα αίσθημα προσωπικό, που αξιολογεί ένα «πρόσωπο» ως τέτοιο και θεωρούμενο μοναδικό, διαφοροποιούμενο από τα άλλα. Αντίθετα η αναγνώριση ενός δικαιώματος ή νόμου αξιολογεί μια λειτουργία, μια έποψη αφηρημένη του προσώπου. Το δίκαιο υπό αυτήν την έποψη αποτελεί το σύνολο των διαπροσωπικών κανονιστικών σχέσεων της κοινωνίας, ενώ η ηθική το σύνολο των προσωπικών κανονιστικών σχέσεων. Βλ. F. Digneffe, ο.π., σελ. 130-133. Αναφέρει επίσης ο C. Debuyst, σχετικά με θεώρηση του Piaget: «Αυτό που πρέπει να παρατηρήσουμε σ' αυτές τις δραστηριότητες (Ενν: τα παιχνίδια μεταξύ συνομηλίκων παιδιών) ανάμεσα σε όμοιους είναι, πρώτον, ότι έχει αφαιρεθεί από τον κανόνα ο ιερός του χαρακτήρας, με την έννοια ότι ο κανόνας αυτός προκύπτει από μια ορισμένη αυτονομία των συνειδήσεων και αντιπροσωπεύει μια κοινή δημιουργία, συνδεδεμένη με τις ιδιαίτερες απαιτήσεις και με τις ιδιαίτερες προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες εκτυλίσσονται οι αμοιβαίες σχέσεις. Με άλλα λόγια, από μια ορισμένη στιγμή και μετά και στο πλαίσιο μιας αυτόνομης ηθικής αυτό που πρωτεύει δεν είναι πλέον η παραπαμπή στον κανόνα ως σε ένα δόγμα, αλλά η εφαρμοστέα μέθοδος πρόσβασης σε μια συναίνεση, η οποία δεν προϋποτίθεται και επάγεται, προκειμένου ο κανόνας και να επιβληθεί και να γίνει σεβαστός...» (C. Debuyst, ο.π., σελ.192)

⁴² Η. Δασκαλάκης, ο.π. σελ.74

αντίδραση της ολότητας κατά του δράστη, εμφανίστηκε ιστορικά με την εμφάνιση πολιτικής εξουσίας, η οποία με τη σειρά της εμφανίστηκε όταν επήλθε κοινωνική διαστρωμάτωση και διαφοροποίηση⁴³, και με αυτήν την έννοια δεν ευσταθεί ότι συνιστά ένα φαινόμενο σύμφυτο με την ανθρώπινη ύπαρξη και κοινωνία

⁴³ «...το έγκλημα προϋποθέτει εννοιολογικά ύπαρξη απαγόρευσης ή επιταγής, δηλαδή έκφραση μιας κυρίαρχης βούλησης, με την οποία *ορίζεται* η συμπεριφορά ως έγκλημα και συνάπτονται ειδικές συνέπειες σε περίπτωση εκδήλωσης της στον εξωτερικό κόσμο. Το έγκλημα λοιπόν είναι *πολιτικό φαινόμενο*, είναι δημιούργημα της κρατικής βούλησης που εκφράζεται με τον ποινικό νόμο.» ο.π., σελ.31

ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ – ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΑΙΤΙΟΤΗΤΑΣ

Ένα γενικό χαρακτηριστικό του κόσμου που μπορεί να εκφραστεί ως αρχή είναι ότι όλα τα πράγματα προέρχονται από άλλα και δημιουργούν άλλα πράγματα. Ωστόσο η αρχή αυτή απέχει από την παραδοχή ότι στη Φύση υπάρχει αιτιότητα. Μελετώντας ωστόσο τις διαδικασίες που συντελούνται υπό διαφορετικές συνθήκες ανακαλύπτουμε *νόμους* ή *σχέσεις* σ' αυτήν την πολυπλοκότητα των μεταβολών, σχέσεις που διατηρούνται σταθερές. Η σταθερότητα αυτή δείχνει ότι οι σχέσεις είναι *αναγκαίες* υπό την έννοια ότι δεν θα μπορούσε να συμβαίνει αλλιώς, επειδή αποτελούν εγγενείς και ουσιώδεις όψεις της φύσης των πραγμάτων. Αυτές ακριβώς οι αναγκαίες σχέσεις ανάμεσα σε αντικείμενα, γεγονότα, συνθήκες κλπ ονομάζονται *αιτιακοί νόμοι*.

Το γεγονός δε ότι η αναγκαιότητα ενός νόμου δεν είναι ποτέ απόλυτη μας οδηγεί στην απαραίτητη διευκρίνιση ότι ένας νόμος είναι αναγκαίος μόνο ύστερα από την αφαίρεση των συμπτώσεων, των ανεξάρτητων παραγόντων που υπάρχουν ενδεχομένως έξω από τα πράγματα, συμπτώσεων που οδηγούν στην έννοια της «τύχης». Αιτιότητα και τύχη είναι έννοιες άρρηκτα συνδεδεμένες, ως αντίθετες η μία στην άλλη και ως απαραίτητες για την ορθή και καλύτερη αντίληψη ενός και του αυτού φαινομένου. Ουσιώδεις χαρακτηριστικό των συμπτώσεων είναι ότι η φύση τους δεν μπορεί να οριστεί ή να συναχθεί μόνο από τις ιδιότητες των πραγμάτων, είναι σχετικά ανεξάρτητες από όσα περιλαμβάνει το πλαίσιο,

αν και όλα τα πράγματα είναι αλληλένδετα με κάποιον τρόπο και σε κάποιο βαθμό⁴⁴.

Η ανίχνευση των αιτιακών νόμων πρώτιστο στόχο έχει την εύρεση κανονικοτήτων για την ύπαρξη των οποίων κάνουμε αρχικά υποθέσεις, ώστε να τις ερμηνεύσουμε και να επαληθεύσουμε την αρχική μας υπόθεση ή να τη διαψεύσουμε. Σημαντικό είναι επίσης να τονιστούν τα εξής:

1) κάθε σύνδεση μεταξύ δύο γεγονότων ή φαινομένων δεν ταυτίζεται κατ' ανάγκη με αιτιακή σύνδεση (με την έννοια ότι το Α γεγονός που συνδέεται με το Β δεν είναι αναγκαία αιτία του αλλά μπορεί και τα δύο να είναι αιτιατά ενός κοινού συνόλου αιτίων Γ).

2) Κάθε μεμονωμένο φαινόμενο βρίσκεται σε αλληλεξάρτηση με τα υπόλοιπα, κατά συνέπεια η εύρεση των αιτίων καθίσταται μάλλον δυσχερής, υπό την έννοια ότι οι αιτίες ενός φαινομένου μπορεί να αποδειχθούν άπειρες. Με την έννοια αυτή, γίνεται η διάκριση μεταξύ *άμεσων αιτιών* και *συνθηκών*, διάκριση που θα μας χρησιμεύσει και στην ενασχόλησή μας με την παραβατική συμπεριφορά.

Οι *άμεσες αιτίες* ορίζονται από το ότι, όταν υπόκεινται σε μεταβολές που συμβαίνουν σε δεδομένο πλαίσιο, προκαλούν σημαντική μεταβολή στα αποτελέσματα. Οι *συνθήκες* ορίζονται ως οι αναγκαίοι παράγοντες για να προκληθούν τα αποτελέσματα αλλά στο θεωρούμενο πλαίσιο δεν μεταβάλλονται αρκετά ώστε να μεταβάλουν αισθητά τα αποτελέσματα⁴⁵.

⁴⁴ Βλ. και Γ. Πανούση, *Περί εγκληματι(υ)ών λόγος και αντίλογος*, σειρά εγκληματο-λογικά, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2004, σελ.42: «... «Νόμοι» όμως υπάρχουν και πίσω από τις τυχαίες συμπεριφορές. Η μη – ισορροπία οδηγεί σε μια νέα τάξη. Η ελεγχόμενη αστάθεια και αταξία μπορεί να παράγουν θετικά αποτελέσματα «ρουφώντας» ευταξία από το περιβάλλον. Το φαινομενικό τυχαίο μπορεί να είναι (και αυτό) αιτιοκρατικό...»

⁴⁵ Κατά μία άλλη θεώρηση, διακρίνουμε ανάμεσα σε *απόλυτη* αιτία και *ειδική* αιτία: Απόλυτη αιτία είναι το σύνολο από όλα τα περιστατικά που όταν υπάρχουν ακολουθεί αναγκαστικά το αποτέλεσμα. Ειδική αιτία είναι το σύνολο μιας σειράς από περιστατικά που η εμφάνισή τους (όταν υπάρχουν πολλά άλλα περιστατικά, φανερά ήδη στην άλφα περίπτωση και προτού να έρθει το αποτέλεσμα και αποτελούν όρο για να ενεργήσει η αιτία) οδηγεί στην εκδήλωση του αποτελέσματος. Την απόλυτη αιτία μπορούμε να την προσδιορίσουμε μόνο στις απλές σχετικά περιπτώσεις. Η επιστημονική έρευνα προσπαθεί συνηθέστερα να αποκαλύψει τις ειδικές αιτίες που γεννούν το άλφα φαινόμενο. Αυτό γίνεται και για τον εξής ακόμη λόγο: στην ειδική αιτία βρίσκονται ενωμένα τα ουσιαστικότερα για την άλφα περίπτωση στοιχεία της απόλυτης αιτίας ενώ τα υπόλοιπα στοιχεία προβάλλουν μόνο σαν όροι για να ενεργήσει η ειδική αυτή αιτία. Βλ.

Σε γενικές γραμμές, πάντως, όλες οι επιδράσεις των αμοιβαίων συνδέσεων δεν είναι το ίδιο σημαντικές. Σε μια τέτοια περίπτωση, το πράγμα που ασκεί την κύρια επίδραση στο άλλο είναι ο κυρίαρχος και ελέγχων παράγοντας στη σχέση, και έτσι μπορούμε να μελετήσουμε με ικανοποιητικό βαθμό προσέγγισης τους νόμους και τους τρόπους ύπαρξης των παραγόντων μείζονος σημασίας, ανεξάρτητα από τις επιδράσεις που πιθανόν πηγάζουν από τον παράγοντα ελάσσονος σημασίας⁴⁶.

Η αιτιοκρατική αρχή θεμελιώνεται στη φυσική νομοτέλεια, στην παρατήρηση ότι ένα φαινόμενο κάτω από ορισμένες συνθήκες γεννά πάντα κάποιο άλλο. Η σχέση ανάμεσα στο πρώτο και το δεύτερο φαινόμενο δεν είναι απλή σχέση χρονικής διαδοχής αλλά μια αναγκαία εσωτερική σχέση που καλείται *αιτιακή σχέση* ή *αρχή του προσδιορισμού*⁴⁷. Αν αντίθετα το φαινόμενο δεν προσδιορίζεται κατά την ως άνω αναγκαία εσωτερική σχέση από τις αιτίες του, τότε μιλάμε για την *αρχή της αυταρχίας ή απροσδιοριστίας*.

Η απροσδιοριστία ως έννοια αντίθετη με την αιτιακή σχέση δεν αποκλείει υποχρεωτικά την αιτιότητα. (π.χ. ο πιθανοκρατικός χαρακτήρας της κβαντικής μηχανικής που έχει δώσει μια εικόνα της ύλης και κατά συνέπεια του κόσμου ως συνόλου ενεργούμενων σχέσεων με δυναμική απροσδιοριστία). Ανάμεσα στην πραγματικότητα και σε κάθε ερμηνευτικό μοντέλο παρεμβάλλεται η προσωπική αιτιώδης αρχή δηλαδή η υπόσταση του σκεπτόμενου υποκειμένου, του ερευνώντος τις μεταβλητές παραμέτρους που συγκροτούν ή επηρεάζουν ένα φυσικό φαινόμενο. Απαραίτητη κρίνεται η διατύπωση μιας νομοτελειακής πρότασης, δηλαδή

Μ.Μ. Ρόζενταλ, Φιλοσοφικό λεξικό, σύγχρονο – έκδοση Μόσχας 1975, εκδοτικός οίκος Γνώσεις Αθήνα, σελ. 27

⁴⁶ Για τα παραπάνω βλ. D. Bohm, Αιτιότητα και τύχη στη μοντέρνα φυσική, (μτφρ: Γιώργος Σαββόπουλος) εκδ. Σύναγμα 1996, σελ.21-64

⁴⁷ Έτσι εξηγείται και η παραδοχή ύπαρξης «αμφίδρομης αιτιότητας» όπου παρά τη γενική αρχή ότι η αιτία δημιουργεί το αιτιατό αλλά το αιτιατό δεν δημιουργεί την αιτία, υπάρχουν περιπτώσεις όπου ένα γεγονός δημιουργεί ένα άλλο κάποια δεδομένη στιγμή και η αντίστροφη αιτιακή διαδικασία συμβαίνει σε

ενός γενικού εμπειρικού νόμου και εκείνων των αληθών γεγονότων των οποίων η υπαγωγή στον εμπειρικό νόμο αποδίδει το «explanandum», δηλαδή το συμβάν που πρόκειται να εξηγηθεί, χωρίς να παρεισφρύσουν στην αιτιώδη εξήγηση περιστατικά των οποίων η αφαίρεση από τον επαρκή όρο δεν καθιστά τον όρο ανεπαρκή και έτσι ως αιτία ορίζεται το αναγκαίο τμήμα ενός σύμφωνα με γενικούς εμπειρικούς νόμους επαρκούς και αληθούς ελαχίστου όρου⁴⁸.

Στις κοινωνικές επιστήμες η έννοια της αιτίας έχει χρησιμοποιηθεί σε πολλές περιπτώσεις χωρίς διαμόρφωση, σαφή ορισμό ή ξεκάθαρη διασαφήνιση⁴⁹. Συνήθως, η προσπάθεια απόδοσης ορισμού της αιτίας δεν εκκινεί από την διαμόρφωση ισοδύναμου ορισμού. Απλούστατα κανείς απαριθμεί τις απαραίτητες συνθήκες της σχέσης «το x είναι αιτία του ψ », που στην πλειονότητα των περιπτώσεων θεωρούνται δύο: Πρώτον, το x θεωρείται αιτία του ψ αν υπάρχει μία απαλλαγμένη εξαιρέσεων σχέση μεταξύ των δύο γεγονότων. Με αυτό τον τρόπο η αιτία μπορεί να είναι ικανή ή αναγκαία συνθήκη ή αναγκαίο συστατικό μιας ικανής συνθήκης. Δεύτερον, υποστηρίζεται ότι αν το x είναι η αιτία του ψ τότε το αποτέλεσμα ψ λαμβάνει χώρα μεταγενέστερα από την αιτία x .

Παρόλα αυτά είναι γνωστό ότι οι συνθήκες αυτές δεν μπορούν να θεωρηθούν επαρκείς και ότι η σύνδεσή τους επίσης δεν είναι επαρκής όρος ενός αιτιακού συνδέσμου με τη γενικά αποδεκτή έννοια. Επιπλέον στην αιτιακή ανάλυση, συχνά προβαίνουμε σε επεξήγηση στατιστικών σχέσεων μεταξύ μεταβλητών, αν η πιθανότητα να συμβεί ένα γεγονός B με τον όρο ότι ένα ορισμένο γεγονός A συνέβη διαφέρει από αυτήν την πιθανότητα όταν η πραγματοποίηση του A δεν λαμβάνεται υπόψη. Έτσι σε

διαφορετικό χρόνο (διαδικασία που οι J. Hageand-B. Foley Meeker (Social Causality, Contemporary Social Research, series General Editor Martin Bulmer, 1988 σελ. 16) ονομάζουν reciprocal causation.

⁴⁸ Θ. Σοφός, Ζητήματα αιτιότητας επί αδικήματος οφειλομένου σε άνευ επιγνώσεως αμέλεια, στα Πεπραγμένα της Ελληνικής Εταιρείας Δικαιοφιλοσοφικής και Δικαιοιστορικής Ερεύννης, τόμος: αιτία, αιτιότητα και δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 268-272

μερικές περιπτώσεις η αιτία γίνεται κατανοητή πιθανοκρατικά. Στατιστικές σχέσεις αντιμετωπίζονται ως αιτιακές αν πρόσθετες συνθήκες ικανοποιηθούν. Σε άλλες περιπτώσεις υποστηρίζεται ότι οι στατιστικές σχέσεις επιτρέπουν τη συναγωγή συμπερασμάτων σχετικά με την ύπαρξη αιτιακής σχέσης. Η αναφορά τότε γίνεται σε μια απαλλαγμένη εξαιρέσεων διαδοχή γεγονότων αλλά αυτή η απαλλαγμένη εξαιρέσεων διαδοχή δεν είναι παρατηρήσιμη ή είναι δυσχερώς παρατηρήσιμη.

Χρήσιμη κρίνεται και η παράθεση σχετικών με την αιτιότητα θεωρήσεων σημαντικών φιλοσόφων:

Ήδη στον Αριστοτέλη, η έννοια της αιτιότητας, καθίσταται κεντρική, ως εκφράζουσα την πηγή, την αρχή και την προδιαγραφή του τρόπου δόμησης και ύπαρξης των όντων, αποτελώντας έτσι μέσο για αποδείξεις και για συμπεράσματα σ' επίπεδο λογικών διατυπώσεων. Η αιτιότητα, στη γενική σύλληψή της έχει σαφέστατα έναν καθολικό χαρακτήρα κοινής ισχύος και ως τέτοια μπορεί να αποτελέσει επιστημονική έννοια. Εκφράζει ένα νόμο γενικής και αναντικατάστατης εφαρμογής, εξασφαλίζοντας τη δυνατότητα συγκρότησης εννοιακών σχημάτων, απαραίτητων για ολόπλευρο και συνθετικό επιστημονικό λόγο.

Ως οντολογική κατηγορία λειτουργεί όπως ο μέσος όρος στους συλλογισμούς, αφού καθιστά δυνατή τη σύνδεση δύο αντικειμένων μέσω ενός αιτιώδους λόγου. Στο πλαίσιο των αιτίων ο Αριστοτέλης συγκροτεί δύο κατηγορίες. Στην πρώτη τοποθετεί το κινούν, το τελικό αίτιο και το είδος ή τη μορφή. Στη δεύτερη τοποθετεί την ύλη ως ένα αναγκαίο και αναντικατάστατο ως προς την υφή του μέσο. (δυσισμός αιτίων). Το είδος είναι εξαρχής και παραμένει στη διαδικασία ως το πρώτο αίτιο, καθότι αποτελεί τόσο την αρχή του είναι σε κάθε ον όσο και την αφετηρία της

⁴⁹ J. Karpinski, *Causality in Sociological Research*, Kluwer Academic Publishers, Netherlands 1985, σελ. 107 επ.

γνώσης. Στερούμενη η ύλη του είδους είναι το καθαρά απροσδιόριστο και δεν μπορεί να προσφέρει ερμηνευτικές δυνατότητες στον επιστήμονα.

Ως «πρώτα αίτια» δε κατά τον Αριστοτέλη νοούνται: 1)Η υλική αιτία (το υλικό το οποίο βρίσκεται μέσα σε ένα πράγμα και από το οποίο το πράγμα αυτό προέρχεται), 2)Η τυπική αιτία (ο λόγος, ο οποίος αποδίδει τι επρόκειτο να είναι κάποιο πράγμα και τα γένη του), 3)Η ποιητική αιτία (η πηγή της έναρξης της μεταβολής ή της ηρέμησης) και 4)Η τελική αιτία (εκείνο χάρη του οποίου γίνεται κάτι)⁵⁰.

Η αναλυτική προσέγγιση της φυσικής πραγματικότητας που επιχειρεί ο Αριστοτέλης, είναι κατά βάση μια διαδικασία λογική που την επικαλείται προκειμένου να εξηγήσει την προτεραιότητα της αιτίας απέναντι στο αποτέλεσμα της. Δέχεται όμως ότι στο αιτιατό ενυπάρχει το περιεχόμενο της δρώσας ποιητικά και δομικά αιτίας, στην οποία ωστόσο δεν περιλαμβάνεται το αιτιατό παρά μόνο ως δυνατότητα είτε υλική είτε κατασκευαστική. Αναζητώντας με λίγα λόγια την αιτία ενός φυσικού φαινομένου αναζητά ουσιαστικά τον ποιητικό και δομικό λόγο του.

Δεν παραλείπει να αναφερθεί και στην τύχη και το αυτόματο. Με αυτούς τους όρους εκφράζει ένα «κατά συμβεβηκός» αίτιο, που συμβαίνει σε πράγματα που γίνονται ως προς έναν οποιονδήποτε αλλά προσωπικών διαθέσεων σκοπό και πηγάζουν από την εκλογή κατά βάση δηλαδή από τη σκέψη, η οποία αποτελεί προϋπόθεση της εκλογής. Όταν λοιπόν αναφερόμαστε σε τυχαία αποτελέσματα, καθίσταται σαφές πως τα αίτια είναι αόριστα, ακαθόριστα και άδηλα σε όποιον ήθελε να έχει μια σαφή και επαρκή γνώση τους. Γι' αυτό άλλωστε η τύχη ανήκει στον τομέα του απροσδιόριστου, του άπειρου και όχι του σταθμίσιμα ορισμένου, καθώς ο αριθμός των ενδεχομένων συμβεβηκόντων ενός πράγματος δεν είναι

⁵⁰ Βλ. Θ. Μαυρομάτης, Η έννοια της «αιτίας» εις την γενική θεωρία του δικαίου των συμβάσεων και του αδικαιολόγητου πλουτισμού, στα Πεπραγμένα της Ελληνικής Εταιρείας Δικαιοφιλοσοφικής και Δικαιοιστορικής Ερεύνης, τόμος: αιτία, αιτιότητας και δίκαιο, εκδ. Σάκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 186

αριθμητικά και ποιοτικά προσδιορίσιμος και πάντως εξαιρούνται από τη συχνότητα και την αναγκαιότητα ή έστω ακόμη από την επαναληψιμότητα⁵¹.

Συνεχίζοντας, στο «Πνεύμα των νόμων» του Μοντεσκιέ οι νόμοι θεωρούνται ως αναγκαίες σχέσεις που παράγονται από τη φύση των πραγμάτων. Νόμος δηλαδή είναι ένα αποτέλεσμα που συνίσταται σε σχέσεις. Όμως ο νόμος, μέσα σ' αυτήν την σχέση λειτουργεί και ως αιτία, *είναι* αιτία, ενώ *έχει* και αιτία, με την έννοια ότι για να είναι κανονιστικός ο νόμος πρέπει να είναι αιτία, ενώ έχει αιτία όταν δηλώνει μία κανονικότητα που περιγράφουμε. Η αιτιότητα ωστόσο μπορεί και να αντιστραφεί, με το αποτέλεσμα να στρέφεται κατά της αιτίας, ή το αποτέλεσμα να γίνεται αιτία και η αλληλεπίδραση αυτή να εκφράζει την επιρροή, η οποία ως σχέση είναι σύνθετη, αφού το αποτέλεσμα είναι αιτία της αιτίας. Αλληλεξάρτηση και αιτιότητα διακρίνονται δηλαδή κατά τούτο: αιτιότητα, είναι μία μη αντιστρέψιμη υπόταξη όπου το αιτιατό δεν γίνεται αιτία της αιτίας, ενώ η αλληλεξάρτηση γίνεται αντικείμενο της αιτιακής θεώρησης στο βαθμό που δε μελετά αιτίες αλλά τη σχέση προς τις αιτίες⁵².

Αντίστοιχα, στα κοινωνικά φαινόμενα, το γεγονός ότι τα ατομικά φαινόμενα, πολλές φορές δεν εξηγούνται αιτιακά, υποδηλώνει ότι η αιτιότητα δεν αφορά πια το κάθε αντικείμενο, το κάθε ατομικό φαινόμενο, αλλά ότι μετατοπίζεται στο συνολικό, ότι τα φαινόμενα αυτά υπάγονται σε μια αιτιότητα ανώτερη της αλληλοσχεσίας τους. Δεν φταίει γι' αυτό η απρόβλεπτη ατομική συμπεριφορά, αλλά η μετατροπή της αιτίας σε αιτιατό του αιτιατού της, σε αλληλεπίδραση – αλληλεξάρτηση. «Όταν αναγνωρίζουμε ότι η αιτιότητα είναι επισφαλής στα κοινωνικά, αντί να την

⁵¹ Βλ. για τα παραπάνω, Χ. Α. Τερέζης, Θέματα Αριστοτελικής φιλοσοφίας, εκδ. Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδάνος, Αθήνα 1998, σελ.49-118

⁵² Γ. Φαράκλας, «Αυτό το πράγμα», Κριτική της αιτιότητας και αυτοσχεσία στη συγκρότηση του κοινωνικού αντικειμένου Δέκα Δοκίμια, (Πρώτο Δοκίμιο: Μοναρχία, πόλεμος και εμπόριο στον Μοντεσκιέ, Ο αντινομικός χαρακτήρας της νεωτερικότητας και το ζήτημα της αιτιότητας), εκδ. νήσος, Αθήνα 2001, σελ.29-32

διατηρούμε ακυρώνοντάς της, μπορούμε ν' αλλάξουμε κατηγορία, ώστε να διατηρήσουμε τον ορίζοντα της αλήθειας»⁵³. Το νόημα λοιπόν της αιτίας και το νόημα του αιτιατού εξαρτώνται το ένα από το άλλο. Η έννοια «αιτία» αποβλέπει σ' ένα αντικείμενο που δεν εξαρτάται από κάποιο άλλο, ενώ η έννοια «αιτιατό» σ' ένα αντικείμενο που εξαρτάται από κάποιο άλλο, την αιτία. Όμως η έννοια «αιτία» εξαρτάται από την έννοια «αιτιατό» όσο η δεύτερη από την πρώτη, είναι νοηματικά αιτιατό του αιτιατού της. Το ελεύθερο λοιπόν ον, ως προϋποτιθέμενος όρος δεν αποδεικνύεται ελεύθερο, δεν είναι τεθειμένο ως ελεύθερο, ενώ η απόδειξη ότι οι όροι δεν έχουν νόημα εκτός σχέσεως θέτει την ανεξαρτησία της τελευταίας. Αυτό επιτρέπει την αποκατάσταση της αξίωσης αληθείας, εφόσον η τελεολογία δεν προϋποτίθεται και εμφανίζεται ως λύση των αντιφάσεων που γεννά η αιτιακή αντιμετώπιση των ανθρωπίνων.

Σύμφωνα με τον Hobbes η αιτιότητα προσδιορίζει τα πάντα και δεν μπορεί να ξεφύγει από αυτήν ο άνθρωπος. Εκμεταλλευόμενος απλώς την αιτιότητα με διάφορους τρόπους μπορεί να μεταβάλλει τον υλικό, ψυχολογικό, κοινωνικό και πολιτικό περίγυρο στον οποίο τον ενέθεσε η φύση. Κατά την χομπσιανή αντίληψη, η αιτιότητα έχει εξηγητική ισχύ: δεν επικεντρώνεται στον απλό συσχετισμό συμβάντων, αλλά τα κατανοεί μέσω της γνώσης των τρόπων με τους οποίους παράγονται. Αιτία σύμφωνα με τον Hobbes είναι «το άθροισμα ή συνάθροισμα όλων εκείνων των συμβεβηκότων τόσο στον δρον (agent) όσο και στο πάσχον (patient) που συμβάλλουν στην παραγωγή του προτεινόμενου αποτελέσματος· όλα τα οποία όταν υπάρχουν μαζί δεν μπορεί παρά να γίνει κατανοητό ότι το αποτέλεσμα υπάρχει μαζί τους ή ότι είναι δυνατόν να υπάρχει όταν οποιοδήποτε από αυτά λείπει»⁵⁴. Διακρίνει μάλιστα μεταξύ της «πλήρους

⁵³ ο.π., Έκτο Δοκίμιο: Αιτιότητα και διαλεκτική, από τον Βέμπερ στον Μαρξ, επιστημολογικές προϋποθέσεις της κοινωνιολογίας, σελ.142

⁵⁴Ι. Πατέλλη, Η φιλοσοφία του Hobbes, λόγος και αιτιότητα στη νέα φυσική και πολιτική επιστήμη, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1995, σελ.48

αιτίας», όλων δηλαδή των παραγόντων που συνεπιφέρουν κάποιο αποτέλεσμα και της «αιτίας» ενός ή περισσότερων παραγόντων αλλά όχι όλων. Θα λέγαμε ότι αυτό που ο Hobbes αναφέρει ως «αιτία» είναι αυτό που επικρατεί να λέγεται «συνθήκες» σε πολλές μεταγενέστερες θεωρίες, οι οποίες απλώς πλαισιώνουν και επιτρέπουν τη δράση της καθεαυτού αιτίας.

Σημαντικό σημείο στη θεωρία του είναι και η άποψή του σχετικά με την προέλευση των αιτιακών σχέσεων: τις αιτιακές σχέσεις δεν μπορούμε να τις αναζητήσουμε στην εμπειρία (όπου μόνο κανονικότητες ανευρίσκονται) αλλά μόνο μέσω του Λόγου, καθότι θεμελιώνονται *a priori*⁵⁵. Η σχέση μεταξύ αιτίας – αποτελέσματος είναι εννοιακή, λογική και αναγκαία. Στο νοητικό επίπεδο η σύλληψη ή ιδέα της αιτίας εμπεριέχει συστατικά της ιδέας του αποτελέσματος. Στη θεωρία του Hobbes περί αιτιότητας σημαντικό ρόλο διαδραματίζει και το γνωστικό υποκείμενο, καθότι, όπως προειπώθηκε η σύλληψη αιτιακών σχέσεων είναι νοητική διεργασία, καθαρά γνωσιακή και θεμελιωτική.

Όταν μεταφέρει την αντίληψή του αυτή περί αιτιότητας στην κατασκευή ενός ρυθμιστικού πλαισίου για την κοινωνία και τις κοινωνικές σχέσεις, καταλήγει στην διατύπωση μιας θεωρίας που καθιστά αναγκαία για την πρόοδο της κοινωνίας και τη διατήρηση της ειρήνης την απόλυτη μοναρχία. Για να εναρμονιστούν οι κοινωνικές σχέσεις με το φυσικό δίκαιο,

⁵⁵ Στο σημείο αυτό διαφέρει σημαντική η περί αιτιότητας θεωρία του Hobbes σε σχέση με τη θεωρία του Hume. Ο δεύτερος δεν θεωρεί ότι η αιτιακή σχέση θεμελιώνεται με τον Λόγο, η σχέση αιτίας – αποτελέσματος είναι εννοιακή, ενώ και η νοητική διαδικασία του γνωστικού υποκειμένου είναι γι' αυτόν καθαρά ψυχολογική και η ίδια η αιτία θεωρείται απαλλαγμένη από κάθε εξηγητική ισχύ. Για μία κριτική τοποθέτηση στη θεώρηση περί αιτιότητας του Hume βλ. Ι. Στράγγα, Η προσήκουσα οριοθέτηση της φιλοσοφικής εννοίας της αιτιότητας ως προϋπόθεση για την ορθή επίλυση ειδικοεπιστημονικών ζητημάτων και δη και εις το πεδίο της νομικής επιστήμης (εισαγωγική εισήγηση) στα Πεπραγμένα της Ελληνικής Εταιρείας Δικαιοφιλοσοφικής και Δικαιοιστορικής Ερεύννης, τόμος: αιτία, αιτιότητας και δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 3-5 Στην φιλοσοφική τοποθέτηση του Hume σχετικά με τη δυνατότητα του ανθρώπου να γνωρίσει μόνο τους μόνιμους συνδέσμους (κανονικότητες που διαδέχονται η μία την άλλη), από τους οποίους αναπτύσσουμε ιδέες για το τι βρίσκεται κάτω από τις διαδοχικότητες αυτές, οι οποίες και αποτελούν τις αιτιακές αρχές, αναφέρεται και ο J. Hageand-B. Foley Meeker, ο.π. σελ. 8

χρειάζεται η μεσολάβηση ενός αναγκαίου μέσου, της πολιτικής, καθώς οι άνθρωποι ούτε αρκετά έλλογοι είναι ούτε μπορούν να υποτάξουν τα πάθη τους στο Λόγο. Με τη βοήθεια της φιλοσοφίας λοιπόν οι άνθρωποι πρέπει να πειστούν στην ανάγκη υπαγωγής τους σε μια απόλυτη πολιτική εξουσία, συναινώντας έτσι στην ίδρυση ενός απολυταρχικού κράτους και μη αμφισβητώντας κανένα συστατικό της εξουσίας αυτής.

Τη θεωρία του τέλος περί αιτιότητας ολοκληρώνει ο Hobbes με την υπαγωγή της έννοιας της ελευθερίας της βούλησης στην αιτιακή αναγκαιότητα: «Η ίδια η βούληση, και κάθε τάση του ανθρώπου κατά την προαίρεση, είναι εξίσου εξαναγκασμένη και εξαρτάται από μια επαρκή αιτία όσο και οτιδήποτε άλλο πράγμα»⁵⁶. Τα πάντα δηλαδή υπόκεινται στην αιτιότητα. Τη μόνη ελευθερία που αναγνωρίζει είναι την ελευθερία να κάνει κανείς κάτι το οποίο βούλεται να κάνει. Η μεν βούληση δηλαδή δεν είναι ελεύθερη, η δε πράξη που συνιστά αντικείμενό της είναι από την άποψη ότι δεν υπάρχει κανένα εξωτερικό κώλυμα για την πραγματοποίησή της. Και σ' αυτήν την περίπτωση ωστόσο τόσο η βούληση του ανθρώπου όσο και η πράξη του υπόκεινται στην αιτιότητα και η δεύτερη είναι ελεύθερη μόνο ως προς την έλλειψη εξωτερικών κωλυμάτων που ενδέχεται να προκύψουν.

Σε αντίθεση τέλος με την καντιανή αντίληψη απόλυτης διάκρισης Λόγου και εμπειρικών κινήτρων, ο Hobbes δεν διακρίνει μεταξύ βούλησης που διαμορφώνεται από τον Λόγο και βούλησης που διαμορφώνεται από τα πάθη, καθώς γι' αυτόν ο Λόγος ακριβώς υπάρχει για να ιεραρχεί, να συσχετίζει, να νουθετεί τους εμπειρικούς σκοπούς. Τελικά, η θεωρία του Hobbes, δεν κατορθώνει να δώσει ικανοποιητική απάντηση στο ερώτημα γιατί, εφόσον ο άνθρωπος δεν μπορεί να ξεφύγει από την αιτιότητα, γιατί αφού δεν μπορεί να πράττει διαφορετικά από το αιτιακά προκαθορισμένο, να κάνουμε λόγο για καταλογισμό πράξεων, γιατί να του επιβάλλουμε

υποχρεώσεις οι οποίες επιτάσσουν συμπεριφορές ανεξάρτητα από το αν αυτές είναι σύμφωνες με τις επιταγές της αιτιότητας ή όχι, γιατί να τον τιμωρούμε κλπ

Για τον Ντεκαρτ, υπάρχει αιτιότητα και σκοπιμότητα στη φύση· ωστόσο αυτή η αιτιότητα, δεδομένης της ατέλειας του ανθρώπου, δεν είναι δυνατό να διαγνωστεί με τα μέσα που διαθέτουμε. Η αναζήτηση των αιτιακών σχέσεων θα είχε ως αποτέλεσμα μόνο την ανακάλυψη της ματαιότητας των προσπαθειών μας που στην καλύτερη περίπτωση θα μας ανάγκαζε να ανγνωρίσουμε το άσκοπο των προσπαθειών μας, στην χειρότερη δε, θα καταλήγαμε σε εσφαλμένα συμπεράσματα που οι προσπάθειές μας θα είχαν παραγάνει. Η απόρριψη αιτιακών σχέσεων στον Ντεκάρτ δεν είναι οντολογική (παραδέχεται την ύπαρξη αιτιότητας) αλλά μεθοδολογική (δεν μπορούμε τίποτα να γνωρίσουμε παρά μόνο αυτό που ο Θεός μας αποκαλύπτει). Αυτός ο διαχωρισμός ωστόσο στην οντολογική και την μεθοδολογική τάξη δημιουργεί ένα πρόβλημα: αν παραδεχτούμε ότι υπάρχει αιτιότητα, αλλά την αρνηθούμε όσον αφορά τη μέθοδο, εισάγουμε μία διάσπαση, ένα χάσμα στην αρχή του παραλληλισμού μεταξύ της τάξης των αιτίων και της τάξης των πραγμάτων, αντίφαση που διαπίστωσαν μεταγενέστεροι φιλόσοφοι (π.χ. Σπινόζα)⁵⁷.

Σύμφωνα δε με τον Καντ, η αιτιότητα συνιστά μία από τις κατηγορίες της νόησης, με τη βοήθεια της οποίας τα μέσω της εμπειρίας αποκτώμενα δεδομένα γίνονται δεκτικά ταξινόμησης και επεξεργασίας. Την αιτιότητα δε κατέταξε αυτός ως κατηγορία στον σχετικό πίνακα τάξεων, και συγκεκριμένα στην τάξη της αναφοράς, δίνοντάς της έτσι τον χαρακτήρα *a priori*, καθολικής ισχύος⁵⁸. Στο ερώτημα αν υπάρχει ή δεν υπάρχει

⁵⁶ ο.π., σελ.149

⁵⁷ C. Duflo, *La finalite dans la nature, De Descartes a Kant*, Presses universitaires de France, σελ. 32 επ.

⁵⁸ Βλ. Ι. Στράγγα, ο.π. υποσ. 53 σελ. 6, όπου και παρατίθεται από τον συγγραφέα διεξοδική κριτική της αδυναμίας της υπό του Καντ επιχειρούμενης αιτιολόγησης του *a priori* χαρακτήρα της αιτιότητας ,

αιτιότητα στη φύση, ο Καντ απαντά πως αυτή καθ' αυτή η αντίθεση δεν έχει ουσία, διατυπωμένη με τον τρόπο αυτό, καμία από τις δύο υποστηριζόμενες θέσεις δεν είναι ορθή. Για να λυθεί το πρόβλημα που θέτει η αντίθεση αυτή, πρέπει πρώτα να την υπερβούμε για να τη μετασχηματίσουμε στη συνέχεια κατά τρόπο αποδεκτό. Η καντιανή λύση συνίσταται καταρχάς στην άρνηση των όρων από τους οποίους εκκινούμε τη συζήτηση καθώς δεν μπορούν παρά να μας οδηγήσουν σε αδιέξοδο και στην ριζική αναθεώρηση της όλης συζήτησης.

Για τον Καντ η αιτιότητα διακρίνεται σε υποκειμενική και αντικειμενική. Η υποκειμενική είναι η εμπειρία που προσφέρει η φύση, η αρμονία και συμφωνία μεταξύ της φύσης και των τομέων της γνώσης που εκδηλώνεται στο γεγονός ότι η επιστήμη είναι πιθανή, ή στην ανεύρεση του ωραίου μέσα στη φύση. Αυτή η αιτιότητα μπορεί να τύχει παραδοχής, μιας και δεν ισχυρίζεται τίποτα άλλο σχετικά με τη φύση πλην της διαπίστωσης ότι μπορεί να παράγει όχι τόσο μία γνώση σχετικά με τη φύση αλλά με τον εαυτό μας. Από τη στιγμή που κάνουμε λόγο για αιτιότητα στη φύση,

αδυναμίας που απορρέει από το «πρωταρχικό λάθος της καντιανής πρακτικής φιλοσοφίας», ήτοι της υπερβατολογικής απεξαγωγής εκ της εννοίας του δέοντος μόνο της εννοίας της ελευθερίας και όχι και εκείνης της ατελείας. Περισσότερα για το ζήτημα αυτό βλ. Ι. Στράγγα, *Φιλοσοφία του Δικαίου*, Τόμος Ι, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1999, σελ. 139 επ. Προβαίνοντας δε σε υπερβατολογικές απεξαγωγές φιλοσοφικών εννοιών και διακρίσεων, ο εν λόγω συγγραφέας διατύπωσε έναν προτεινόμενο πίνακα κατηγοριών, στην δεύτερη τριάδα του οποίου (τριάδα των κατηγοριών του συνδέσμου) τοποθετούνται η ασυνθηκευσία, η συνθήκευση και η αποσυνθήκευση (είτε διαζευκτικότητας). (Ι. Στράγγα, ο.π. υποσ. 53 σελ. 14). Σύμφωνα με την κατάταξη αυτή, η αιτιότητα δεν συνιστά κατηγορία αυτή καθ' αυτή αλλά το ουσιαστικοφιλοσοφικό περιεχόμενο μιας κατηγορίας: συγκεκριμένα η έννοια της «συνθηκεύσεως» σχετίζεται με την αντίληψη ότι οι υποθετικές κρίσεις είναι κρίσεις που εκφράζουν μία σχέση συνθηκεύσεως (εγκαταλείποντας έτσι την καντιανή αντίληψη ότι οι υποθετικές κρίσεις συνιστούν προτάσεις που εκφράζουν μία σχέση λόγου – ακολουθίας. (ο.π., υποσ. 53 σελ. 15-19). Τελικώς ο συγγραφέας προκρίνει ως περιεχόμενο της φιλοσοφικής έννοιας της αιτιότητας εκείνη υπό την οποία ως «αίτιο» παρίσταται η μεμονωμένη – προβληματική είτε αβέβαιη ως προς την πλήρωσή της – προϋποτιθέμενη συνιστώσα (συνθήκη) του αποτελέσματος, και βάσει της οποίας η «αιτιότης» υπάγεται στη δεύτερη κατά σειρά κατηγορία του Διορθωτικού Πίνακος (συνθήκευση). Με τον τρόπο αυτό οριοθετείται προσηκόντως και η έννοια της αιτιότητας έναντι της αρχής του αποχρώντος λόγου: Ένα συγκεκριμένο αιτιώδες μπορεί να συνδεθεί είτε προς το σύνολο των προϋποτιθέμενων συνιστωσών του, δια της συνδράσεως των οποίων παράγεται αυτό, (αρχή αποχρώντος λόγου) είτε προς μία μεμονωμένη προϋποτιθέμενη συνιστώσα από το σύνολο των αιτίων (αιτιότητα υπό στενή έννοια). (ο.π., σελ. 27 επ και Α. Χάνος, *Ζητήματα αιτιότητας σε δίκαιο και τεχνική*, στα *Πεπραγμένα της Ελληνικής Εταιρείας Δικαιοφιλοσοφικής και Δικαιοιστορικής Ερεύννης*, τόμος: αιτία, αιτιότης και δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 102

πρόκειται σε γενικές γραμμές για αντικειμενική αιτιότητα, για την ιδέα δηλαδή ότι ορισμένα αντικείμενα στη φύση (ή όλα θεωρούμενα στην αλληλοσύνδεσή τους) δεν είναι πιθανά παρά μόνο αν η σημασία τους εμπεριέχεται στην αιτία τους⁵⁹.

Συνεχίζοντας την περιήγησή μας, στις διάφορες «περί αιτίας» θεωρίες, ο Βέλτσος, στηριζόμενος στον Althusser, ο οποίος με τη σειρά του «ερμηνεύει» το Κεφάλαιο του Κ. Μαρξ, ταυτίζει την αιτία των (κοινωνιο-ψυχολογικών) φαινομένων με την *έννοιά* τους (Darstellung), τη *δομή* τους. Τις έννοιες αυτές εντάσσουν οι παραπάνω συγγραφείς σε ένα αφηρημένο – τυπικό σύστημα δομών, που συνίσταται στον εκάστοτε τρόπο παραγωγής, σε ένα σύστημα πρωτίστως νοητικό και όχι εμπειρικό, που ενυπάρχει στο εσωτερικό του φαινομένου και συγχρόνως συνιστούν το γνωστικό αντικείμενο του φαινομένου.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Βέλτσος⁶⁰: «Όταν υποστηρίζουμε ότι ένα φαινόμενο (οικονομικό, κοινωνικό, ή κοινωνιο-ψυχολογικό) καθορίζεται από την «έννοιά» του, αναφερόμαστε στη βασική γνωσιολογική ένδειξη του διαλεκτικού υλισμού, σύμφωνα με την οποία στη σκέψη, το «συγκεκριμένο», ορίζεται από το «αφηρημένο» ή «η γνώση του πραγματικού αντικειμένου, εξαρτάται απ' την παραγωγή της έννοιας του αντικειμένου αυτού». Δηλαδή, σε τελευταία ανάλυση: *από την παραγωγή του «γνωστικού αντικειμένου»*...Τούτο σημαίνει ότι η γνώση του φαινομένου εξαρτάται από την κατασκευή της «έννοιάς» του ή ότι η γνώση του «πραγματικού αντικειμένου» εξαρτάται από την παραγωγή του «γνωστικού αντικειμένου».

Ποια είναι όμως η σχέση δομής – φαινομένων ή αλλιώς, αιτίας – αποτελεσμάτων της; Απάντηση στο ερώτημα αυτό δίνεται με την προσφυγή μιας έννοιας δανεισμένης από την ψυχαναλυτική θεωρία, της

⁵⁹ Αναλυτικά για τον Καντ, C. Duflo, ο.π. σελ 85 επ.

«μετωνυμικής αιτιότητας»⁶¹. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, η αιτία εμφανίζεται μέσα στα αποτελέσματά της, δρό στην ίδια της την απουσία. Το κάθε φαινόμενο προσδιορίζεται όχι βάσει της ορατής – φαινομενικής του πλευράς (αποτελεσμάτων του) αλλά της αόρατης – λανθασμένης ή αφανούς εσωτερικής του κίνησης, δηλαδή της «έννοιας», ή «δομής» ή «αιτίας» του. Αιτία και αποτέλεσμα επιδρούν αμοιβαία, έτσι ώστε κάθε αποτέλεσμα να γίνεται αιτία άλλων αποτελεσμάτων, που με τη σειρά τους επιδρούν αναδρομικά στην αιτία τους. Το κάθε φαινόμενο ανάγεται στη συνθετότητα ολόκληρου του κοινωνικού χώρου, εισέρχεται και λειτουργεί από και μέσα στην καθολική δομή (τρόπος παραγωγής), με τη μορφή της *ετερότητας*.⁶² Το νόημα δε της δομής, δεν αντλείται αποκλειστικά από αυτήν ούτε και εξαντλείται σ' αυτήν αλλά διαμορφώνεται από την διαρθρωμένη διαπλοκή και τον αλληλοκαθορισμό των στοιχείων όλων των δομών με πρωτεύουσα πάντοτε την εκάστοτε κυρίαρχη δομή.

Αντίστοιχα, η υλιστική διαλεκτική, αντιλαμβάνεται ότι το *τυχαίο* και το *αναγκαίο* συνδέονται διαλεκτικά σε μια εσωτερική στα φαινόμενα τάξη, μια εσωτερική ελαστική νομοτέλεια, με την οποία κατανοούμε τη σημασία της ποιοτικής αλλαγής πέρα από ενδεχόμενη ποσοτική ακινησία. Αν δεχτούμε ότι οι κοινωνιο-ψυχολογικές σχέσεις συνιστούν δομή, ο βαθμός προσδιοριστικότητάς της δεν μπορεί σε καμιά περίπτωση να είναι απόλυτος, στο μέτρο που η κοινωνιο-ψυχολογική δομή δεν είναι αχρονική αλλά υπερπροσδιορίζεται μέσα στη συνθετότητα του χώρου της καθολικής δομής, δηλαδή του τρόπου παραγωγής.

Ορίζοντας μάλιστα τους απροσδιόριστους παράγοντες που παρεμβαίνουν στην κατά τα άλλα καθορισμένη δομή, ως κοινωνιο-

⁶⁰ Γ.Σ. Βέλτσος, Οι απροσδιόριστοι παράγοντες, Δοκίμιο δομικής κοινωνικής ψυχολογίας, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 1981, σελ.35-36

⁶¹ ο.π., σελ.38-39

⁶² Ως «ετερότητα» ο συγγραφέας ορίζει την προσδιοριστική δράση απροσδιόριστων παραγόντων που γίνονται αντιληπτοί ως αποτέλεσμα τριών βασικών προϋποτιθέμενων όρων: α) της στιγμιαίας τους

ψυχολογικά αίτια που λειτουργούν ως ρευστά και συμπτωματικά στοιχεία των κοινωνικών δομών⁶³, τίθεται εκ νέου το ζήτημα της αιτιότητας, το οποίο αναιρείται ταυτόχρονα που τα αίτια αυτά προϋποτίθενται ως απροσδιόριστα, στα πλαίσια της διαλεκτικής εγγελιανής σχέσης, σύμφωνα με την οποία η αιτία εξαφανίζεται στο αποτέλεσμα της, ενυπάρχουσα όμως ήδη σ' αυτό ως «απούσα αιτία»: «...οι απροσδιόριστοι παράγοντες, ως *αίτια* απουσιάζουν από το αποτέλεσμα τους, δηλαδή από το ίδιο το «συνολικό κοινωνικό φαινόμενο». Απουσιάζουν, διότι διαφεύγουν, δεν αντιτίθενται, βρίσκονται πάντοτε πιο πέρα, σ' έναν άλλον, τρίτο φευγαλέο όρο, που διαρκώς επαναλαμβάνεται, επιβεβαιώνεται αλλά δεν εξηγείται, εφόσον ποτέ δεν διακρίνεται από το αναφερόμενό του. Είναι συνεπώς *αίτια* που διαχέονται στο αποτέλεσμα τους, αφομοιώνονται σ' αυτό, γίνονται *το ίδιο το αποτέλεσμα*...»⁶⁴»⁶⁵

Σε αντίθεση δε με την «μονοσήμαντη» αντίληψη περί αιτιότητας του Μαρξ, ο Durkheim τίθεται υπέρ της πολλαπλής αιτιότητας στα κοινωνικά φαινόμενα: «η καθοριστική αιτία ενός κοινωνικού γεγονότος πρέπει να αναζητείται μεταξύ των προγενέστερων κοινωνικών γεγονότων και όχι μεταξύ των συνειδησιακών καταστάσεων των ατόμων»⁶⁶. Ως αιτίες δηλαδή εκλαμβάνονται μόνο ορισμένα από τα γεγονότα που οδηγούν αιτιωδώς στο αποτέλεσμα, ενώ αληθώς αίτια μπορεί να νοείται μόνο ως το σύνολο των προϋποθέσεων εφαρμογής της σχέσεως αιτίου αποτελέσματος, ενώ για τον M. Weber, οι έννοιες της «αιτίας» και της «αιτιοκρατικής σχέσεως»

διάρκειας, β) της επιφανειακής τους ανάπτυξης και γ) της ποιοτικής τους έντασης. Περισσότερα για την έννοια της ετερότητας, βλ. ο.π., σελ. 174 επ.

⁶³ ο.π., σελ. 162

⁶⁴ ο.π., σελ. 169-170

⁶⁵ Σε μια καθαρώς «οικονομίστικη» αντίληψη μονοσήμαντης κοινωνικής αιτιότητας, όπου ολόκληρη η εξελικτική κοινωνική διεργασία εξαρτάται από την οικονομική βάση της κοινωνίας, και δη από τις αλλαγές στις παραγωγικές σχέσεις, καταλήγει και ο Σιαβελής (Ν. Σιαβελής, Η έννοια της αιτιότητας εις τις κοινωνικές επιστήμες (με ιδιαίτερη αναφορά στην κοινωνιολογία του Δικαίου), στα Πεπραγμένα της Ελληνικής Εταιρείας Δικαιοφιλοσοφικής και Δικαιοιστορικής Ερεύνης, τόμος: αιτία, αιτιότης και δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 128-132).

⁶⁶ Βλ. Ν. Σιαβελής, ο.π. σελ. 134.

θα πρέπει να αντικατασταθούν με τις έννοιες των «κινήτρων» και της «αιτιοκρατικά πρόσφορης διαδοχής διαδικασιών», αφού για την κατανόηση της αιτίας ενός συγκεκριμένου γεγονότος είναι αδύνατον να ορίσουμε την αιτία του εάν δεν παραδεχθούμε προηγουμένως ότι από τη στιγμή που προσδιορίζουμε το αντικείμενο της έρευνάς μας, το μελετούμε μόνο σε σχέση με όσα έχουν σημασία και ενδιαφέρον υπό την ειδικότερη κατά περίπτωση οπτική μας και άρα δεν αναζητούμε όλες τις αιτίες, αλλά τις κρίσιμες για μας⁶⁷.

⁶⁷ Ο.π., σελ. 140-141

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ

Η ΑΙΤΙΟΤΗΤΑ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΤΗΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ: ΑΙΤΙΕΣ, ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΓΕΝΕΣΗΣ

Κάθε συμπεριφορά, και η αντικοινωνική συμπεριλαμβανόμενη, εξετάζεται μέσα στο σύστημα των κοινωνικών σχέσεων⁶⁸. Οι κοινωνικές σχέσεις ερμηνεύονται με αρκετή ευρύτητα και ταξινομούνται ανάλογα (σχέσεις εργασίας, φιλικές σχέσεις κλπ). Στη σφαίρα του ποινικού νόμου εντάσσονται «ιδιότυπες» κοινωνικές σχέσεις («εγκληματολογικές») οι οποίες συνδέονται με την αντικοινωνική ή και εγκληματολογική συμπεριφορά. Οι εγκληματολογικές αυτές σχέσεις έχουν στενή σύνδεση τόσο με το νόμο όσο και με την ηθική (κοινωνικούς κανόνες), γι' αυτό και εξετάζονται μέσα στο σύστημα των κοινωνικών σχέσεων συνολικά. Μόνο εκτιμώντας συνολικά τις τρεις αυτές έννοιες (κοινωνικές – νομικές – εγκληματολογικές σχέσεις) μπορούμε να ανακαλύπτουμε την κοινωνική αιτιότητα⁶⁹ στην ανθρώπινη δράση, τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της εγκληματικής προσωπικότητας και τις κοινωνικές παραμέτρους της αποκλίνουσας συμπεριφοράς.

Όπως είδαμε και παραπάνω⁷⁰, η συμπεριφορά ενός ατόμου, αποτελεί «συνέπεια» της αλληλεπίδρασης του ατόμου με το κοινωνικό

⁶⁸ «Οι παραγωγικές σχέσεις στο σύνολό τους αποτελούν αυτό που ονομάζουν κοινωνικές σχέσεις, κοινωνία και μάλιστα μια κοινωνία που βρίσκεται σε μια ορισμένη ιστορική βαθμίδα ανάπτυξης, μια κοινωνία με δικό της διαφορετικό χαρακτήρα» Κ. Μαρξ, Μισθωτή εργασία και κεφάλαιο, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1966, σελ. 58

⁶⁹ Μιλώντας στο σημείο αυτό για «κοινωνική αιτιότητα» δεν αποκλείουμε την ύπαρξη αιτιότητας και σε άλλους τομείς (π.χ. φυσικές επιστήμες)· αντίθετα, δεχόμαστε ότι η αιτιότητα αποτελεί αντικειμενικό νόμο που διέπει τον κόσμο στην κίνησή του, εκφράζοντας ουσιαστικά την αλληλεξάρτηση, την αλληλεπίδραση αιτίου – αιτιατού, ένδειξη του οποίου στον «ορατό» κόσμο είναι η «κανονικότητα» των πραγμάτων. Αλλά εστιάζουμε στον τομέα που περισσότερο μας αφορά εγκληματολογικά – κοινωνιολογικά. Και ασφαλώς, μόλις χρειάζεται εδώ να σημειωθεί ότι η «μηχανιστική» μεταφορά των αιτιακών νόμων που ισχύουν στη φύση στο χώρο των κοινωνικών νόμων έχει πλέον ως αντίληψη ξεπεραστεί. Οι κοινωνικοί συσχετισμοί είναι πιο περίπλοκοι από τα φυσικά φαινόμενα, καθότι στην κοινωνία οι άνθρωποι ενεργούν καθορίζοντας συγκεκριμένους στόχους και χαράζοντας την τακτική επίτευξής τους.

⁷⁰ Βλ. Πρώτη ενότητα

περιβάλλον, της αντίδρασης του ατόμου ως βιολογικού όντος στις εξωτερικές επιδράσεις. Το άτομο ως βιολογικός οργανισμός είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με το περιβάλλον του και είναι αδύνατον να υπάρξει χωρίς αυτό. Χαρακτηριστικό δε φαινόμενο είναι η συμβίωσή του (σε αντίθεση με τα άλλα όντα που απλώς διαβιούν συλλογικά) με τους συνανθρώπους του. Επομένως στοιχείο συγκρότησής του είναι η κοινωνικότητά του, συνέπεια της οποίας είναι και η συλλογική υπερατομική συνείδησή του, που οδηγεί στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς του: «Υπάρχει λοιπόν διφυής υπόσταση του ανθρώπου που εκδηλώνεται ενδοστροφικώς και εξωστροφικώς, δηλαδή ως υποκειμενική και ως διυποκειμενική. Επομένως ο άνθρωπος υπάρχει μόνο στη νοηματική κοινωνία, χωρίς αυτή δεν μπορεί να συντηρηθεί, και τόσο η ατομικότητα όσο και η κοινωνικότητά του είναι λειτουργίες που εξισορροπούνται αμοιβαίως.⁷¹» Δεν είναι απλώς εκδήλωση των χαρακτηριστικών και των ιδιοτήτων του ατόμου, αλλά πολύ περισσότερο ένα πολύπλοκο, πολυδιάστατο φαινόμενο με δική του «κίνηση» στο χρόνο και το χώρο.

Χρειάζεται να διευκρινίσουμε εξ αρχής ότι ως «συμπεριφορά» νοούμε τις πράξεις του ατόμου που έχουν συνειδητό σκοπό και φέρνουν ορισμένες αλλαγές στη στάση, στον προσανατολισμό ή στις φιλοδοξίες άλλου ή άλλων προσώπων⁷². Με αυτή την έννοια «συμπεριφορά» επιδεικνύουν όχι μόνο τα μεμονωμένα άτομα αλλά και οι συλλογικές ομάδες⁷³, οι οποίες δρουν υπό ένα εξωτερικά παρατηρούμενο σύστημα ενεργειών, οι οποίες δηλαδή αναπτύσσουν δραστηριότητα: η μετάβαση λοιπόν από την έννοια «συμπεριφορά» στην έννοια «δραστηριότητα» σημαίνει τη μετάβαση από ατομικές πράξεις σε μαζικές, συλλογικές

⁷¹ Α. Τραϊανού – Λουλά, ο.π., σελ.53

⁷² Η συμπεριφορά κατά τον J. Hageand-B. Foley Meeker, ο.π., σελ. 76 ορίζεται από δύο κυρίως στοιχεία: α)την παρατηρίσιμη δράση, η οποία προκαλεί κίνηση στο χρόνο και το χώρο, αλλαγή στάσης (σωματική κίνηση, λεκτική έκφραση κλπ) και β)τη συνειδητότητα, με την έννοια ενός συμβολικού περιεχομένου ή νοήματος

⁷³ Για τις κοινωνικές συλλογικότητες βλ. Και J. Karpinski, ο.π., σελ. 123 επ.

ομαδικές ενέργειες. Ο όρος «δραστηριότητα» σημαίνει την πολύπλευρη διαδικασία της δημιουργίας από το κοινωνικό πλέον υποκείμενο των συνθηκών για την ύπαρξή του και την εξέλιξή του, τη διαδικασία μεταβολής της κοινωνικής πραγματικότητας σύμφωνα με τις κοινωνικές ανάγκες. Η δραστηριότητα αυτή καθορίζεται σε τελευταία ανάλυση από το όλο σύστημα των κοινωνικών σχέσεων αλλά συγχρόνως κάθε τύπος δραστηριότητας υπακούει και σε δικούς του νόμους: οι ίδιες συνθήκες και οι ίδιες οικονομικές σχέσεις και κρατούσα ιδεολογία δεν ωθούν τους ανθρώπους σε ίδιο τρόπο ζωής. Η συγκεκριμένη δραστηριότητα ζωής ενός ατόμου διατηρεί τη μοναδικότητά της μέσα στις αιτίες και τα κίνητρά της.

Περνώντας τώρα στην εξέταση ζητημάτων αιτιότητας συγκεκριμένα από εγκληματολογική σκοπιά, κρίνουμε σκόπιμο να παρατεθεί εξ αρχής η βάση της θεώρησης που θα επιχειρήσουμε: η αιτιότητα εμπεριέχει αιτία – συνθήκες, αποτέλεσμα, σύνδεση αιτίας και αποτελέσματος και ανατροφοδότηση ανάμεσα σε αιτία και αποτέλεσμα.

Ως «αιτία» αρχικά θα μπορούσαμε να ορίσουμε ένα φαινόμενο που εμφανίζεται, παράγει ένα άλλο φαινόμενο το οποίο θεωρείται σ' αυτές τις περιπτώσεις σαν το αποτέλεσμα (ή σαν ενέργεια). Σε μια μελέτη των αιτιών του εγκλήματος ως σύνολο, καθώς και σε μια ανάλυση των αιτιών ενός συγκεκριμένου εγκλήματος ένας και ο αυτός όρος μπορεί να θεωρηθεί ως αίτιο ή να θεωρηθεί απλώς συνθήκη. Αυτό σημαίνει πως μεταξύ συνθηκών και αιτιών υπάρχει αλληλεπίδραση, αλλά δεν σημαίνει πως μεταξύ τους δεν υφίστανται διαφορές· οι συνθήκες δεν μεταβάλλονται πάντοτε σε αιτίες. Αυτό εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από ένα ποσοτικό – ποιοτικό κριτήριο, το κατά πόσο ασκεί καταλυτική επιρροή στο αποτέλεσμα η εν λόγω συνθήκη. Αποφεύγοντας στο μέτρο του δυνατού λοιπόν τις σχηματοποιήσεις, θα λέγαμε ότι *η αιτία ασκεί τη μεγαλύτερη και βαρύνουσα σημασία ως προς την επέλευση του αποτελέσματος σε σχέση με τη συνθήκη, αλλά το τι αποτελεί αιτία και το τι συνθήκη είναι κάτι που μπορεί*

να ποικίλλει και να διαφέρει ανάλογα με τις περιστάσεις. Οι περιστάσεις δε με τη σειρά τους, στο μικροσκοπικό επίπεδο διερεύνησης ενός πλέον συγκεκριμένου εγκλήματος διαδραματίζουν και αυτές ένα ρόλο, στο μέτρο που επηρεάζουν την επιλογή μιας συμπεριφοράς, θεωρούμενες ως το αντικειμενικό περιεχόμενο του συγκεκριμένου περιβάλλοντος του ατόμου κατά τη δεδομένη στιγμή.

Διαπιστώνουμε ότι με βάση την παραπάνω θεώρηση, βαίνουμε στη διερεύνηση της αιτιότητας στο χώρο του εγκλήματος από ένα επίπεδο γενικό (συνολική θεώρηση του εγκλήματος ως φαινομένου), σε επίπεδο ειδικό (διερεύνηση ξεχωριστών τύπων εγκλημάτων) και τέλος σε επίπεδο ατομικό (συγκεκριμένο έγκλημα). Η επιλογή αυτή δεν γίνεται για το λόγο ότι θεωρούμε το σύνολο των εγκλημάτων που συγκροτούν το εγκληματικό φαινόμενο ως απλώς το άθροισμα των επιμέρους εγκλημάτων. Αντίθετα γίνεται για το λόγο ότι τα ξεχωριστά φαινόμενα εξετάζονται πληρέστερα υπό το πρίσμα της γενικής τους αλληλοσύνδεσης, φωτίζοντας έτσι και τις ανομοιογένειες που υφίστανται μεταξύ των διαφόρων κατηγοριών εγκλημάτων όσον αφορά τα αίτιά τους. Με τον τρόπο αυτό αναδεικνύονται άλλωστε πληρέστερα και οι δύο «πλευρές» της αιτιότητας, το αναγκαίο και το τυχαίο, το οποίο όπως παντού, έτσι και στη μελέτη του εγκληματικού φαινομένου έχει τη δική του βαρύτητα.

Όπως παρατηρεί ο Avanesov⁷⁴: «Τα εγκλήματα, αν πάρει κανείς κάθε ένα από αυτά ατομικά, είναι όλα μοναδικά· χάρις σ' αυτό διαφέρουν το ένα από το άλλο. Αυτό γιατί οι αιτίες ενός συγκεκριμένου εγκλήματος ως ατομικού βιοκοινωνικού φαινομένου, εμφανίζονται να είναι μοναδικές, ατομικές. Παρ' όλα αυτά, μπορεί κανείς εύκολα να αποκαλύψει επαναλαμβανόμενα χαρακτηριστικά στα εγκλήματα (στις αιτίες και στις συνθήκες τους). Κατά συνέπεια, το ατομικό επίσης κατέχει γενικά χαρακτηριστικά και ιδιότητες. Αυτά τα γενικά χαρακτηριστικά και ιδιότητες,

αν μιλήσει κανείς για τις αιτίες του εγκλήματος, ενυπάρχουν, ή σαν ξεχωριστά στοιχεία των γενικών τύπων του εγκλήματος (όπου ενεργούν ως ιδιαίτερα) ή σαν στοιχεία του συνόλου (οπότε είναι γενικά)» Και συνεχίζει⁷⁵: «Οι αιτίες συγκεκριμένων εγκλημάτων (ατομική – μοναδική) προσδιορίζουν το γιατί αυτό ή εκείνο το έγκλημα διαπράχθηκε και δε χαρακτηρίζουν όλες τις αιτίες του εγκλήματος ως σύνολο. Μόνο αυτό το οποίο είναι χαρακτηριστικό όλων ή των περισσότερων εγκλημάτων μπορεί να ταξινομηθεί ανάμεσα στα αίτια του εγκλήματος ως ένα σύνολο. Οι αιτίες των ατομικών τύπων του εγκλήματος (το ιδιαίτερο) εξετάζονται επίσης με τον ίδιο τρόπο. Η αιτία αυτού ή εκείνου του εγκλήματος μπορεί να είναι κοινή, όχι μόνο για το έγκλημα συνολικά, αλλά επίσης και για τους ξεχωριστούς του τύπους. Γι' αυτό στις αιτίες του συγκεκριμένου εγκλήματος πρέπει να βρούμε αυτές που είναι κοινές σ' όλα τα εγκλήματα».

Αν λάβουμε ως αφετηρία το γεγονός ότι το τι συνιστά εγκληματική συμπεριφορά και το τι όχι καθορίζεται από το υπάρχον σύστημα κοινωνικών σχέσεων, τότε τα αίτια του εγκλήματος θα πρέπει να αναζητηθούν στο πλέγμα των γενικών και ατομικών εκδηλώσεων της ανθρώπινης φύσης που αντιτίθεται στο παραπάνω σύστημα. Κι αυτό γιατί η περιπλοκότητα της κοινωνικής ζωής ανεξάρτητα του τρόπου οργάνωσής της και οι αντιφάσεις σε μια κοινωνική ζωή ανεξάρτητα του βαθμού εξέλιξής της αποτελούν τις σταθερές του εγκλήματος διαχρονικά, ακόμη και στις πρωτόγονες κοινωνίες που οι «ποινικές κυρώσεις» στόχο είχαν την άμυνα της ομάδας κατά των διαταράξεων της κοινωνικής συμβίωσης.

Στο σημείο αυτό σκόπιμο κρίνεται να γίνει μία παρένθεση: Είναι συνήθης η διαμάχη στο επιστημονικό πεδίο ως προς το ζήτημα της

⁷⁴ Γ. Α. Πανούσης, ο.π. υποσ. 8, σελ.43 με περαιτέρω παραπομπή σε Avanesov.

⁷⁵ Ο.π., σελ.44

«πρωτοκαθεδρίας» του «βιολογικού»⁷⁶ έναντι του «κοινωνικού» στοιχείου ή αντίστροφα όσον αφορά τα αίτια του εγκλήματος. Αυτό σχετίζεται τόσο με την ευρέως διαδεδομένη εικόνα που η πλειονότητα των ανθρώπων έχουμε στο μυαλό μας για τις έννοιες αυτές, ως «ποιοτικά διαφορές» και κατ' αυτή την έννοια αντικρουόμενες, όσο και με την σε πολλές περιπτώσεις εκ μέρους της θεωρίας προσπάθεια ολοκληρωτικής απόρριψης της μιας εκ των δύο πτυχών και απολυτοποίησης της άλλης.

Στην πραγματικότητα η σχέση που χαρακτηρίζει τα δύο αυτά στοιχεία «βιολογικό» και «κοινωνικό» είναι η διαλεκτική σχέση αλληλεπίδρασης μεταξύ αντίθετων φαινομένων τα οποία χαρακτηρίζει η ενότητα και η πάλη μεταξύ τους. Σημείο αφετηρίας αποτελεί η διαπίστωση ότι φύση και κοινωνία αλληλοσυμπληρώνονται. Ωστόσο, η σχέση αλληλοσυμπλήρωσης αυτή μεταλλάσσεται, διαφοροποιείται. Θα λέγαμε ότι κατ' αρχήν κάποιο περιβάλλον είναι απαραίτητο για την έκφραση των εμφύτων ικανοτήτων κάθε ανθρώπου. Μάλιστα όσο πιο κατάλληλο είναι το περιβάλλον αυτό τόσο καλύτερη γίνεται και η ανάπτυξη κάθε ατόμου.

Στην ιστορική εξέλιξη της ανθρωπότητας, το βιολογικό στοιχείο είναι το πιο «δυσκίνητο», το πιο δυσχερώς μεταβαλλόμενο μέρος. Αντίθετα το κοινωνικό αλλάζει, ως αποτέλεσμα επαφής, αλληλεπίδρασης μεταξύ κοινωνικών ομάδων και τάξεων. Και ναι μεν οι έμφυτες ικανότητες κάθε ανθρώπου θα παρουσιασθούν ανεξάρτητα από τη μάθησή του, η πρακτική όμως εξάσκηση και εκπαίδευση μεταβάλλουν μια αδέξια έκφραση σε επιδέξια. Μια άλλη αξία του περιβάλλοντος είναι ότι καθορίζει ποιες από τις φυσικές δυνατότητες του κάθε ατόμου θα αναπτυχθούν ή θα τονισθούν και ποιες θα παραμεληθούν ή θα απωθηθούν. Το βιολογικό αφήνει τα σημάδια του στην ανθρώπινη προσωπικότητα, ωστόσο βαθμιαία, η σημασία του

⁷⁶Οι βιολογικές προσεγγίσεις, αν και όχι ιδιαίτερα δημοφιλείς μεταξύ των εγκληματολόγων εστιάζουν κυρίως : α)στις γενετικές έρευνες, β)στις έρευνες που αναφέρονται στη σωματική κατασκευή, στις φυσικές ασθένειες και μειονεξίες, γ)στις έρευνες του αυτόνομου νευρικού συστήματος και δ)στις

μειώνεται όσο αυξάνεται η σημασία των κοινωνικών στοιχείων που καθορίζουν το άτομο. Γι' αυτό και η ανθρώπινη συμπεριφορά και η αντικοινωνική συμπεριλαμβανομένη, είναι ζήτημα πρωτίστως κοινωνικών και όχι βιολογικών νόμων.

Το κοινωνικό δεν μπορεί βέβαια να μετακινήσει ολοκληρωτικά το βιολογικό από τον άνθρωπο. Το πρώτο κατέχει μια κυρίαρχη θέση, προσδιορίζει την τάση της ανάπτυξης των βιολογικών δραστηριοτήτων που υπάρχουν στον άνθρωπο εκ φύσεως, καθορίζει τα μέσα ικανοποίησης των επιδιώξεών του και συνεπώς τους τύπους και τη φύση της συμπεριφοράς του. Έτσι το βιολογικό προσφέρει μια ορισμένη «αντίσταση» στο κοινωνικό και δεν «υποχωρεί» πάντα⁷⁷. Κατά την πορεία της ζωής, οι άνθρωποι σχηματίζουν συνείδηση, δρουν για να ανταποκριθούν στους όρους της ζωής ή να τους μετασχηματίσουν, προσαρμόζονται στο κοινωνικό περιβάλλον και εναρμονίζονται με αυτό. Στην περίπτωση αυτή, που είναι και η συνηθέστερη, το κοινωνικό ανταποκρίνεται στο βιολογικό, και τότε μιλάμε για «φυσιολογικούς ανθρώπους», «ομαλές καταστάσεις». Πολλές φορές όμως το βιολογικό, λόγω του εγγενούς χαρακτηριστικού του που προαναφέραμε, της βραδύτητας όσον αφορά τη μεταβολή του, έρχεται σε σύγκρουση με τα ραγδαία πολλές φορές μεταβαλλόμενα κοινωνικά φαινόμενα, και η σύγκρουση αυτή σηματοδοτεί το πέρασμα σ' αυτό που αποκαλούμε «αντικοινωνική» συμπεριφορά, μέρος της οποίας, όπως ήδη είχαμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε είναι και η παραβατική συμπεριφορά.

νευροφυσιολογικές έρευνες Βλ. Ι. Φαρσεδάκη, Παραβατικότητα & κοινωνικός έλεγχος των ανηλίκων, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1985, σελ. 37 επ.

⁷⁷ Αναλύοντας άλλωστε τη σχέση του κοινωνικού και βιολογικού, είναι αναγκαίο να επιμεινουμε στο ότι η εξέταση των βιολογικών (γενετικών) προβλημάτων μπορεί σε μεγάλο βαθμό να προσδιορίσει τις διαφορετικές προδιαθέσεις της συμπεριφοράς των ανθρώπων σ' αυτή ή εκείνη την κατάσταση (που συνδέεται με τις βιολογικές τους ιδιότητες) και να καταλήξουμε στο πώς να οργανώσουμε διαφοροποιημένη, ατομική προληπτική πολιτική. Πάντως, θεωρίες του τύπου «η εγκληματικότητα κληρονομείται» έχουν πλέον ξεπεραστεί και δεν υποστηρίζονται με αξιώσεις επιστημονικότητας από κανέναν, Βλ. και Γ. Α. Πανούση, ο.π., σελ. 79 με περαιτέρω παραπομπή σε Α. Γιωτοπούλου – Μαργακοπούλου, Παραδόσεις Εγκληματολογίας, σ. 69

«Στην εξέλιξη του ατόμου, στη διαδικασία του σχηματισμού της συμπεριφοράς του ο κοινωνικός παράγοντας παίζει τον ενεργητικό, καθοδηγητικό, σχηματίζοντα ρόλο και ο βιολογικός παράγοντας ένα σχετικά παθητικό ρόλο. Η κοινωνική κληρονομικότητα δεν πρέπει να θεωρείται ως μια διαρκώς εναλλασσόμενη κατηγορία και η γενετική κληρονομικότητα ως μια τελείως αμετάβλητη. Η αντικοινωνική συμπεριφορά επηρεάζεται και από κοινωνικές και από γενετικές (βιολογικές) ενδείξεις, αλλά και οι πρώτες και οι δεύτερες μπορούν ν' αλλάξουν στην πορεία της εξέλιξης του ατόμου.⁷⁸». Πολλοί βιολογικοί παράγοντες έχουν μια σημαντική επίδραση στο περιεχόμενο των ανθρώπινων αναγκών και κατά συνέπεια στην ανθρώπινη συμπεριφορά. Αν όμως οι ανάγκες κάθε ανθρώπου εξελίσσονται στη βάση ορισμένων γενετικών διαθέσεων, κάτι τέτοιο δεν σημαίνει ότι οι ανθρώπινες ανάγκες μπορούν να εξετασθούν πέρα από το κοινωνικό περιβάλλον. Από αυτό απορρέει και η αντίστοιχη εκτίμηση της συμπεριφοράς του ανθρώπου. Κατά κανόνα βέβαια οι βιολογικές ανάγκες ενός ανθρώπου ικανοποιούνται με κοινωνικά μέσα. Η ικανοποίηση φυσιολογικών αναγκών δεν συνδέεται με κοινωνικούς παράγοντες παρά μόνο όταν εξαιρετικές περιπτώσεις εμφανίζονται για ένα άτομο (ερημίτης, λιμοκτονία).

Με βάση όλα τα παραπάνω αναζητούμε τα αίτια του εγκλήματος σε ένα γενικό κοινωνιολογικό επίπεδο, στα ίδια τα κοινωνικά φαινόμενα, τους υλικούς όρους διαβίωσης και εργασίας, στις υλικές συνθήκες της καθημερινής ζωής και των υπόλοιπων κοινωνικών σχέσεων. Οι υλικές συνθήκες αυτές έχουν την αντανάκλασή τους στη σφαίρα της συνείδησης, επιδρούν στην ιδεολογία, την κοσμοθεωρία και το προσωπικό σύστημα αξιών του κάθε ανθρώπου. Γι' αυτό το λόγο και ο «εχθρός» δεν υπερνικάται με πόλεμο που στοχεύει απλώς και μόνο στην αλλαγή της

⁷⁸ Γ. Α. Πανούση, ο.π., σελ.81 με περαιτέρω αναφορά σε Avanesov

συνείδησης χωρίς αλλαγή στους όρους που τη διαμορφώνουν⁷⁹. Αντιφάσεις της κοινωνικής εξέλιξης, παραβάσεις, δυσλειτουργίες στους θεσμούς, δημιουργούν τη βάση για την εμφάνιση «παρασιτικών φαινομένων», τα οποία με τη σειρά τους, ως αποτέλεσμα των δυσλειτουργιών αυτών, δημιουργούν τη δική τους αλυσίδα (μετατρεπόμενα έτσι σε αιτία) νέων παραβατικών συμπεριφορών.

Αν μεταφερθούμε τώρα από το γενικό επίπεδο των κοινωνικών σχέσεων, στο *ειδικότερο* επίπεδο της μελέτης της συμπεριφοράς των διαφόρων κατηγοριών ατόμων, στη σφαίρα δηλαδή της συνείδησης, των κοινωνικών αξιών και του συστήματος αντιλήψεων και ιδεών, διαπιστώνουμε μία αντίφαση: κανονικά, η εξέλιξη και βελτίωση των κοινωνικών σχέσεων θα έπρεπε να συνεπάγεται και αλλαγή αντιλήψεων, ωστόσο στην πραγματικότητα η διαδικασία μετασχηματισμού της συνείδησης είναι μία διαδικασία εξαιρετικά χρονοβόρα και επίπονη, με συνέπεια να υπάρχει αναντιστοιχία ανάμεσα στην αντικειμενική πραγματικότητα όπως εκφράζεται στο σύστημα των παραγωγικών σχέσεων και των υπολοίπων κοινωνικών σχέσεων και στην αντίληψη που γενικές κατηγορίες ανθρώπων τρέφουν για την πραγματικότητα αυτή. Και αυτό γιατί η συνείδηση του ατόμου αλλάζει περισσότερο αργά από ότι οι υλικές συνθήκες ύπαρξης, λόγω της πολυπλοκότητας της αλληλεπίδρασης του κοινωνικού όντος και της κοινωνικής συνείδησης και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της συνείδησης της ίδιας. Βρισκόμενοι σ' ένα στενό, ειδικό περιβάλλον, οι άνθρωποι με ασχημάτιστη ιδεολογία μπορούν να υιοθετήσουν απόψεις που είναι επιζήμιες στους ίδιους και στην κοινωνία, κάτι που μπορεί να συνδέεται και με την καθημερινή ζωή και τις δυσκολίες

⁷⁹⁷⁹ Σε μια τέτοια λύση καταλήγει και ο Φραντζεσκάκης (Ι. Φραντζεσκάκης, Αντικοινωνική συμπεριφορά νέων, χουλιγκανισμός, αναρχισμός, τρομοκρατία, ναρκωτικά και λοιπές σύγχρονες μορφές αντικοινωνικής συμπεριφοράς, εκδ. Α. Σάκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 1987, σελ. 75 επ) όπου ως δραστικότερο προληπτικό μέσο κατά της παραβατικότητας προτείνεται η σωστή αγωγή των νέων.

της, την αβεβαιότητα, την ανασφάλεια κλπ⁸⁰. Σε τέτοιες περιπτώσεις η συμπεριφορά ενός προσώπου είναι κατώτερη από την κοινωνική συνείδηση, παρεκτρέπεται από τους κοινωνικούς κανόνες. Τάσεις ατομικισμού, εγωισμού, επιθετικότητας, ναρκισσισμού και ιδιοτέλειας μπορούν εύκολα να αναπτυχθούν σε έδαφος που ταυτίζει την ανάπτυξη με τον υλικό πλουτισμό και την πλεονεξία, με την ανταγωνιστικότητα και το κέρδος, τον καταναλωτισμό και την αναλγησία⁸¹.

Σε ένα *ατομικό* επίπεδο τέλος, είναι απαραίτητη και η μελέτη του συγκεκριμένου ατόμου που εκδήλωσε παραβατική συμπεριφορά, δεδομένου ότι κάθε συγκεκριμένο έγκλημα έχει κοινωνικά αίτια, ωστόσο όσο βαθιά και αν αναλύσει κανείς τις αντιφάσεις της κοινωνικής ανάπτυξης, είναι αδύνατο να καταλάβει την ουσία του προβλήματος χωρίς τον συγκεκριμένο άνθρωπο και την εξέταση του ρόλου που διαδραμάτισαν τα κοινωνικά προβλήματα στο σχηματισμό της προσωπικότητάς του και στη

⁸⁰ Βλ. Γ. Πανούση, Το έγκλημα του φτωχού & η φτώχεια ως «έγκλημα» (σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης), Σειρά Εγκληματο-λογικά, εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2002, σελ. 20-21: «η αδυναμία (powerlessness), το παράλογο (meaningless) και η ανομία (normlessness) σε συνδυασμό με την απομόνωση (isolation) οδηγεί στην αποξένωση του ανθρώπου από τον ίδιο τον εαυτό του (selfestrangement). Η μη πραγμάτωση του Εγώ, ιδίως στον τομέα της εργασίας ή της μη – κατανοητής μη – εργασίας, καταρρακώνει περισσότερο από τη φτώχεια. Η ίδια η ιδιότητα του ανθρώπου προσδιορίζεται από τη φύση, το είδος, τη διάρκεια της εργασίας του. Η οικονομική αδυναμία εξαφανίζει τη νομική ισότητα και περιορίζει την πολιτική... Η ανάγκη επιβίωσης σκοτώνει κάθε όνειρο και το φάντασμα της ανεργίας καθιστά τον καθένα μεροκαματιάρη. Ο φτωχός δεν νιώθει μόνο απροστάτευτος ή στερημένος αλλά το χειρότερο πιστεύει ότι είναι «άχρηστος»... η εσωτερική αυτό-ενοχοποίηση λόγω του κοινωνικού αποκλεισμού και της φτώχειας, και ειδικότερα η συνειδητοποίηση των πολλαπλών κρίκων των αποστερήσεων και της αδυναμίας απόλαυσης δημοσίων αγαθών, όχι μόνο θολώνει την αυτοεικόνα και αφομοιώνει το στίγμα και την ετικέτα «της μειονότητας των χειρίστων»... αλλά ταυτόχρονα καταργεί την κουλτούρα αλληλεγγύης μεταξύ των φτωχών... η έλλειψη όμως κοινής ηθικής και ενός minimum αρχών κώδικα κοινωνίας πολιτών, δεν πείθουν το φτωχό ότι πράγματι ανήκει στο συγκεκριμένο χώρο και χρόνο και προσθέτοντας στην ένδεια, τη στέρηση και το φόβο, το στίγμα του χωρίς κοινωνική υπόληψη «κατώτερου» και κυρίως το φθόνο και το μίσος μπαίνει - ίσως άθελά του - στον προθάλαμο της βίας και του εγκλήματος». Και παρακάτω (σελ. 24): «Το πέραςμα από τη φτώχεια στην κοινωνική παθολογία κι από αυτή στο έγκλημα παραμένει ανοικτό και δεν μπορεί να ερμηνευθεί πλήρως μόνο με αναφορά στη μη – προσαρμοστικότητα των υποκειμένων, ούτε ν' αφήνει έξω από την ανάλυση τη διάβρωση των δεσμών και ιδεών της ενότητας που χαρακτηρίζει κάθε κοινότητα. Η μωσαϊκή κοινωνία οδηγεί τον κοινωνικό ιστό σε διάρρηξη καθώς η ισότητα και η δικαιοσύνη περιορίζονται (με βάση διάφορα μεταβλητά κριτήρια) και έτσι διευκολύνει την αντικοινωνική κουλτούρα...»

⁸¹ Ενδιαφέρουσες σκέψεις σχετικά με τη χρήση του ελεύθερου χρόνου ως κοινωνικού πεδίου και της ανάδυσης της βιομηχανίας της μαζικής κουλτούρας και της βιομηχανίας του τουρισμού ως μεθοδολογικών εργαλείων για τη μελέτη κοινωνικών προβλημάτων και συγκεκριμένα για τη μελέτη του ζητήματος της

συμπεριφορά του. Στοιχεία ιδιαίτερος σημαντικά σ' αυτό το επίπεδο αναδεικνύονται οι εμπειρίες της ζωής του προσώπου, τα χαρακτηριστικά του ψυχικού του κόσμου, ο μηχανισμός διαμόρφωσης της συμπεριφοράς του, ο σχηματισμός «αντιστάσεων» στην προσωπικότητά του⁸².

Το τελευταίο αυτό χαρακτηριστικό έχει ιδιαίτερη σημασία καθότι δίνει μία πειστική εξήγηση στο ερώτημα γιατί δύο άνθρωποι κάτω από τις ίδιες ακριβώς περιστάσεις ενεργούν διαφορετικά και συγκεκριμένα γιατί ο ένας προβαίνει στη διάπραξη εγκληματικής ενέργειας και ο άλλος όχι. Οδηγούμαστε λοιπόν στο συμπέρασμα ότι υπάρχει πέραςμα στην πράξη ή άρνηση της πράξης ανάλογα με το αν οι αιτίες που είναι λιγότερο ή περισσότερο ισχυρές ή συνδυασμένες μεταξύ τους.

Η βιοψυχική κατάσταση του ατόμου τη στιγμή που σχεδιάζει την παραβατική συμπεριφορά ή διαπράττει την παράβαση έχει μεγάλη σημασία. Το άτομο έχει μια ενεργητική, συλλογική συμπεριφορά απέναντι στις περιστάσεις, και η ενέργειά του δεν μπορεί να μειωθεί σε ένα απλό σχέδιο του τύπου «οι περιστάσεις – το έγκλημα». Κι αυτό γιατί όλες οι ατομικές ιδιότητες αναγκαστικά αν και σε διαφορετικές βαθμίδες επιδρούν στα συγκεκριμένα αποτελέσματα της μαθητείας του ανθρώπου στις κοινωνικές εμπειρίες.

Αλλά και το πρόβλημα ατόμων με ψυχικές αποκλίσεις, έμφυτες ή όχι δεν αφήνει αδιάφορη την εγκληματολογία: «Σε συνθήκες επιστημονικής και τεχνολογικής επανάστασης, το πρόβλημα του ψυχοσωματικού στρες είναι επίκαιρο. Κάθε τι μέσα στο σύμπαν, επιδρά στον άνθρωπο, στην κατάσταση και στη συμπεριφορά του. Ο άνθρωπος βρίσκεται δηλ. σε διαρκή και διαφορετική επαφή με τις κοινωνικοτεχνολογικές συνθήκες στις οποίες ζει και εργάζεται. Αυτές οι συνθήκες, οι συνθήκες της σύγχρονης

εγκληματοποίησης σε: Σ. Γεωργούλας, Εγκληματολογία του ελεύθερου χρόνου, Σειρά Media και έγκλημα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2007, *passim*

⁸² Ι. Φραντζεσκάκης, ο.π., σελ. 46, ο οποίος διαπιστώνει ότι πολλές φορές το πέραςμα στην πράξη καθορίζεται από μια στιγμιαία κατάσταση, φευγαλέα, που θα την αποκαλούσαμε πτώση συνείδησης.

ζωής, όχι μόνο αλλάζουν πολύ γρήγορα, αλλά γίνονται και πιο πολύπλοκες⁸³. Οι βιολογικές ιδιότητες του ανθρώπου παρ' όλα αυτά έχουν παραμείνει λίγο – πολύ όπως ήταν πριν 100 χρόνια»⁸⁴. Η διαρκής ένταση που απαιτείται για την ατομική προσαρμογή στις περίπλοκες κοινωνικές συνθήκες, έχει ως αποτέλεσμα τόσο σωματική κούραση όσο επίσης και νευροσωματικό και συναισθηματικό στρες. Μία ακόμη παράμετρος που πρέπει να ληφθεί υπόψη είναι και η πολυπλοκότητα των σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους και οι αλλαγές στον τρόπο ζωής ιδιαίτερα στις μεγάλες πόλεις.

Κάθε άτομο λοιπόν είναι μοναδικό, με την προσωπικότητά του να σχηματίζεται και να εξελίσσεται σε συνάρτηση με τις κοινωνικές σχέσεις, να μεταβάλλεται δυναμικά ανάλογα με το κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο εντάσσεται. Η εγκληματολογία λοιπόν δεν μπορεί να μελετήσει την εγκληματική προσωπικότητα έξω από τους δεσμούς της με την κοινωνία και έξω από τη βασική αρχή του συσχετισμού της κοινωνικής ουσίας της προσωπικότητας και των κοινωνικών σχέσεων. Το «κοινωνικό» στην εγκληματική προσωπικότητα είναι το γενικό και ουσιαστικό που άμεσα καθορίζεται από κοινωνικές σχέσεις⁸⁵. Συχνά υπάρχουν αντιθέσεις ανάμεσα στα συμφέροντα της κοινωνίας και σ' αυτά του ατόμου.

«Η διαδικασία επεξεργασίας μιας στάσης απέναντι στην κοινωνία είναι ακριβώς ίδια είτε πρόκειται για νόμιμες είτε πρόκειται για παράνομες

⁸³ Βλ. και Α. Τραϊανού – Λουλά, ο.π.σελ. 31: «...μερικότερα κοινωνικά «μορφώματα» και πολιτισμικής μορφής εκφράσεις – όπως τεχνική, οικονομία, δίκαιο, θρησκεία, επιστήμη, τέχνη κ.λ.π.- εμφανίζουν αρρυθμίες και έλλειψη συμβαδίσματος στην πορεία των επιμέρους τομέων πολιτισμού και των αντίστοιχων κοινωνικών και συνειδησιακών εκδηλώσεων. Με το προβάδισμα κυρίως της τεχνικής υπάρχει, στη σύγχρονη κοινωνία, σοβαρή επίδραση και στην αρνητική ανθρώπινη συμπεριφορά.»

⁸⁴ Γ.Α. Πανούσης, ο.π., σελ.87 με περαιτέρω αναφορά σε Avanesov

⁸⁵ Ξεκινώντας από την ίδια αφετηρία «Με τη συνεχή ανάπτυξη της προσωπικότητας που διαμορφώνεται κατά ανεπανάληπτο και ιδιαίτερο σε κάθε άτομο τρόπο το κάθε κοινωνικό φαινόμενο αντιμετωπίζεται ανάλογα με το πώς το αφομοιώνει και το συλλαμβάνει το συγκεκριμένο άτομο στη δεδομένη στιγμή, με τη συμβολή της προδιαθέσεως κάθε ατόμου. Κάθε άτομο αντιδρά διαφορετικά στον ίδιο εξωτερικό ερεθισμό και το ίδιο γεγονός τα ίδια αίτια προκαλούν διαφορετική συμπεριφορά (αντίδραση).», η Τραϊανού – Λουλά καταλήγει στη διαπίστωση ότι ο καθοριστικός παράγων είναι ο ψυχικός, καθότι όλοι οι παράγοντες μετατρέπονται και μετουσιώνονται σε ψυχικούς. Βλ. Α. Τραϊανού – Λουλά, ο.π. σελ.37

πράξεις. Η μόνη διαφορά είναι ότι στη μια περίπτωση το άτομο παίρνει μια απόφαση με βάση τη συνειδησή του που βρίσκεται σε αρμονία με τις απαιτήσεις της κοινωνίας και στην άλλη παίρνει μια απόφαση που βρίσκεται σε αντίθεση με τις κοινωνικές αυτές απαιτήσεις.»⁸⁶ Ένα άτομο που ακολουθεί ένα αντικοινωνικό εγκληματικό τρόπο ζωής διαφορετικό από ένα άτομο για το οποίο η νόμιμη συμπεριφορά είναι χαρακτηριστική βρίσκεται σε διαρκή σύγκρουση με τις κοινωνικές τάσεις της κοινωνίας και εκφράζει μια ορισμένη απειλή γι' αυτή.

Μιλώντας δε για «εγκληματική προσωπικότητα»⁸⁷ χρειάζεται να διευκρινιστεί ότι αυτή συνδέεται άμεσα με μια ειδική μορφή συμπεριφοράς την αντικοινωνική – εγκληματική. Κι αυτό γιατί θα ήταν λανθασμένο να θεωρηθεί ο εγκληματικότητα ως διαρκές χαρακτηριστικό ενός προσώπου. Έτσι εξηγείται το γιατί ένα άτομο δεν έχει γίνει ακόμη εγκληματίας αν και η συμπεριφορά του είναι κοινωνικά επικίνδυνης φύσης, κάποιος άλλος ήταν εγκληματίας αλλά έπαυσε να είναι και κάποιος τρίτος ποτέ δεν υπήρξε εγκληματίας και ούτε θα γίνει.

Για μια ανάλυση ωστόσο των αιτιών και των συνθηκών του εγκλήματος είναι εξίσου αναγκαία η έννοια του «παράγοντα» και η εύρεση της σχέσης της με τα αίτια και τις συνθήκες. Η κυριότερη διαφορά μεταξύ των εν λόγω όρων έγκειται στο εξής: *Τα «αίτια» «γεννούν», παράγουν την παραβατική συμπεριφορά, οι παράγοντες διευκολύνουν, επιδρούν στην πορεία της διαδικασίας, ή στο αποτέλεσμα της.* Με αυτήν την έννοια, μία

⁸⁶ Γ.Α. Πανούσης, ο.π., σελ. 102 με περαιτέρω αναφορά σε Avanesov

⁸⁷ Όσον αφορά την προσωπικότητα, όλες οι ιδιότητες ενός ατόμου εμπίπτουν σε δύο κατηγορίες: το άτομο ως ένας οργανισμός και το άτομο ως προσωπικότητα, καθώς και σε δύο υποδομές: την ψυχολογική, που καθορίζει την ατομικότητά της και την κοινωνική που καθορίζεται από τους κοινωνικούς της ρόλους και εμπειρίες. Το πρώτο επίπεδο της προσωπικότητας είναι το βιολογικά καθοριζόμενο υπόστρωμα (φυσικές ιδιότητες του τύπου του νευρικού συστήματος, ηλικίας, φύλου, κλπ). Το δεύτερο είναι όλες οι ατομικές ιδιότητες των διάφορων ψυχικών διαδικασιών που έχουν γίνει ιδιότητες της προσωπικότητας κάνοντάς την μοναδική (ατομικότητα στην εκδήλωση της μνήμης, αισθήσεων, σκέψεων κλπ). Το τρίτο επίπεδο είναι η κοινωνική εμπειρία που περιλαμβάνει τη γνώση, την επιδεξιότητα, τις ικανότητες και συνήθειες ενός ατόμου κλπ και το τέταρτο επίπεδο είναι η ροπή της προσωπικότητας αξιολογούμενης από την οπτική γωνία της κοινωνιοψυχολογικής ανάλυσης (διαθέσεις, θελήσεις, ενδιαφέροντα, κλίσεις, ιδανικά, πεποιθήσεις κλπ).

σειρά διαφορετικοί τομείς της κοινωνικής ζωής, όπως ο αθλητισμός, ο πολιτισμός, η τεχνολογική ανάπτυξη, η δημογραφική εξέλιξη κλπ δύνανται να αποτελέσουν παράγοντες που ευνοούν την ύπαρξη παραβατικής συμπεριφοράς.

Οι εγκληματογενείς παράγοντες από μόνοι τους δεν μπορούν να παράγουν το έγκλημα. Η ενέργεια αυτών των παραγόντων και η επίδραση των αποτελεσμάτων της ανάπτυξής τους, εκφράζεται με το γεγονός ότι αντικειμενικά προάγουν το έγκλημα, διευκολύνουν τη διάπραξή του. Αυτό ισχύει ακόμα και για κοινωνικά φαινόμενα τα οποία αδιαμφισβήτητα υπηρετούν την προοδευτική εξέλιξη της κοινωνίας, όπως η βιομηχανική επανάσταση, η ισότητα των φύλων, τα οποία ωστόσο, μπορούν να προκαλέσουν και αρνητικά φαινόμενα (π.χ. μετανάστευση, χειροτέρευση του επιπέδου ζωής) τα οποία με τη σειρά τους μπορούν να οδηγήσουν σε παραβατική συμπεριφορά.

Όπως γίνεται βέβαια εύκολα αντιληπτό, μία πλήρης και ακριβής απαρίθμηση των εγκληματογενών παραγόντων θα ήταν και ατελέσφορη αλλά και ανούσια: σε ένα έγκλημα επενεργούν κάθε φορά πλειάδα παραγόντων και η επίδραση κάθε ενός παράγοντα από αυτούς κυμαίνεται από εξόχως σημαντική έως ασήμαντη.

Ξεκινώντας από τη φύση της παραβατικότητας οι παράγοντες που την επηρεάζουν είναι βασικά δύο:

α) οι ατομικοί (σχετιζόμενοι με την προσωπικότητα). Οι πράξεις των ανθρώπων βρίσκονται σε μία αναλογία με τη σωματική και διανοητική εξέλιξή τους, αν εξαιρέσουμε περιπτώσεις παθολογικών, βιολογικών και ψυχικών παραγόντων που επιδρούν δυσμενώς στο χαρακτήρα και τη συμπεριφορά των ατόμων και μπορούν έτσι να γίνουν έμμεσα γενεσιουργοί λόγοι αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Τέλος επίκτητοι συναισθηματικοί τραυματισμοί δυνατόν να έχουν σοβαρό αντίκτυπο στη συμπεριφορά ορισμένων ατόμων και

β)οι κοινωνικοοικονομικοί οι οποίοι με τη σειρά τους χωρίζονται σε τέσσερις συγκεκριμένες ομάδες:

- 1)*κοινωνικοδημογραφική ομάδα* (παράγοντες συνδεδεμένοι με την πολεοδομία, μετανάστευση κλπ). Στην ομάδα αυτή χρήσιμες είναι έρευνες που αφικνούμενες από το γεγονός ότι η παραβατικότητα ποικίλει ανάλογα με τη γεωγραφική περιοχή, συνάγουν τα ακόλουθα συμπεράσματα: α)υπάρχουν διαφορές μεταξύ πόλης και υπαίθρου: μεγαλύτερη παραβατικότητα παρατηρείται στις μεγάλες πόλεις και μικρή στην ύπαιθρο, γεγονός που συνδέεται με τον αυξημένο κοινωνικό έλεγχο που υφίστανται οι κάτοικοι της υπαίθρου από τους ομοχωρίους τους σε σχέση με τους κατοίκους της υπαίθρου, β)παρουσιάζονται και ενδοαστικές διαφορές ανάλογα με τις ζώνες των διαφόρων πόλεων⁸⁸. Άλλες έρευνες μελετούν την επίδραση τόσο της εσωτερικής μετανάστευσης που οφείλεται στην εκβιομηχάνιση και αστικοποίηση όσο και της εξωτερικής μετανάστευσης στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς. Τα προβλήματα προσαρμογής, η οικονομική ανέχεια, η άγνοια της γλώσσας, των νόμων, η προκατάληψη και η καχυποψία με την οποία οι μετανάστες πολλές φορές έρχονται αντιμέτωποι αποτελούν παραμέτρους ευνοϊκές για την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς. Ασφαλώς τόσο η εξωτερική μετανάστευση όσο και η αστικοποίηση και εκβιομηχάνιση καθ' εαυτές δεν προδιαθέτουν στην παραβατική συμπεριφορά, αλλά περισσότερο σχετίζονται με άλλα φαινόμενα όπως η διάσπαση των οικογενειακών δεσμών, στη δημιουργία απέραντων μεγαλουπόλεων όπου ο άνθρωπος αποξενώνεται κλπ.⁸⁹
- 2)*οικονομική* (παράγοντες συνδεδεμένοι με προβλήματα ευημερίας, κατανάλωσης κλπ),
- 3)*κοινωνική και κοινωνικοψυχολογική* (παράγοντες σχετιζόμενοι με την αποδυνάμωση παραδοσιακών τύπων του κοινωνικού ελέγχου του ατόμου

⁸⁸ Βλ. Ι. Φαρσεδάκη, ο.π. υποσ. 75, σελ. 81 επ.

⁸⁹ Ο.π., σελ.99

και επίσης με το ρόλο της οικογένειας στην ανατροφή και το μέγλωμα των παιδιών και με την απασχόληση της γυναίκας στην κοινωνική παραγωγή, την ανάπτυξη του πνευματικού και μορφωτικού επιπέδου του πληθυσμού). Όσον αφορά την οικογένεια⁹⁰, παρατηρείται ότι κατά τα μεταπολεμικά χρόνια ο θεσμός έχει υποστεί ριζική μεταλλαγή, γεγονός που κύρια συνδέεται με τις ανάγκες που εμφανίστηκαν στο επίπεδο της παραγωγής. Πρωτίστως η είσοδος της γυναίκας στην παραγωγική διαδικασία, η έλλειψη ουσιαστικής στήριξης της εργαζόμενης μητέρας από το κράτος, οι αυξημένες υποχρεώσεις και η συνακόλουθη διατάραξη των ισορροπιών στο εσωτερικό της οικογένειας (νέοι ρόλοι, νέα κατανομή υποχρεώσεων, ταύτιση ή μη επιδιωκόμενων στόχων μέσα στην οικογένεια) οδηγούν σε κούραση και εκνευρισμό, ψυχική απόσταση από τα παιδιά, ενδοοικογενειακή βία, παράγοντες που υπό προϋποθέσεις μπορούν να συμβάλλουν στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς. Σε γενικές δε γραμμές ορισμένες επιδράσεις του οικογενειακού περιβάλλοντος προσανατολίζουν έντονα προς την παραβατική συμπεριφορά (λ.χ. η αδιαφορία των γονέων, οι καταναγκαστικού τύπου στάσεις αναφορικά με την πειθαρχία κλπ).

Ανάλογες δυσλειτουργίες δημιουργούνται και σε σχέση με το θεσμό του σχολείου⁹¹. Ο εξετασιοκεντρικός του προσανατολισμός και η εξοντωντική προετοιμασία για τις εξετάσεις, η κατηγοριοποίηση και το «ξεσκαρτάρισμα» των μαθητών σε «παιδιά που παίρνουν τα γράμματα και παιδιά που δεν τα παίρνουν» με αποτέλεσμα την πρόωρη εγκατάλειψη του σχολείου⁹², ο αγχώδης ανταγωνισμός, αλλά και το ίδιο το περιεχόμενο της

⁹⁰ Αναλυτικά για τη σχέση της οικογένειας με την παραβατικότητα: Ε. Κατσιγαράκη, Οικογένεια και παραβατικότητα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2004, passim

⁹¹ Όπως παρατηρεί ο Φαρσεδάκης (ο.π. σελ.69) υπάρχει διαπιστωμένος συσχετισμός μεταξύ σχολικής απροσαρμοστικότητας και παραβατικότητας.

⁹² Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Κουράκης (Ν.Ε. Κουράκης, Έφηβοι παραβάτες και κοινωνία: juvenils delinquents and society: θεμελιώδεις αξίες, θεσμοί και νεανική παραβατικότητα στην Ελλάδα: a study of fundamental values, institutions and juvenile delinquency in Greece, εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλας, Αθήνα, 1999 σελ. 87) αυτοί που εγκαταλείπουν τις γυμνασιακές τους σπουδές ή αποτυγχάνουν στις γενικές εξετάσεις

στείρας και αποσπασματικής γνώσης που παρέχεται, σχετίζονται με μορφές μικρής ή μεγαλύτερης παραβατικότητας: σκασιαρχείο, επιθετική συμπεριφορά στους καθηγητές, ξυλοδαρμοί με συνομηλίκους, βανδαλισμοί κλπ.

Αλλά και το ζήτημα της εργασίας⁹³ αποτελεί παράγοντα που μπορεί να οδηγήσει σε κοινωνική εναντίωση που μπορεί να προσλάβει διάφορες μορφές, κινούμενη από την πολιτική ανυπακοή μέχρι την ανεξέλεγκτη επιθετικότητα. Η ανεργία, το πρόβλημα επιβίωσης ή απόλαυσης ενός σχετικά ικανοποιητικού επιπέδου ζωής, το αίσθημα απογοήτευσης μπροστά στην εικόνα της αναξιοκρατίας και του «ρουσφετιού» που επικρατούν σε πολλές περιπτώσεις, αλλά και οι συνθήκες εργασίας (επέκταση ευέλικτων μορφών απασχόλησης, κατάργηση δωρου, καταπάτηση στοιχειωδών εργασιακών δικαιωμάτων κλπ) καθιστούν την εργασία «σκλαβιά» που βιώνεται ως «κακό» και όχι ως τομέας δημιουργικής αυτοέκφρασης και προσωπικής ολοκλήρωσης⁹⁴ με συνέπεια να οδηγούνται πολλές φορές σε άρνηση της εργασίας. Αντίστοιχα, η φτώχεια δεν οδηγεί νομοτελειακά στην παραβατικότητα, καλλιεργεί όμως τους όρους του περάσματος σ' αυτήν.

Στην κατηγορία αυτή θα μπορούσαν να ενταχθούν και παράγοντες σχετιζόμενοι με τα ΜΜΕ, καθώς δεν έχει διαπιστωθεί σχέση αιτίου – αποτελέσματος μεταξύ της επίδρασης των ΜΜΕ και των προβλημάτων

προέρχονται πολύ περισσότερο από τις υποβαθμισμένες περιοχές της Δυτικής Αττικής (Περιστέρι, Αγ. Βαρβάρα, Νέα Λιόσια, Αιγάλεω κλπ) παρά από εύπορες περιοχές (Χολαργός, Μαρούσι κλπ).

⁹³ Η επιθετικότητα στον άνθρωπο αν και ενυπάρχουσα ως ένστικτο, είναι ριζικά διαφορετική από την επιθετικότητα των ζώων. Κι αυτό γιατί ο άνθρωπος είναι έλλογο ον, διαμορφώνει τη θέλησή του με βάση αξίες, κανόνες και αρχές με νοηματικό περιεχόμενο. Είναι ακόμα σε θέση να συλλάβει την αρχή της αιτιότητας, να προβλέψει τις συνέπειες των πράξεών του, να αναχαιτίσει τις παρορμήσεις του. Ακόμα και την επιθετικότητά του αυτή μπορεί ο άνθρωπος να προσανατολίσει προς την κατεύθυνση του ριζικού μετασχηματισμού των βασικών δομών της κοινωνίας, με ένα ποιοτικό άλμα προς τα μπρος στην εξέλιξη της κοινωνικής ζωής (επανάσταση), ή στο αναγνωρισμένο και από το Σύνταγμα δικαίωμα αντίστασης απέναντι σε οποιόν σφετερίζεται το πολίτευμα, αλλά και από την άλλη πλευρά να διεξάγει καταστροφικούς πολέμους και βιαιοπραγίες. Βλ. Π. Παπαδάτος, *Η επιθετικότητα, η βία και η καταστροφικότητα στην κοινωνική διαβίωση*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 1980, *passim*.

⁹⁴ Δεν είναι τυχαίο ότι έρευνες καταδεικνύουν την αναλογία μεταξύ ακραίων οργανωμένων οπαδών (χούλιγκανς) ή ταραξιών και ανέργων (Βλ. Ν.Ε. Κουράκης, *ο.π.*, σελ. 103).

συμπεριφοράς, χωρίς ωστόσο να προκύπτει σοβαρός αντίλογος στο ότι τα ΜΜΕ ασκούν επίδραση στην ανάπτυξη παραβατικής συμπεριφοράς⁹⁵. Η τηλεόραση λ.χ. σχετίζεται με τη διαστρεβλωμένη απεικόνιση της πραγματικότητας λόγω της απεικόνισης βίας, αίματος, βιασμών ακρωτηριασμών κλπ, γεγονός που συντελεί στην απευαισθητοποίηση στην πραγματική βία. Αλλά και η προώθηση κοινωνικών μοντέλων που απέχουν από την πραγματικότητα που βιώνει το άτομο συντελούν στη δημιουργία αισθήματος αποτυχίας και ανικανοποίητου το οποίο με τη σειρά του μπορεί να ωθήσει στην υιοθέτηση μορφών αποκλίνουσας συμπεριφοράς: το μοντέλο του επιτυχημένου, φιλόδοξου, ανταγωνιστικού άνδρα και της τρυφερής υποτακτικής γυναίκας – σεξουαλικού αντικειμένου δημιουργεί στρεβλώσεις και λαθεμένες πεποιθήσεις σ' αυτούς που παρακολουθούν τηλεόραση, ακόμη και διαφημίσεις – στις οποίες το πρότυπο αυτό αναπαράγεται κατά κόρον.

Ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1990 και έπειτα, οπότε και η ανθρωπότητα βρέθηκε αντιμέτωπη με τη νέα κατάσταση πολιτικής, οικονομικής και ιδεολογικής επικράτησης του καπιταλιστικού συστήματος, καθώς και με θεωρίες περί «τέλους της ιστορίας», «τέλους των ιδεολογιών» κλπ, είχε τον αντίκτυπό της στην επικράτηση ενός διάχυτου πνεύματος ηθικής χαλάρωσης και κόπωσης, ευδαιμονισμού και δημιουργίας ψευδαισθήσεων περί σύγκλισης των αντιθέσεων μεταξύ των κοινωνικών τάξεων, δυνατοτήτων κινητικότητας μεταξύ των τάξεων (με την έννοια ότι μπορεί κάποιος ξεκινώντας από «χαμηλά» να ανέλθει στην κορυφή της οικονομικής /κοινωνικής πυραμίδας) κλπ. Κυρίαρχη αξία της εποχής κατέστη η ωφελιμιστική αντίληψη της γρήγορης και άκοπης επιτυχίας, κριτήριο δε κοινωνικής καταξίωσης η ταχύτητα απόκτησης και η ποσότητα των καταναλωτικών αγαθών. Αντίθετα άλλοι στόχοι ιδεολογικού

⁹⁵ Αλλά και στη δημιουργία κοινωνικών κατασκευών για τον «εγκληματία» όπως λ.χ. για τους μετανάστες. Βλ. Α. Τσουκαλά, Μετανάστευση και εγκληματικότητα στην Ευρώπη, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα –

ή πολιτιστικού χαρακτήρα παραμερίστηκαν υπό το βάρος της γενικότερης υποχώρησης που σημειώθηκε στο επίπεδο των διεκδικήσεων και των αγώνων και υπό την επίδραση που ασκούν οι προωθούμενες μεταρρυθμίσεις σε μια σειρά ζωτικών τομέων της ζωής των ανθρώπων, γεγονός που επηρεάζει πρωτίστως τη νέα γενιά: «Ίσως όμως ακριβώς η έλλειψη τέτοιων επιδιώξεων, ιδίως μετά την ιδεολογική σύγκριση και τον ανομικό «πλουραλισμό» που επικράτησαν στη δεκαετία 1990, να δημιουργεί στον συνήθως ανήσυχο και ευαίσθητο σύγχρονο νέο ένα υπαρξιακό προβληματισμό και μια νοοτροπία ηδονισμού, άκρατου ωφελισμού ή και ψυχολογικής κόπωσης, που τον εξωθεί αντίστοιχα στην ενεργό παραβατικότητα ή και στην «απόσυρση» (ναρκωτικά). Οποιοδήποτε ένα μέρος αυτής της παραβατικότητας ενδέχεται να οφείλεται στα μεγάλα οικονομικά προβλήματα που δημιουργούνται από τη συνεχιζόμενη κατάσταση υποαπασχόλησης και ανεργίας στις δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες: Το αίσθημα ανασφάλειας που η κατάσταση αυτή υποθάλπει και το άτεγκτο πνεύμα ανταγωνισμού που επικρατεί για την κατάκτηση των λιγοστών – πράγματι – διαθέσιμων θέσεων στην οικονομική και κοινωνική πυραμίδα ή έστω για την επίτευξη μιας στοιχειώδους επιβίωσης οδηγούν έτσι πολλούς νέους στην υιοθέτηση παράνομων ή ανορθόδοξων / αθέμιτων μέσων. Εξίσου όμως σημαντικό ρόλο σ' αυτήν την εξέλιξη φαίνεται να διαδραματίζει το έλλειμα υπερατομικών αξιών στις σύγχρονες κοινωνίες, η απουσία δηλ. των στέρεων εκείνων κοινωνικοηθικών κανόνων που θα θωράκιζαν τους νέους με αντιστάσεις και αναστολές απέναντι στα εκρηκτικά πολλές φορές αδιέξοδά τους.»⁹⁶

Θεσσαλονίκη 2001, σελ. 43 επ..

⁹⁶ Ν.Ε. Κουράκης, ο.π., σελ. 45

4)οργανωτική και νομική (παράγοντες συνδεδεμένοι με την εφαρμογή νέων νόμων που έχουν σχέση με τη δραστηριότητα των διωκτικών αρχών, τη σωφρονιστική διοίκηση κλπ).

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ

ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΣΤΟΝ ΤΟΜΕΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ: ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΒΙΑΣ ΣΤΑ ΓΗΠΕΔΑ (ΧΟΥΛΙΓΚΑΝΙΣΜΟΣ)

ι) Ιστορική αναδρομή

Οι ιστορικές έρευνες σχετικά με την προέλευση και την προϊστορία του ποδοσφαίρου καταδεικνύουν ότι η βία, ήδη από τους μεσαιωνικούς χρόνους ήταν ένα στοιχείο γνώριμο και οικείο στους χώρους όπου παιζόταν το ποδόσφαιρο ή οι οποίες παλαιότερες παραλλαγές του⁹⁷. Το παιχνίδι χρησίμευε κυρίως ως ημινομιμοποιημένος τρόπος διευθέτησης διαφορών σχετικά με τη γη αλλά και ως μια μορφή εκδήλωσης αντρικής επιθετικότητας συχνά συνοδευόμενη από μεγάλη κατανάλωση ποτών που συχνά κατέληγε σε σοβαρούς τραυματισμούς ή ακόμα και θανάτους μεταξύ των συμμετεχόντων. Ήδη τον 14^ο αιώνα εκδηλώνοντας οι πρώτες αντιδράσεις στη βίαιη αυτή μορφή διασκέδασης, όχι όμως όπως θα πίστευε κανείς λόγω ηθικής αντίδρασης στα βίαια επεισόδια αλλά διότι παρατηρήθηκε μείωση της εμπορικής κίνησης των φιλήσυχων πολιτών στα καταστήματα τις μέρες γιορτής, κατά τις οποίες κυρίως παιζόταν η πρωτόλεια αυτή μορφή ποδοσφαίρου⁹⁸.

⁹⁷ Αρχικά το παιχνίδι δεν είχε κανόνες, παιζόταν σε αποστάσεις μιλίων ή στα διαστήματα μεταξύ πόλεων ή χωριών και ως μπάλα χρησίμευαν κομμάτια δέρματος ραμμένα και παραγεμισμένα με άχυρα ή κουρέλια. Περί τα μέσα του 19^{ου} αιώνα στην Αγγλία οι κανόνες για πρώτη φορά γίνονται γραπτοί (ως αποτέλεσμα της αστικοποίησης και της εκβιομηχάνισης) και το ποδόσφαιρο παίρνει θέση στο αθλητικό πρόγραμμα των δημόσιων σχολείων. Με τη νέα του αυτή μορφή διαδόθηκε στις λαϊκές μάζες από τους αποφοίτους των σχολείων αυτών, κάποιοι από τους οποίους κατέλαβαν θέση στην Εκκλησία. Τουλάχιστον 12 από τις γνωστότερες ομάδες στην Αγγλία θεωρούνται ότι κατάγονται από τέτοιου είδους εκκλησιαστικές οργανώσεις (Άστον Βίλλα, Σαουθάμπτον, Έβερτον κλπ). Βλ. Κ. Ιωαννίδη, Το φαινόμενο της βίας στα γήπεδα, ερμηνευτικές και νομοθετικές προσεγγίσεις, σε Ν. Κουράκη, Αντεγκληματική πολιτική ΙΙΙ, Ποινικά 2003, σελ. 73-74

⁹⁸ Carnibella G., Fox A, Fox K., J., Marsh J. And Marsh P. (1996) Football violence in Europe - A report to the Amsterdam Group, W.I.R.C. (www.sirc.org/public/football-violence.html)

Στην Αγγλία παρόλη την αυστηρή οργάνωση και διεξαγωγή του, το ποδόσφαιρο απομακρύνεται σταδιακά από τις βικτοριανές αξίες και γίνεται από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα ένα άθλημα της εργατικής τάξης. Σταδιακά παρατηρούνται και τα πρώτα σημαντικά επεισόδια βίας και οι πρώτες συγκρούσεις οπαδών εκτός γηπέδου.

Ενώ όμως κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου παρατηρείται μια ύφεση του φαινομένου κυρίως από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 τα βίαια γεγονότα μέσα και αργότερα γύρω από τα γήπεδα, με αφορμή κάποιον ποδοσφαιρικό αγώνα, άρχισαν να παρουσιάζουν ανησυχητική κλιμάκωση. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 οι ομάδες των χούλιγκαν^{99 100} αρχίζουν να αποκτούν μεγαλύτερη εσωτερική συνοχή και οργάνωση αλλά και επιθετικότητα. Σε αυτό συντελεί αποφασιστικά η εμφάνιση των υπο-πολιτισμικών ομάδων των «σκινχεντς», οι «αρχές» των οποίων (ανδρισμός, αφοσίωση στην ομάδα, αλληλεγγύη, υπεράσπιση του χώρου, αντίθεση στους «εκτός» - outsiders) έδωσαν νέο περιεχόμενο στην έννοια της υποστήριξης της ποδοσφαιρικής ομάδας και ανήγαγαν τον στόχο της υπεράσπισης του «πέταλου» των φανατικών υποστηρικτών της ομάδας εναντίον των αντιπάλων οπαδών σε σημείο κεντρικού ενδιαφέροντος. Η εμφάνιση των σκινχεντς και η διάδοση και εδραίωση των προτύπων τους βοηθούν στο πέρασμα του χουλιγκανισμού στην επόμενη εξελικτική φάση του, εκείνη των «fighting crews» όπου σκληροί πυρήνες μαχητικών οπαδών με διάφορα μέσα ακολουθούν την ομάδα τους σε κάθε

⁹⁹ Για την Αγγλία ο όρος «ποδοσφαιρικός χουλιγκανισμός» με την σημερινή του σημασία δεν σημαίνει παραδοσιακές εκδηλώσεις αταξίας αλλά σηματοδοτεί την κοινωνική γένεση διακριτών ομάδων υποκουλτούρας στις τάξεις των οπαδών και την ενασχόλησή τους με συστηματική, συλλογική βίαιη συμπεριφορά ενάντια σε αντίστοιχες αντίπαλες ομάδες. R. Giulianotti, Football. A sociology of the global game, Polity Press, σελ. 49

¹⁰⁰ Για την προέλευση του όρου «hooligan» επικρατούν διάφορες θεωρίες. Σύμφωνα με την πρώτη, (επικρατέστερη) ο όρος προέρχεται από το όνομα μια ιρλανδικής οικογένειας που ζούσε στο Ανατολικό Λονδίνο στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Επειδή είχε αντικοινωνική και παρεκκλίνουσε συμπεριφορά το όνομά της κατέληξε να ταυτιστεί με την αταξία και τα βίαια επεισόδια. Η δεύτερη θεωρία ισχυρίζεται ότι ο όρος προέρχεται από το όνομα μιας συμμορίας «Hoooley» και η τρίτη ότι προέρχεται από την ιρλανδική λέξη «Hoooley» που σημαίνει ξέφρενα και άγρια πάρτι. (Βλ. Ι. Φραντζεσκάκη, ο.π., σελ. 83 και <http://en.wikipedia.org/wiki/hooliganism>)

μετακίνησή της, υπό το πρόσχημα της παρακολουθήσεως του αγώνα με εμφανή όμως την πρόθεση να προβούν κάτω από οποιεσδήποτε συνθήκες σε καταστροφές στην πόλη του εκτός έδρας αγώνα καθώς και σε επιθέσεις κατά των κατοίκων, πριν ή μετά τον αγώνα και μάλιστα ανεξαρτήτως αποτελέσματος.

Στον Ελληνισμό της Κωνσταντινούπολης και της Μ. Ασίας, το ποδόσφαιρο κάνει την εμφάνισή του τον 19 αιώνα, στη μεν Κωνσταντινούπολη με τον σύλλογο του Πέραν Κλουμπ (που μετεξελίχτηκε το 1924 στη σημερινή Α.Ε.Κ. από ομάδα προσφύγων που ήρθαν στην Αθήνα), στη δε Σμύρνη με τον Πανιώνιο και τον Απόλλωνα, ενώ στην Ελλάδα, το 1908 ιδρύεται ο «Πανελλήνιος Ποδοσφαιρικός Όμιλος» (αργότερα Παναθηναϊκός Αθλητικός Όμιλος), το 1925 στον Πειραιά ο Όμιλος Φιλάθλων Πειραιά (Ο.Σ.Φ.Π.) κλπ¹⁰¹.

ii)Σύντομη περιγραφή του φαινομένου

A) Βία και επιθετικότητα

Η βία δεν ήταν ποτέ άγνωστη στα σπορ, άλλωστε και το ίδιο το σπορ, αποτελεί μια βία, μία πίεση στον εαυτό σου να αποδώσεις, να είσαι καλύτερος¹⁰². Οι εκδηλώσεις των χούλιγκανς είναι βίαιες και επιθετικές και προκαλούν διάφορες καταστροφές όπως φθορές, εμπρησμούς σε εγκαταστάσεις και σε μέσα μεταφοράς, σωματικές βλάβες, επιθέσεις, εξυβρίσεις και άλλα. Η δράση τους αυτή δεν εντοπίζεται μόνο μέσα στους αγωνιστικούς χώρους και κατά την διάρκεια των αγώνων αλλά και πριν και μετά από αυτούς και συνήθως απρόκλητα. Συχνά η προετοιμασία και ο

¹⁰¹ Α. Μπόμης, Το ΑΛΜΑΝΑΚ του ελληνικού και ξένου ποδοσφαίρου, εκδ. Πελεκάνος, Αθήνα, 2000, σελ. 32-43

αναβρασμός έχουν ξεκινήσει ήδη από το τέλος της προηγούμενης αναμέτρησης ιδίως δε όταν πρόκειται για αγώνες με ιδιαίτερη βαθμολογική σημασία ή μεταξύ ομάδων με έντονη παραδοσιακή έχθρα. Η κατάσταση οξύνεται περισσότερο όταν πρόκειται για αναμέτρηση ομάδων των οποίων οι οπαδοί έχουν διαφορές κοινωνικού, πολιτικού ή και θρησκευτικού χαρακτήρα¹⁰³.

Δύο είναι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των εκδηλώσεων βίας στα γήπεδα: το πρώτο είναι η *εκφραστικότητα*, η έλλειψη δηλαδή οποιουδήποτε ωφελιμιστικού χαρακτήρα στις πράξεις αυτές και το δεύτερο είναι η *ομαδική ανωνυμία*. Δεν επιδιώκεται ένα περαιτέρω αποτέλεσμα, που προσπαθούν να το επιτύχουν δια μέσω της παράνομης έστω ενέργειας και άρα δεν ανήκουν στην λεγόμενη εργαλειακή συμπεριφορά, αλλά ενεργούν για χάρη του εαυτού τους, εκτονώνοντας αποθέματα ενεργητικότητας και βιαιότητας. Σε αντίθεση δε με άλλες συμπεριφορές (οι περισσότερες από τις οποίες διώκονται και ποινικά) οι πράξεις των χούλιγκανς δεν έχουν ούτε συγκεκριμένο λόγο, ούτε αφορμή, ούτε κίνητρο, τουλάχιστον φαινομενικά. Το γεγονός αυτό, ότι η εγκληματική πράξη δεν αποτελεί την κορύφωση μιας αντιπαράθεσης μεταξύ δράστη – θύματος η οποία έχει προηγηθεί και συνιστά την βίαιη κατάληξη μεταξύ των δύο, αλλά ενέχει το στοιχείο του αιφνιδιασμού, της μονομέρειας, της έλλειψης αμοιβαιότητας και την τυχαία επιλογή οποιουδήποτε θύματος για την εκτόνωση ενός αποθέματος βίας, είναι αυτό που καθιστά δύσκολη την κατανόηση των εγκλημάτων αυτών. Επιπλέον, το γεγονός ότι συχνά η ανωνυμία συνοδεύεται από ομαδική τέλεση (υποκείμενη στις επιδράσεις

¹⁰² Κ. Ιωαννίδης, Θεωρητικές προσεγγίσεις στην ερμηνεία του φαινομένου Βία στα γήπεδα». Ευρωπαϊκό Συνέδριο για την αντιμετώπιση της βίας στα γήπεδα, Αθήνα, 17-19 Φεβρουαρίου 1989, Υπουργείο Αθλητισμού – Γενική Γραμματεία Αθλητισμού, σελ. 117

¹⁰³ Όπως για παράδειγμα συμβαίνει στην Ιρλανδία μεταξύ των ομάδων της Γλασκώβης και του Εδιμβούργου, όπου ο ποδοσφαιρικός αγώνας παίρνει τον χαρακτήρα θρησκευτικής διαμάχης ανάμεσα σε καθολικούς και προτεστάντες.

της ψυχολογίας του πλήθους¹⁰⁴) καθιστά και την αντιμετώπιση των φαινομένων αυτών από το ποινικό δίκαιο δυσχερή¹⁰⁵.

Κοινωνιολογικά, το φαινόμενο του χουλιγανισμού συνδέεται με τη λεγόμενη «υποκουλτούρα της βίας» η οποία υπονοεί ότι υπάρχουν αξίες ή ένα κοινωνικό σύστημα αξιών το οποίο είναι διαφορετικό και αποτελεί μέρος του ευρύτερου ή κεντρικού συστήματος αξιών¹⁰⁶. Η κυρίαρχη κουλτούρα μπορεί άμεσα ή έμμεσα να προωθεί αυτή τη διαφοροποίηση και ο βαθμός της αμοιβαίας ολοκλήρωσης μπορεί να ποικίλλει αλλά οποιαδήποτε και να είναι η αιτία της διαφοροποίησης, η κανονιστική απομόνωση και ο μονασμός της υποκουλτούρας επιδρούν. Οι κοινές αξίες σε μία υποκουλτούρα μπορούν να γίνουν αντιληπτές και να καταγραφούν φαινομενολογικά με τη μορφή της συμπεριφοράς που αναμένεται να εκδηλωθεί σε δεδομένες περιστάσεις κινούμενη από το επιτρεπτό στο απαιτούμενο. Οι ίδιες αξίες χρησιμοποιούνται ως κριτήρια ορισμού του τι είναι ομαλή και αναμενόμενη συμπεριφορά και τι όχι.

Είναι δύσκολο δε να κάνουμε λόγο για υποκουλτούρα και κανόνες συμπεριφοράς χωρίς αναφορά στις κοινωνικές ομάδες. Τα μέλη της ομάδας χρησιμοποιούν το ένα το άλλο ως σημεία αναφοράς και για να δημιουργήσουν την εικόνα του εαυτού τους και για να θεμελιώσουν τη σχέση τους με τους άλλους. Αυτή η διαδικασία υπονοεί συνεχή ενδυνάμωση των αξιών της υποκουλτούρας. Αυτό δεν σημαίνει ότι η

¹⁰⁴ Βλ. Ν. Κουράκης, εγκληματολογικοί ορίζοντες, Α' – Θεωρία και πρακτική της ποινικής καταστολής, εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1991, σελ. 36-37, όπου σημειώνεται ότι αυτοί που συμμετέχουν σε ένα πλήθος τείνουν να ενεργούν σαν ένας άνθρωπος, με μια ψυχή. Παρουσιάζουν δηλαδή ομοιογένεια και σύμπνοια στις ιδέες, τις πεποιθήσεις, τη δράση και τα συναισθήματά τους, π ράγμα που αποδίδεται συνήθως σε αλληλεπίδραση, μινητισμό, υποβολή ή συναισθηματική μεταδοτικότητα, ενώ επιπλέον εμφανίζουν μια έντονη συναισθηματική ένταση και μια αντίστοιχη υποτονικότητα στην ανάπτυξη έλλογης σκέψης και δράσης. Μέσα στα πλαίσια αυτά το άτομο νιώθει ιδιαίτερα ισχυρό και ικανό για κάθε ενέργεια αφενός διότι μέσα στην ανωνυμία του πλήθους οι ευθύνες του χάνονται και αφετέρου διότι έχει την αίσθηση πως προστατεύεται από την ομάδα.

¹⁰⁵ Για την σχετική με την αντιμετώπιση του χουλιγανισμού ελληνική νομοθεσία βλ. Α. Μαγγανά, Περί χουλιγανισμού, ΠοινΔικ. 1998, σελ. 566 επ

¹⁰⁶ Βλ. Μ.Ε. Wolfgang – F. Ferracuti, Η υποκουλτούρα της βίας, (μτφρ: Φωτεινή Μηλιώνη), Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1995, σελ. 174 επ.

έκδηλη αναπαραγωγή της συμπεριφοράς της υποκουλτούρας ως ενός καταλόγου κανονιστικά ορμώμενων αξιών, αποκλείει την ύπαρξη κρυφών ή φανερών διαφορών στις αξίες, οι οποίες μπορούν να διατηρηθούν από κάποια υποκείμενα που είναι μέλη της ομάδας της υποκουλτούρας.

Συνδεδεμένα με το φαινόμενο του χουλιγκανισμού είναι και το φαινόμενο χρήσης ναρκωτικών και αλκοόλ, γεγονός απόλυτα φυσικό, αν συνεκτιμήσει κανείς τόσο την εξάπλωση των φαινομένων αυτών όσο και την λειτουργία των γηπέδων. Πράγματι τα γήπεδα αποτελούν θεσμοποιημένους χώρους εκτόνωσης, στο πλαίσιο των οποίων είναι ανεκτή και η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά, ενώ σύμφωνα με μαρτυρίες οπαδών, χρήση ναρκωτικών και αλκοόλ στοχεύει πολλές φορές στην άρση των αναστολών ορισμένων ατόμων που επιθυμούν να συγκρουστούν με αντιπάλους¹⁰⁷.

Αδιαμφισβήτητος παράγοντας που έρχεται να ενισχύσει τη βία στους αθλητικούς χώρους είναι τα φαινόμενα ρατσισμού και εθνικισμού που εκδηλώνονται με ολοένα και περισσότερη ένταση τα τελευταία χρόνια¹⁰⁸.

Τέλος, σημαντικό στοιχείο στην κατανόηση του φαινομένου του χουλιγκανισμού αποτελεί ο φανατισμός – άρρηκτα δεμένος με τη βία. Το μίσος είναι η ενοποιητική δύναμη που παρουσιάζει την μεγαλύτερη ευκολία στην χρησιμοποίησή της. Γι' αυτό και χαρακτηριστικό στοιχείο των

¹⁰⁷ Α. Αστρινάκης – Λ. Στυλιανούδη, Χέβυ μέταλ, ροκαμπίλι, φανατικοί οπαδοί – Νεανικοί πολιτισμοί και υποπολιτισμοί στη Δυτική Αττικής, Ελληνικά Γράμματα 1996, σελ. 438-450

¹⁰⁸ Ενδεικτικά αναφέρουμε το περιστατικό της φραστικής επίθεσης στον Κόφι Αμπονσά από οπαδούς του Αιγάλεω, οι οποίοι με χυδαίες εκφράσεις εξανάγκασαν τον έγχρωμο παίκτη με λυγμούς να ζητήσει αλλαγή στο ημίχρονο, την αντιμετώπιση του Ολισαντέμπε από οπαδούς του Ολυμπιακού φραστικά και με επίδειξη μπανανών αλλά και την δολοφονία μαύρου μικροπωλητή από μέλη του συνδέσμου του Παναθηναϊκού στο Περιστέρι. Τα φαινόμενα αυτά εκμεταλλεύονται οργανώσεις όπως η «Γαλάζια Στρατιά» (δημιούργημα της «Χρυσής Αυγής» και ο σύνδεσμος οπαδών «red nacionalists» με κεντρικό σύνθημα «ΘΡΥΛΟΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΒΙΑ», προκειμένου να προωθήσουν τις εθνικιστικές και φασιστικές τους απόψεις. Γ. Καντζιλιέρης, Στην έδρα του ρατσισμού και του εθνικισμού – Επικίνδυνα φαινόμενα στα γήπεδα, Κυριακάτικος Ριζοσπάστης, 10 Απριλίου 2005. Αλλά και σε ευρωπαϊκό επίπεδο έχουν πυκνώσει τέτοιου είδους εκδηλώσεις: στην Ιταλία, σε αγώνα Λάτσιο – Ρόμα, ο παίκτης των γηπεδούχων Πάολο ντι Κάνιο χαιρέτισε ναζιστικά μπροστά στην εξέδρα των φιλάθλων μετά από γκολ, ενώ η γαλλική ομάδα Παρί σεν Ζερμέν έχει ειδικές εξέδρες για λευκούς φιλάθλους και ξεχωριστό τμήμα για Άραβες και μαύρους και στην Ισπανία οι οπαδοί της Ντεπορτίβο Λα Κορούνια χρησιμοποίησαν φυλετικά συνθήματα κατά του Ρομπέρτο Κάρλος (Ρεάλ Μαδρίτης).

φανατικών οπαδών δεν είναι μόνο η λατρεία στην δική τους ομάδα, αλλά και το παράφορο μίσος που νιώθουν για τους οπαδούς αντιπάλων αποτελεί σπουδαίο ενοποιητικό παράγοντα, καθώς δημιουργεί την αίσθηση ενός καταφυγίου όπου ο καθένας μπορεί να κρύψει τους φόβους του για την άγονη ατομική του ύπαρξη, χωρίς βέβαια να εξαλείφει τις ελλείψεις και τις δυσκολίες της ζωής του.

iii) Θεωρίες περί χουλιγκανισμού

Η *ψυχαναλυτική θεώρηση*¹⁰⁹ εξετάζει ως παράγοντα της ανθρώπινης επιθετικότητας, την επίδραση της έλλειψης επαρκούς χώρου, εξ αιτίας της οποίας οι άνθρωποι στοιβαγμένοι μέσα στις πόλεις συχνά σε απρόσωπο και εχθρικό περιβάλλον, αναπτύσσουν πιο εύκολα σχέσεις τριβής με τους άλλους και εκνευρισμένοι και εξουθενωμένοι πιο δύσκολα συγκρατούν τις επιθετικές τους ορμές. Κατά την Αντλεριανή προσέγγιση οι άνθρωποι κινούμενοι από το κοινωνικό ενδιαφέρον σχηματίζουν ενώσεις, συλλόγους που επιδιώκουν κοινούς σκοπούς και ενώνουν τα μέλη τους. Μέσα στις ενώσεις αυτές τα μέλη αποζητούν την αναγνώριση και την επιβεβαίωση, αποκτούν ταυτότητα και εργάζονται όλοι μαζί για την επίτευξη των κοινών σκοπών. Η ταυτότητα για να υπάρχει προϋποθέτει την ύπαρξη εχθρών και όταν δεν υπάρχουν εχθροί τα μέλη κάθε κοινωνικής ομάδας συχνά αισθάνονται την ανάγκη να τους δημιουργήσουν. Στις περιπτώσεις εκείνες που εχθροί ή αντίπαλοι απειλούν αυτή την κοινή ταυτότητα και διασπούν τις ενώσεις αυτές, τα μέλη της ομάδας ωθούνται να υιοθετήσουν επιθετική συμπεριφορά.

Οι *κοινωνιολογικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις* του φαινομένου αυτού χωρίς να στερούνται ψυχολογικών και ανθρωπολογικών παραμέτρων έλκουν την καταγωγή τους κατά κύριο λόγο από τις θεωρίες της Ανομίας,

των υπο-πολιτισμικών ομάδων την θεωρία της ετικέτας και την ριζοσπαστική – κριτική εγκληματολογία. Μία μερίδα εκπροσώπων εθνολογικής προσέγγισης¹⁰⁹ αναλύει το φαινόμενο ως συνειρμική αναφορά στις ιεροτελεστίες ή το κυνήγι του πρωτόγονου ανθρώπου, όπου η βία ήταν μεν παρούσα αλλά συμβολική και ουδέποτε ξεπερνούσε θεσμοθετημένα όρια.

Εκπρόσωποι δε της *κριτικής εγκληματολογίας*¹¹¹ αναλύουν τις μεταβολές του χαρακτήρα του ποδοσφαίρου με την είσοδο της εμπορευματοποίησης και της διεθνοποίησης στον χώρο αυτό. Αρχικά, σύμφωνα με τη θεώρηση αυτή, το ποδόσφαιρο, σαν παιχνίδι της εργατικής τάξης ήταν ταξικό και είχε το χαρακτήρα «συμμετοχικής δημοκρατίας»: οι οπαδοί και οι εκπρόσωποι της τοπικής κοινωνίας είχαν άμεσο σύνδεσμο με την ομάδα και τους παίκτες και ασκούσαν μεγάλη επιρροή και έλεγχο στις αποφάσεις τους. Με την είσοδο της εμπορευματοποίησης στο χώρο του ποδοσφαίρου, ιδίως μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο μεταβλήθηκαν τόσο ο χαρακτήρας του παιχνιδιού, όσο και οι αξίες (είσοδος αξιών μεσοαστικής τάξης: λιγότερο τραχύ παιχνίδι, αξιοπρεπής συμπεριφορά παικτών και φιλάθλων και αποστασιοποίηση οπαδών από την διοίκηση και τον έλεγχο της ομάδας). Επίσης οι ομάδες είναι πλέον κερδοσκοπικές εταιρείες, αποτελούνται από επαγγελματίες παίκτες που συνήθως δεν έχουν καμία σχέση με την τοπική κοινωνία και ζουν πολλές φορές προκλητικά- για τους οπαδούς μέλη κυρίως της εργατικής τάξης – πλούσια ζωή. Οι βίαιες πράξεις, κατά αυτήν την θεώρηση, δεν είναι παρά η προσπάθεια των οπαδών να επανακτήσουν τον έλεγχο του παιχνιδιού που έχασαν από τους κοινωνικούς τους αντιπάλους, δηλαδή ένα «κίνημα αντίστασης». Μία μετεξέλιξη της θεωρίας αυτής, θεωρεί ότι ο χουλιγκανισμός, στην ώριμη, σκίνχεντ φάση του, είναι σύμπτωμα της

¹⁰⁹ Κ. Ιωαννίδη, ο.π. υποσ. 96, σελ. 77

¹¹⁰ Ο.π., σελ. 78, με περαιτέρω αναφορά σε P.Marsh και D. Morris

«αποσύνθεσης της εργατικής τάξης». Η αποσύνθεση αυτή περιλαμβάνει διάφορες όψεις της ζωής της εργατικής τάξης από το φυσικό περιβάλλον των εργατικών συνοικιών μέχρι την υποβάθμιση των παραδοσιακών δραστηριοτήτων της, όπως του μποξ και των συμπλοκών στους δρόμους. Η ενότητα της εργατικής τάξης, κατά τη θεωρία αυτή, καταρρέει διότι όλο και περισσότερα μέλη της μπαίνουν στην ανεργία σχηματίζοντας έτσι ένα υπόστρωμα, το οποίο αντιμετωπίζουν με περιφρόνηση και εχθρότητα αλλά και δέος εκείνα από τα μέλη που έχουν εργασία. Η καθημερινή ζωή των μελών αυτού του εξαθλιωμένου υποστρώματος χαρακτηρίζεται από οικονομική και ψυχική απόγνωση. Οι συμμορίες των χούλιγκανς προέρχονται από αυτό το νέο λούμπεν – προλεταριάτο.

Άλλες θεωρίες¹¹² τονίζουν το στοιχείο της διέγερσης της ευχαρίστησης και παράλληλα προσπαθούν να σκιαγραφήσουν την εξέλιξη των ευρωπαϊκών κοινωνικών μέσα από μια διαδικασία εκπολιτιστικών και από-πολιτιστικών διεργασιών: Οι ισχυρές κοινωνικές ελίτ διαπλεκόμενες και αλληλοεξαρτώμενες υπήρξαν εκείνες οι κοινωνικές ομάδες που έθεταν τις ακολουθητέες κοινωνικές αξίες και μεταξύ αυτών σε περίοπτη θέση αυτές της αυτοσυγκράτησης και της πρόβλεψης – οράματος. Στον αντίποδα σε περιόδους κοινωνικής και οικονομικής κρίσης παρατηρείτο χαλάρωση του μονοπωλίου της εξουσίας και αύξηση της ανισότητας των διαφόρων ομάδων.

Τέλος, σχετική είναι και η θεωρία της «ετικέτας»¹¹³, η οποία έστρεψε το ενδιαφέρον της στη μελέτη της εγκληματοποιητικής διαδικασίας, δηλαδή στη μελέτη των σχέσεων και των διαντιδράσεων μεταξύ των παραβατών και των φορέων κοινωνικού ελέγχου. (πολιτεία, αστυνομία, ΜΜΕ) που διευκολύνουν την δημιουργία και εμφάνιση περισσότερης εγκληματικότητας. Αυτό συμβαίνει με την «επικόλληση» σε

¹¹¹ Ο.π. σελ. 79, με περαιτέρω αναφορά σε Ian Taylor

¹¹² Ο.π., σελ. 81, με περαιτέρω αναφορά σε Dunning, Murphy και Williams.

άτομα ή σε μορφές συμπεριφοράς της ετικέτας «παραβάτης-εγκληματίας» - «παραβατική-εγκληματική». Ο αποκλεισμός και ο παραγκωνισμός τέτοιων ατόμων από την κοινωνία τα οδηγεί κατόπιν στο να αποδεχθούν (αφομοιώσουν) τη νέα αυτή ταυτότητα και να ακολουθήσουν την παραβατική συμπεριφορά που απορρέει από την νέα τους ταυτότητα («δευτερογενής εγκληματικότητα»).

Κατά τον Τσουραμάνη¹¹⁴, η συμπεριφορά των hooligans είναι συμπεριφορά συλλογική και διενεργείται αυθόρμητα και μη προσχεδιασμένα, λειτουργούσα έξω από τα όρια που θέτουν οι κοινωνικοί κανόνες, χωρίς ούτε να προσδιορίζεται ούτε να περιορίζεται από αυτούς¹¹⁵. Η συλλογική συμπεριφορά δεν συμβαδίζει με τους κοινωνικούς κανόνες, δεν ρυθμίζεται με βάση αυτούς, κάτι που την καθιστά δυσχερώς οριοθετήσιμη. Η περίπτωση των οπαδών που ξεσπούν σε βία στα γήπεδα χρειάζεται για να οριοθετηθεί αρκούντως σύνδεση με την έννοια του πλήθους όπως ορίζεται από τον Τάτση¹¹⁶: «Το πλήθος είναι κάθε προσωρινή συλλογικότητα που περιλαμβάνει έναν αριθμό παρευρισκομένων ατόμων τα οποία αντιμετωπίζοντας μια άμεση, κοινή και πολλές φορές προβληματική κατάσταση, ενεργούν σε σχέση προς αυτή κάτω από την επίδραση της φυσικής τους παρουσίας». Χαρακτηριστικά στοιχεία της έννοιας αυτής είναι: α)το μέγεθος, β)ο χρόνος διάρκειας και γ)η «κοινότητα» σκοπών ή ενδιαφερόντων των ατόμων που το συγκροτούν.

Από τη στιγμή που σχηματίζεται το πλήθος τα άτομα τα οποία το αποτελούν χάνουν την «ταυτότητά» τους, παύουν να ενεργούν σαν

¹¹³ Ο.π., σελ. 83, με περαιτέρω αναφορά σε Cohen

¹¹⁴ Χ. Ε. Τσουραμάνη, Η συμπεριφορά των Hooligans, διερεύνηση των παραγόντων που την καθορίζουν βασισμένη σε στοιχεία εμπειρικής έρευνας, εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 1988, σελ.21-31

¹¹⁵ Σε αυτήν την κατηγορία συγκαταλέγονται οι διαδηλώσεις διαμαρτυρίας, οι αντιδράσεις του πλήθους που τρέχει να σωθεί από τον κίνδυνο πυρκαγιάς κλπ. Στον αντίποδα βρίσκονται εκδηλώσεις ανθρώπινης συμπεριφοράς που διενεργούνται οργανωμένα και προσχεδιασμένα (π.χ. ο εκκλησιασμός της Κυριακής, οι συγκεντρώσεις στους χώρους δουλειάς, στα Πανεπιστήμια κλπ). Η συμπεριφορά αυτή ονομάζεται «θεσμοθετημένη» σε αντίθεση με την αυθόρμητη συμπεριφορά που αποκαλείται «συλλογική». Ο.π. σελ.21

ανεξάρτητες προσωπικότητες, χάνουν την ατομικότητά τους και ενεργούν και κινούνται πλέον μέσα στα πλαίσια της νέας «οντότητας» που δημιουργήσαν ομαδικά, συλλογικά. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους παραχωρούν τη θέση τους στα χαρακτηριστικά του πλήθους τα οποία καθορίζουν το σύνολο των ενεργειών του.

Τα χαρακτηριστικά αυτά, που προσδιορίζουν σε σημαντικό βαθμό τον τρόπο της συμπεριφοράς του πλήθους είναι: α) η αβεβαιότητα, καθώς αυτοί που συμμετέχουν δεν γνωρίζουν επακριβώς πώς θα συμπεριφερθούν ή το πού θα καταλήξει η συλλογική τους δράση. β) η αίσθηση του «επείγοντος» που αναφέρεται στο ότι τα μέλη του πλήθους θέλουν να γίνει κάτι πολύ γρήγορα, για να λυθεί το κοινό τους πρόβλημα, γ) η επικοινωνία, που είναι ιδιαίτερη εύκολη στα μέλη του πλήθους εξαιτίας και της ψυχικής τους διάθεσης που αποβλέπει στην ομαδική δράση, δ) η υποβολή στην οποία είναι σε υψηλό βαθμό δεκτικά τα μέλη του πλήθους τα οποία υιοθετούν αμέσως την οποιαδήποτε πρόταση για δράση χωρίς καμία προηγούμενη σκέψη για τη σκοπιμότητά της και ε) η αποδέσμευση από τους περιορισμούς που θέτουν οι συμβατικοί κανόνες. Αυτοί που συμμετέχουν σ' ένα πλήθος, καλυπτόμενοι και από την ανωνυμία τους μέσα σ' αυτό κάνουν πράγματα που μόνοι τους σε καμία ίσως περίπτωση δεν θα έκαναν.

Για την ερμηνεία της συμπεριφοράς του πλήθους έχουν διατυπωθεί κατά καιρούς διάφορες θεωρίες¹¹⁷:

Η *θεωρία της μεταδοτικότητας* (Le Bon, Freud) δέχεται πως το πλήθος διακρίνεται για τον παραλογισμό του και πως ενώ τα άτομα που το αποτελούν όταν ενεργούν μόνα τους είναι λογικά, κινούμενα όμως μέσα στα πλαίσιά του γίνονται και αυτά παράλογα. Προσπαθώντας να εξηγήσουν τη διαδικασία εισόδου ενός ατόμου στο πλήθος, αυτή

¹¹⁶ Ο.π., σελ.24

¹¹⁷ Ο.π. σελ.27-31

αποδίδεται είτε στη μίμηση και τον επηρεασμό από τους άλλους, είτε στην ταύτιση με τον αρχηγό είτε στη λεγόμενη «κυκλική αντίδραση», ένα είδος αλυσιδωτής αντίδρασης που καθιστά τη λογική σκέψη αδύνατη.

Η *θεωρία της σύγκλισης* αναφέρει πως τα άτομα που τυχαίνει να έχουν κοινές κρυφές επιθυμίες και συμβαίνει να έχουν συγκεντρωθεί για ένα σκοπό είναι δυνατό εάν κάποιος αρχίσει τη δράση να αγνοήσουν τις οποιεσδήποτε αναστολές τους και να επιδοθούν σε καταστροφές και βανδαλισμούς. Η συμπεριφορά τους αυτή στηρίζεται στη «σύγκλιση» των απόψεών τους προέρχεται όμως από παρορμήσεις που καθένα που συμμετείχε στο πλήθος είχε κρυμμένες μέσα του προτού ενσωματωθεί σ' αυτό.

Η *θεωρία του αναφυόμενου / παροδικού κανόνα* (Turner, Killian) υποστηρίζει πως σε εξαιρετικές περιστάσεις ένα πλήθος μπορεί να διαπιστώσει την ανεπάρκεια κάποιων κανόνων που αφορούν στη δική του συμπεριφορά για την αντιμετώπιση των περιστάσεων αυτών. Ίσως να μην υπάρχει ενιαία άποψη ανάμεσα στα μέλη του πλήθους για το πώς πρέπει να διαμορφωθούν οι κανόνες της συμπεριφοράς του στις περιπτώσεις αυτές. Έτσι τα μέλη του πλήθους θα πρέπει να φτιάξουν τους κανόνες αυτούς εκείνη τη στιγμή. Οι κανόνες αυτοί σχηματίζονται από την πλειοψηφία των μελών και η μειοψηφία συμμορφώνεται με αυτούς.

Η «*θεωρία του παιχνιδιού*» ή των «*αποφάσεων*» δέχεται πως η συμπεριφορά του πλήθους δεν είναι παράλογη, αλλά λογική, πως τα πλήθη δεν αποφασίζουν συλλογικά ακόμα και αν είναι «ενεργά» και πως οι αποφάσεις τους λαμβάνονται με γνώμονα τα κέρδη και τις ζημίες που θα αποκομίσουν από τις πράξεις τους. Ακόμα, δέχεται πως πολλές από τις πράξεις που κάνουν τα πλήθη, θα ήταν διατεθειμένο να τις κάνει και το ίδιο το άτομο που συμμετέχει σ' αυτά, δεν ενεργεί όμως μόνο του, γιατί φοβάται για τις πιθανές συνέπειες που θα είχαν οι πράξεις του αυτές γι' αυτό. Καλυμμένο και κρυμμένο όμως μέσα στην ανωνυμία του πλήθους κάνει

εκείνο που αποφάσισε ήδη μόνο του, χωρίς να έχει επηρεασθεί προηγουμένως από κανένα. Σκεπτόμενα και ενεργώντας πολλά άτομα μαζί έτσι, μέσα στα πλαίσια του πλήθους, αυξάνουν τις πιθανότητες να έχουν μόνο κέρδος και όχι ζημιές από τις πράξεις τους.

Η *θεωρία των πολιτικών συσχετίσεων* (Kornhauser) σύμφωνα με την οποία οι συλλογικές δραστηριότητες εμφανίζονται έντονα στις σημερινές πλουραλιστικές κοινωνίες και επομένως τα αίτιά τους πρέπει να αναζητηθούν στη δομή των κοινωνιών αυτών.

Και τέλος η *θεωρία της «προστιθέμενης αξίας»* του Smelser η οποία απέδωσε τη συμπεριφορά του πλήθους γενικά είτε αυτή ήταν βίαιη είτε όχι, σε έξι παράγοντες – υποθέσεις οι οποίες αν επενεργήσουν αθροιστικά και όχι η κάθε μία μόνη της, θα την προκαλέσουν. Οι έξι αυτοί παράγοντες είναι οι ακόλουθοι: α) Η δομική συντελεστικότητα. Σύμφωνα με αυτή η οργάνωση της κοινωνίας πρέπει να επιτρέπει τη συλλογική δράση. Τα άτομα από μόνα τους δεν μπορούν να ενεργήσουν συλλογικά. Κάποιος όρος/συνθήκη που υπάρχει στο περιβάλλον τους τα υποκινεί στο να ενωθούν και να ενεργήσουν συλλογικά για να επιτύχουν κάποιο σκοπό που επιδιώκουν, β) Η δομική ένταση. Η κατάσταση αυτή αναφέρεται σ' ένα πρόβλημα που έχει δημιουργηθεί στο περιβάλλον των ενδιαφερομένων και το οποίο τους έχει προκαλέσει ψυχολογική κυρίως ένταση. Το πρόβλημα αυτό έχει γεννηθεί από τη σύγκρουσή τους με άλλες κοινωνικές ομάδες και τόσο η Πολιτεία όσο και η κοινωνία αδυνατούν να το λύσουν. γ) Η ανάπτυξη και η εξάπλωση μιας γενικοποιημένης πεποίθησης. Αυτοί που συμμετέχουν στη συλλογική δράση πιστεύουν σε κάποια φήμη, η οποία τους έχει δημιουργήσει και τη δομική ένταση και η οποία – έστω και έμμεσα-τους καλεί να αντιδράσουν δ) Η αφορμή για την «έκρηξη των παθών». Κάποιο απρόβλεπτο γεγονός, ανεβάζει το βαθμό της «δομικής έντασης» σε υψηλά επίπεδα επιβεβαιώνοντας ταυτόχρονα τη φήμη που τη δημιούργησε, ε) Η κινητοποίηση των συμμετεχόντων για δράση. Εφόσον

δοθεί η αφορμή, αυτοί που συμμετέχουν στο πλήθος, πρέπει να «πεισθούν» να αναλάβουν δράση. Προς την κατεύθυνση αυτή τους ωθούν κάποια άτομα – αρχηγοί – η ύπαρξη των οποίων προϋποθέτει και κάποια στοιχειώδη οργάνωση του πλήθους. Και στ)Ανεπαρκής Κοινωνικός Έλεγχος. Η συλλογική δράση θα εκδηλωθεί εφόσον δεν παρεμποδισθεί. Η αδυναμία της αστυνομίας να την αποθαρρύνει προτού εκδηλωθεί ή να τη σταματήσει – σε σύντομο χρόνο- αφότου εκδηλωθεί αποτελεί καθοριστικό για την ολοκλήρωσή της παράγοντα, στον οποίο αποδίδεται ιδιάζουσα σημασία.

iv)Αίτια

Γιατί άραγε το φαινόμενο του χουλιγκανισμού εμφανίζεται με τόση σφοδρότητα από όλα τα σπορ, στο χώρο του ποδοσφαίρου; Το ποδόσφαιρο εδώ και αιώνες αποτελεί συστατικό στοιχείο της κοινωνίας και της ζωής. Είναι κάτι παραπάνω από αυτό που βλέπουμε, χειροκροτούμε, ζούμε, συζητάμε και προσπαθούμε να αναλύσουμε από γενιά σε γενιά. Είναι ουσιαστικά το συνώνυμο της αίσθησης ή της ψευδαίσθησης της δημοκρατίας, ο χώρος που επιτρέπει τη συμμετοχή σε όλους.¹¹⁸ Η δημοκρατία της μπάλας είναι μια υπενθύμιση προς τον μέσο άνθρωπο για το τι θα μπορούσε να είναι. Λειτουργεί στο ατομικό επίπεδο, ως μηχανισμός αυτοπεποίθησης ή και κατασκευής άλλοθι για ότι δεν κατάφερε να κάνει στη ζωή του, επιτρέπει την φαντασίωση και δεν απαγορεύει να θέτει κανείς σε λειτουργία τον μηχανισμό της ταύτισης με το είδωλο.

Η δημοτικότητα του ποδοσφαίρου έχει τις ρίζες της στο γεγονός ότι πρόκειται για ένα λαϊκό άθλημα, όχι μόνο λόγω της καταγωγής του αλλά

¹¹⁸ Ν. Μπογιόπουλος – Δ. Μηλάκας, Μια θρησκεία χωρίς απίστους: Ποδόσφαιρο, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2005, σελ. 57

κυρίως γιατί το αγαπούν οι λαϊκές μάζες. Αποτελεί το κατεξοχήν παιχνίδι της φτωχολογιάς γιατί είναι άθλημα χωρίς περίπλοκους κανόνες που μπορεί να διεξαχθεί σε οποιαδήποτε αλάνα αρκεί να υπάρχει μια μπάλα ή έστω κάτι που της μοιάζει. Άλλωστε εκείνο που ενοχλεί τους πολέμιους του ποδοσφαίρου ως λαϊκού αθλήματος και το οποίο αντίθετα έλκει τους απλούς λαϊκούς ανθρώπους είναι ότι σε αντίθεση με την αναπαραγωγή των πάσης φύσεως προνομιούχων στην συντριπτική τους πλειοψηφία από τις τάξεις των ήδη προνομιούχων, στο ποδόσφαιρο μπορεί να αναδειχθούν μεγάλες ποδοσφαιρικές προσωπικότητες από τα πιο λαϊκά και καταφρονεμένα στρώματα, από τις πιο φτωχές χώρες και συνοικίες¹¹⁹.

Επίσης μέσα από το ποδόσφαιρο επιβραβεύονται η συλλογική και η ατομική αξία και δεν κατοχυρώνονται ιεραρχικές θέσεις, που έχουν εκχωρηθεί βάσει άλλων κριτηρίων, όπως η καταγωγή, η οικονομική ή κοινωνική θέση. Γράφει ο Γ. Ρούσης: «...όσο περίεργο και αν φαντάζει αυτό, το ποδόσφαιρο, παρά την εμπορευματοποίησή του, κατορθώνει να εκφράζει με τον καλύτερο τρόπο και ενάντια στην υπόλοιπη εμπορευματοποιημένη κοινωνική πραγματικότητα τον συνδυασμό της συλλογικότητας με την ατομική πρωτοβουλία. Επιτρέπει την ανάδειξη του ατομικού ταλέντου και την επιβράβευσή του μέσα από την συλλογική προσπάθεια. Με άλλα λόγια, σε αντίθεση με την κυρίαρχη αντι – ουμανιστική κοινωνική πραγματικότητα που καλλιεργεί τον ατομισμό και την ανάδειξη του ενός σε βάρος του άλλου και σε βάρος του κοινωνικού συνόλου, το ποδόσφαιρο αναδείχνει την ποδοσφαιρική προσωπικότητα μέσα από το σύνολο, ενώ αυτό το τελευταίο δεν λειτουργεί όπως το αντιμετωπίζει ο κλασικός φιλελευθερισμός, ως απλό άθροισμα

¹¹⁹ Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το πρώτο παγκόσμιο είδωλο του ποδοσφαίρου, ο Ουρουγουανός Αντράντε ήταν πάμφτωχος πριν γίνει ποδοσφαιριστής, ο Ζιντάν είναι γιος Αλγερινών μεταναστών, ο Πελέ όταν ήταν μικρός έκλεβε φιστίκια για να χορτάσει την πείνα του, ο Κρόιφ είναι γιος της καθαρίστριας του γηπέδου του Άγιαξ, (ο.π. σελ. 87)

μεμονωμένων ατομικοτήτων αλλά σαν ένας ξέχωρος ποιοτικός συνδυασμός.»¹²⁰

Συνεπώς η επίτευξη του γκολ, που είναι και ο σκοπός κάθε ποδοσφαιρικής αναμέτρησης αποτελεί το προϊόν μιας συλλογικής προσπάθειας και δεν είναι ανεξάρτητο από την θέληση και την πορεία των παικτών αλλά καθορίζεται συνειδητά μέσα από την συλλογική ομαδική προσπάθεια. Αυτό δεν σημαίνει ότι το στοιχείο της προσωπικότητας ακυρώνεται στο ποδόσφαιρο, αντίθετα αυτή η προσωπικότητα δεν μπορεί να ολοκληρωθεί πέρα και έξω από την ομάδα.

Πρόκειται για έναν αγώνα που διεξάγεται επί ίσους όρους όπου μια θεωρητικά αδύναμη ομάδα μπορεί να «κάνει την έκπληξη» και να κερδίσει, με άλλα λόγια είναι δυνατόν να τεθούν σε αμφισβήτηση οι όποιες ιεραρχίες, κάτι ιδιαίτερα δύσκολο, αν όχι αδύνατον, στην καθημερινή ζωή, αλλά που προσδίδει στο ποδόσφαιρο μια λαϊκή αίγλη¹²¹.

Το ποδόσφαιρο είναι «κατασκευασμένο» με τα υλικά που φτιάχτηκε ο άνθρωπος. Έχει μέσα του την αυτοθυσία και την γενναιότητα αλλά την ίδια ώρα συνυπάρχει με την απάτη και την κλεψιά. Άλλωστε το ποδόσφαιρο είναι τόσο δημοφιλές γιατί μοιάζει με την ίδια τη ζωή. Κανένα άλλο παιχνίδι δεν συγκεντρώνει ταυτόχρονα τόσα στοιχεία όπως την στρατηγική, την τακτική, την συνεργασία της ομάδας, τον κίνδυνο την αυτοσυγκέντρωση και την γενναιότητα. Γι' αυτό και οι λάτρεις του συμφωνούν ότι κανένα άλλο παιχνίδι δεν μπορεί να γοητεύσει την ανθρώπινη φύση και να συνεγείρει όλες μαζί τις αισθήσεις όπως το ποδόσφαιρο γιατί κανένα άλλο παιχνίδι παρά την τόση οργάνωση και σχεδιασμό του δεν παραμένει τόσο απρόβλεπτο.

Η άποψη που θέλει την «βαρβαρότητα» του αθλήματος (πόσο πιο βάρβαρο μπορεί άλλωστε να θεωρηθεί το ποδόσφαιρο από το μποξ) ως

¹²⁰ Γ. Ρούσης, Για το ποδόσφαιρο με αγάπη, στο βιβλίο Ν. Μπογιόπουλος – Δ. Μηλάκας, Μια θρησκεία χωρίς απίστευτους: Ποδόσφαιρο, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2005, σελ. 19

υπαίτια για τις ακραίες και βίαιες αντιδράσεις των οπαδών του μπορεί να θεωρηθεί το λιγότερο αφελής¹²².

Στην πραγματικότητα η αλλοτρίωση της προσωπικότητας διαμορφώνεται έξω από τα γήπεδα από τον ίδιο τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής. Εμφανίζεται και μέσα σε αυτά, και αυτό γιατί η αποσάθρωση της προσωπικότητας έχει ήδη συντελεστεί πριν μπει κανείς στο γήπεδο¹²³. «Συνήθως οι φίλαθλοι στη συντριπτική πλειονότητά τους δεν μεταβαίνουν στο γήπεδο για να απολαύσουν το θέαμα, αλλά για να εκτονωθούν από τις πολλαπλές επιβαρύνσεις που δέχονται στην καθημερινή τους ζωή. Επιβαρύνσεις που πιθανότατα τους δίνει η επαγγελματική ρουτίνα, το άγχος της καθημερινότητας, οι δυσκολίες που συνεπάγονται οι συνθήκες διαβίωσης, κυρίως στις μεγαλουπόλεις με την υπερσυγκέντρωση πληθυσμού και τον αδυσώπητο και γρήγορο ρυθμό ζωής...Ο φίλαθλος στο γήπεδο (που, ας σημειωθεί αποτελεί ένα αρκετά αντιπροσωπευτικό δείγμα του κοινωνικού συνόλου, αφού συμμετέχουν άτομα όλων των κοινωνικών τάξεων) νιώθει μια παράξενη συνοχή με το ετερόκλητο μωσαϊκό άλλων αγνώστων ατόμων, που βρίσκονται δίπλα του. Έτσι ο φίλαθλος νιώθει ασφαλής και σίγουρος για τον εαυτό του και δεν διστάζει συχνά να προκαλέσει τους αντιπάλους του στηριζόμενος στη δύναμη της συμπαγούς και αρραγούς μάζας των ομοϊδεατών. Και έτσι τολμά να προβεί σε ενέργειες και να εκδηλώσει επιθετικότητα, που κάτω από άλλες συνθήκες δεν θα ήταν δυνατόν να επιχειρήσει ποτέ»¹²⁴ Το ηλικιακό πλαίσιο στο οποίο τοποθετούν οι έρευνες τα άτομα τα οποία προκαλούν «επεισόδια» στα γήπεδα καταδεικνύει μία νεολαία με ήδη

¹²¹ Ο.π.,σελ. 29

¹²² Βλ. Ι. Ευαγγέλου, Το πρόβλημα της εγκληματικότητας, εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλα, αθήνα – Κομοτηνή 1999, σελ. 48: «Το ποδόσφαιρο είναι μια ιδιάζουσα μορφή επιθετικότητας (σε ειρηνικές περιόδους) που καλλιεργείται συστηματικά. Καρπός του ποδοσφαίρου που όλοι τον γευόμαστε στην εποχή μας είναι οι χούλιγκανς. Παιδιά κομπλεξικά, δυσπροσάρμοστα στο σχολείο και στην κοινωνία, που προέρχονται συνήθως από προβληματικές οικογένειες και έχουν την τάση να οργανώνονται σε ομάδες και συμμορίες δολιοφθοράς και τρομοκρατίας φασιστικού τύπου...»

¹²³ Γ. Ρούσης, ο.π., σελ. 15

σοβαρά προβλήματα προσανατολισμού, μια νεολαία αποκλίνουσα και παγιδευμένη στα αδιέξοδα της σύγχρονης ζωής και υποκουλτούρας. Ποιος θα μπορούσε να αρνηθεί ότι ο χουλιγκανισμός σήμερα ισοδυναμεί με αποξένωση, έλλειψη προτύπων, ιδανικών, οραμάτων, θεοποίηση του κέρδους, άμβλυνση ηθικών αξιών, καιροσκοπισμό, καταπίεση, αβεβαιότητα για το μέλλον και ανεργία. Μια στρεβλή έκφραση της κοινωνικότητας σε μια εποχή σαν τη δική μας που καλλιεργείται στο έπακρο ο ατομικισμός, ο οποίος και εντάθηκε παραπέρα με τις νέες εργασιακές σχέσεις που αρχίζουν να επικρατούν.

Το ανεργμάτιστο της προσωπικότητας του σύγχρονου νέου, σε συνδυασμό με την εκ φύσεως επιαναστατικότητα και αμφισβήτησή του τον οδηγεί σε διοχέτευση της ενεργητικότητάς του σε ένα υποπροϊόν του πάθους του για ισότητα και δικαιοσύνη, του πάθους καταπιεσμένων προσωπικοτήτων, που θέλουν να ακουστεί η φωνή τους, κάτι που όμως δεν εκφράζεται με τα ίδια μέσα του συστήματος. Σε κάθε περίπτωση, ο χουλιγκανισμός δεν αποτελεί παρά μια βίαιη έκφραση ενός κυρίαρχου στην κοινωνία ανταγωνισμού και μιας ήδη αποξενωμένης προσωπικότητας: οι χούλιγκαν λειτουργούν με βάση τις αξίες με τις οποίες έχουν γαλουχηθεί αποκαλύπτοντας με τον καλύτερο τρόπο την κοινωνική προσωπικότητα όπως αυτή κατακερματίζεται και συνθλίβεται στα υπόλοιπα πεδία της ζωής.

Αξίζει να αναφερθεί η μαρτυρία ενός οπαδού της ΑΕΚ: «Το ότι ταυτίζεται με τον ήρωα, τον ποδοσφαιριστή, σημαίνει ότι θέλεις να νικήσει αυτός, για να νικήσεις και εσύ μαζί του. Προσπαθείς έτσι, την σφαλιάρα που τρως στη ζωή να την ανταποδώσεις μέσα στο γήπεδο με εκπρόσωπο τον ποδοσφαιριστή και την ομάδα σου»¹²⁵. Η βία δεν είναι τελικά μόνο το αποτέλεσμα του πάθους των οπαδών να νικήσει η ομάδα, αλλά

¹²⁴ Ι. Φραντζεσκάκης, ο.π., σελ. 89

περισσότερο η επιθυμία των οπαδών να αποδείξουν στον εαυτό τους και στους άλλους ότι υπάρχουν. Δέχεται την ετικέτα και το στίγμα, γιατί νομίζει ότι έτσι ανήκει κάπου, σε μια «οικογένεια», σε μια «θρησκεία»¹²⁶.

Ο χούλιγκαν τρέφεται από την πλάνη του. Ενώ θέλει να εμφανίζεται επαναστάτης και αμφισβητίας, είναι ακριβώς το αντίθετο, γιατί όχι μόνο δεν αμφισβητεί τις κυρίαρχες αξίες αλλά με τη συμπεριφορά και τα πιστεύω του τις επικυρώνει. Αναδεικνύει ή αναγνωρίζει ηγέτες, αναπτύσσει «πελατειακές σχέσεις» μαζί τους¹²⁷, (τρέφοντας την ψευδαίσθηση εξουσίας ότι έτσι «έχει λόγο» και συνδιαμορφώνει τα πράγματα στην ομάδα) θεοποιεί τον πρόεδρο, τον προπονητή και τους παίκτες. Δέχεται την ιεραρχική δομή της ομάδας, υιοθετεί το ανταγωνιστικό εξουσιαστικό μοντέλο της κοινωνίας. Νομιμοποιεί τις δυνάμεις καταστολής και συντελεί στην αύξηση της επιβολής του ολοκληρωτικού κρατικού ελέγχου επί της κοινωνίας¹²⁸.

Θα ήταν βέβαια λάθος να θεωρήσουμε νομοτέλεια τη συμμετοχή των νέων παρά τα ιδιαίτερα και σοβαρότατα προβλήματα που αντιμετωπίζουν σήμερα σε ομάδες χούλιγκαν. Η αναζήτηση διεξόδου από τα σύγχρονα αδιέξοδα θα μπορούσε να λάβει ποικίλες μορφές, και δη την υγιέστερη όλων, την αγωνιστική έκφραση της συσσωρευμένης αγανάκτησης και της δυσaráσκειας στο πλευρό του λαού και του λαϊκού κινήματος. Εδώ όμως παρεμβαίνει καταλυτικά η αποτελούμενη από τους κοινώς ονομαζόμενους

¹²⁵ Κ. Γεωργιάδης, Ν. Ασημακόπουλος, Μυστική επιχείρηση ποδόσφαιρο, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 1988, σελ. 18

¹²⁶ Γ. Πανούσης, Τη βία στα γήπεδα τη γεννάει το σύστημα, Κυριακάτικος Ριζοσπάστης, 16 Ιανουαρίου 2005, σελ. 14

¹²⁷ «Σε κάθε εξέδρα του γηπέδου υπάρχουν οι λεγόμενοι «αρχηγοί» που αποφασίζουν για οποιαδήποτε εκδήλωση του συνδέσμου. Αυτοί πληρώνουν και τα σχετικά έξοδα, με τη διαφορά ότι τα χρήματα τα παίρνουν φανερά ή κρυφά, από διάφορους διοικητικούς ή εξωδιοικητικούς παράγοντες. Οι αμοιβές για τους ίδιους είναι συνήθως χρηματικές αλλά συχνά και «ηθικές» (εξεύρεση εργασίας κλπ). Γ. Λάμπιας, σε Ι. Ευαγγέλου, Το πρόβλημα της εγκληματικότητας, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 1999, σελ. 54-55

¹²⁸ Ν. Κουλούρης, Το παιχνίδι της επιβολής – η παραμόρφωση του χαρακτήρα του αθλητισμού και οι τρόποι αποκατάστασής του, Ευρωπαϊκό Συνέδριο για την αντιμετώπιση της βίας στα γήπεδα, Αθήνα 17-19 Φεβρουαρίου 1989, Υπουργείο Αθλητισμού – Γενική Γραμματεία Αθλητισμού, σελ. 148

«παράγοντες» του ποδοσφαίρου ομάδα, η οποία υπηρετεί οικονομικοπολιτικά συμφέροντα και η οποία δρα αν όχι με τη σύμπραξη τουλάχιστον με την ανοχή της πολιτείας.

Είναι αλήθεια ότι με το πέρασμα των χρόνων το ποδόσφαιρο όπως άλλωστε και κάθε άλλη δραστηριότητα που μπορούσε να αποφέρει κέρδος, πέρασε στα χέρια επιχειρηματιών οι οποίοι μέσω αυτού επεδίωκαν πέρα από το να αποκομίσουν κέρδη, να καταξιωθούν κοινωνικά και να προβάλουν την εικόνα τους. Μια τόσο δημοφιλής υπόθεση δεν θα μπορούσε να περάσει απαρατήρητη από εκείνους που θέλουν να καθορίζουν τις ζωές των ανθρώπων. Σιγά σιγά λοιπόν το ποδόσφαιρο μετεξελίχτηκε σε παγκόσμιο επίπεδο σε μια γιγαντιαία οικονομική επιχείρηση, γύρω από την οποία διακινούνται άμεσα, είτε έμμεσα, τεράστια ποσά, σε μια επιχείρηση του θεάματος που κατέχει εξέχουσα θέση στα τηλεοπτικά προγράμματα και γενικότερα στα ΜΜΕ¹²⁹. Εταιρείες, κυβερνήσεις, κοινωνικοί σχηματισμοί προσπαθούν αξιοποιώντας τον μηχανισμό της ταύτισης με την εκάστοτε ποδοσφαιρική ομάδα, να κερδίσουν προσεταιριζόμενοι την «πελατεία» του αθλήματος, γιατί οι τεράστιες μάζες των ανθρώπων που ασχολούνται με την μπάλα αποτελούν ταυτόχρονα τεράστιες και ως εκ τούτου κερδοφόρες αγορές.

Το γήπεδο είναι πλέον το πεδίο όπου μεταφέρονται οι καπιταλιστικοί ανταγωνισμοί των ομίλων οι οποίοι αγκαλιάζουν ένα ευρύ φάσμα της οικονομικής ζωής. Οι ομάδες ονομάζονται πια ανώνυμες εταιρείες και παράγουν εμπόρευμα. Οι παίκτες των επαγγελματικών ομάδων έπαψαν να είναι τα φτωχόπαιδα των λαϊκών γειτονιών, ή παίκτες που έπαιζαν μόνο

¹²⁹¹²⁹ Ο Φραντζεσκάκης (ο.π., σελ. 91) παρατηρεί πως ευθύνη για την αύξηση του χουλιγκανισμού πρέπει να αναζητηθεί και στα ΜΜΕ καθώς: α) έδωσαν στους πιο βίαιους οπαδούς φήμη παλικαριάς, β) δημιούργησαν στους οπαδούς των αντιπάλων ομάδων ένα αίσθημα κατωτερότητας που με τη σειρά του οδήγησε σε προσπάθειες των ομάδων αυτών να κερδίσουν φήμη με την δημιουργία επεισοδίων από τους οπαδούς τους και γ) παρουσιάζουν τα γήπεδα ως χώρους όπου συμβαίνουν συχνά συγκρούσεις και επηρεάζουν με τον τρόπο αυτό τη σύνθεση του πλήθους προσελκύοντας ταραχοποιά στοιχεία. Κατά τη γνώμη μου, μόνο δευτερευόντως μπορούν να αναζητηθούν ευθύνες στα ΜΜΕ τα οποία σε κάθε περίπτωση αναπαράγουν και δεν δημιουργούν τις συνθήκες εμφάνισης και αύξησης ενός φαινομένου.

για τη φανέλα. Ορισμένοι από αυτούς έφτασαν να κερδίζουν αμύθητα ποσά, τα οποία ιδιαίτερα σε περιόδους που απαιτείται λιτότητα για τους πολλούς, προκαλούν το λαϊκό αίσθημα. Στα γήπεδα κυριαρχεί η σκοπιμότητα, που αντικαθιστά την φαντασία, γιατί το επιτάσσουν ο ορθολογισμός και η δύναμη, που είναι οι ηθικές αρχές της αγοράς. Έτσι το ποδόσφαιρο αντανakλά τη σαπίλα της ίδιας της οικονομικής βάσης πάνω στην οποία διεξάγεται¹³⁰.

Συνεπώς ο χουλιγκανισμός είναι μια παραγωγική επιτάχυνση στα γρανάζια της καπιταλιστικής μηχανής¹³¹, αφού αποφέρει εισιτήρια, μετατρέποντας την αγάπη για την ομάδα και την ενασχόληση με το ποδόσφαιρο σε κέρδος και μετουσιώνοντας τους φιλάθλους σε πελάτες – καταναλωτές. Αυτό γίνεται καλύτερα αντιληπτό αν αναλογιστεί κανείς την τεράστια αγορά που έχει δημιουργηθεί γύρω από το ποδόσφαιρο και η οποία αφορά όχι μόνο τα εισιτήρια για τους αγώνες αλλά και τα έσοδα από τα στοιχήματα κάθε είδους, νόμιμα και παράνομα, τους χορηγούς των ομάδων και τα προϊόντα με το σήμα τους, τα τεράστια έσοδα από τα τηλεοπτικά δικαιώματα¹³². Τα οικονομικά συμφέροντα λοιπόν είναι αυτά, που υπαγορεύουν την δημιουργία και την συντήρηση του φαινομένου του χουλιγκανισμού, γιατί το ποδόσφαιρο, όπως κάθε ανθρώπινη ενασχόληση, ανήκει σε εκείνες τις δραστηριότητες που περιέχουν την δυναμική τόσο για το καλό όσο και για το κακό. Η ουσία τελικά είναι ποιος ελέγχει την κάθε

¹³⁰ Ν. Μπογιόπουλος – Δ. Μηλάκας, ο.π., σελ. 72-82

¹³¹ Μ. Ψημίτης, Χουλιγκανικές μέθοδοι και πρακτικές για την αντιμετώπιση της κοινωνικής στασιμότητας, Ευρωπαϊκό Συνέδριο για την αντιμετώπιση της βίας στα γήπεδα, Αθήνα 17-19 Φεβρουαρίου 1989, Υπουργείο Αθλητισμού – Γενική Γραμματεία Αθλητισμού, σελ. 124-129

¹³² Βλ. Γ. Πανούσης ο.π. υποσ. 43., σελ. 137: «Οι ομάδες έχουν πλέον «χρηματιστηριακή αξία», δεν διοικούνται δημοκρατικά αλλά «προεδρικά», διακινούνται –μέσω αυτών- κεφάλαια άγνωστης προέλευσης κλπ. Συνέπειες αυτής της αλλαγής είναι καταρχήν δύο: ή οι οπαδοί εκτοπίζονται από τα γήπεδα και αντικαθίστανται από τους μετόχους, συνδρομητές ή οι οπαδοί επιφορτίζονται με το ρόλο του «πολιορκητικού κριού» για τη διάνοιξη άλλων – άσχετων με τον αθλητισμό- αγορών. Στο όνομα της διάσωσης των αθλητικών συλλόγων η Πολιτεία αφήνει να δημιουργηθούν «ιδιωτικοί στρατοί» (με στρατηγούς, λοχαγούς και στρατιώτες). Οιονεί – στρατοκρατικό πλήθος οπαδών, πολεμιστών, οργανωμένων σε πανεθνικά παρακλάδια συνδέσμων και σε άλλα άτυπα δίκτυα, δομημένων ομάδων κρούσης που δεν αρκούνται στις λεκτικές ή συμβολικές ενέργειες....»

ανθρώπινη δραστηριότητα, πώς την κατευθύνει, πώς την αξιοποιεί και στην υπηρεσία ποιων συμφερόντων την θέτει. Υπό αυτό το πρίσμα, το ποδόσφαιρο είναι περισσότερο το πρόσχημα παρά η αιτία της βίας. Γιατί η βία δεν προέρχεται από την φύση του παιχνιδιού αλλά πρόκειται για προκατασκευασμένη και κατευθυνόμενη βία που κυοφορείται και σχεδιάζεται στα γραφεία των ομίλων που ελέγχουν τις ΠΑΕ και εξυπηρετεί την ανάγκη για σταθεροποίηση και διεύρυνση της ισχύος των κάθε λογής προέδρων.

Πέρα όμως από την οικονομική διάσταση του θέματος, το φαινόμενο του χουλιγκανισμού έχει επιπτώσεις και στην διαμόρφωση συνειδήσεων. Μέσα από την ψευδαίσθηση της ταύτισης του θεατή – οπαδού με τον παίκτη και την ομάδα, την ψευδαίσθηση της προσωπικής εμπλοκής στον αγώνα, εκτρέπει με τρόπο ενσωματώσιμο σε έναν τόπο διαφορετικό από το πραγματικό κοινωνικό, οικονομικό και τελικά ταξικό πεδίο την λαϊκή αγανάκτηση καθιστώντας την έτσι ακίνδυνη και ενσωματώσιμη¹³³.

Το ποδόσφαιρο, ιδιοκτησία στα χέρια των επιχειρηματιών που αντιμετωπίζουν τους παρίες των κερκίδων σαν άτομα μειωμένης αντίληψης και σίγουρα μειωμένων κοινωνικών δικαιωμάτων, μετατρέπεται σε πολύ χρήσιμο εργαλείο συναίνεσης. Με την βοήθεια πολιτικών κρατούν το πιο ζωντανό κομμάτι του λαού, τη νεολαία, σε χώρους έξω από τα πεδία των αγωνιστικών διεκδικήσεων και κινητοποιήσεων. Εξάλλου η διοχέτευση της κοινωνικής βίας στους αγωνιστικούς χώρους και γύρω από αυτούς, περιορίζει την εμφάνισή της στους κοινωνικούς αγώνες, διευκολύνει τη λήψη κατασταλτικών αυταρχικών μέτρων και νομιμοποιεί την διατήρηση των δυνάμεων καταστολής¹³⁴.

Δεν είναι άλλωστε καθόλου τυχαίο που όλα τα δικτατορικά καθεστώτα, δίνουν έμφαση στο ποδόσφαιρο, αποτρέποντας κοινωνικές

¹³³ Γ. Ρούσης, ο.π., σελ. 16

¹³⁴ Ν. Κουλούρης, ο.π. σελ. 145-149

ταραχές, ή έστω περιορίζοντας αυτές σε χώρους εντός των γηπέδων, δίνοντας την δυνατότητα στον πληθυσμό να μην ασχολείται με τα κοινωνικά προβλήματα και δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο μια νεολαία αποχαυνωμένη και εύκολα χειραγωγήσιμη¹³⁵.

¹³⁵ Ενδεικτικό παράδειγμα: Το 1964 διεξάγεται ποδοσφαιρικός αγώνας Περού – Αργεντινή. Λίγο πριν το σφύριγμα της λήξης ο διαιτητής ακυρώνει γκολ της γηπεδούχου με το οποίο ισοφάριζε το παιχνίδι. Ακολουθεί πανδαιμόνια με την αστυνομία να χρησιμοποιεί ωμή βία κατά των φιλάθλων. Ο επίσημος απολογισμός έκανε λόγο για 308 νεκρούς και 500 τραυματίες. Την ίδια μέρα μια πρωτοφανής σε όγκο διαδήλωση με δεκάδες χιλιάδες Περουβιανούς κατακλύζει την Λίμα. Το αίτημά τους; Όχι όπως θα περίμενε κανείς να τιμωρηθούν οι υπαίτιοι που προκάλεσαν το θάνατο τόσων ανθρώπων, ούτε στρέφονταν κατά της κυβέρνησης του Περού ή κατά της αστυνομίας. Η διαδήλωση στρεφόταν κατά του διαιτητή με

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΛΕΓΧΩΝ-ΑΝΤΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Αν έτσι έχουν τα πράγματα σε σχέση με τις αιτίες και τους παράγοντες γένεσης του εγκλήματος, μια πλήρης έννοια του κοινωνικού ελέγχου δεν θα μπορούσε να περιοριστεί στις ποινικές κυρώσεις ούτε και στις αντεγκληματικές πολιτικές¹³⁶. Θα έπρεπε να περιλαμβάνει το σύνολο των δημόσιων και ιδιωτικών ενεργειών που οδηγούν στην αντιμετώπιση της εγκληματικότητας. Επομένως ένας περιεκτικός ορισμός του κοινωνικού ελέγχου του εγκλήματος θα περιελάμβανε την αστυνομία, τα ποινικά δικαστήρια, το σωφρονιστικό σύστημα, την αυτοπροστασία, την ιδιωτική ασφάλεια, τις οικογενειακές τιμωρίες και τις πιέσεις του κοινωνικού περίγυρου, πρωτίστως όμως θα περιελάμβανε προληπτικούς και όχι κατασταλτικούς μηχανισμούς αποφυγής εγκληματικής συμπεριφοράς.

Με τον όρο «κοινωνικός έλεγχος» υποδηλώνεται κατά πρώτον το σύνολο των κοινωνικών μηχανισμών μέσω των οποίων εδραιώνεται ματαιώνεται ή μεταβάλλεται μια ανθρώπινη συμπεριφορά. Ως «κοινωνικός έλεγχος» θεωρείται και η διαδικασία που οδηγεί στην καθοδήγηση, στον περιορισμό ή στην εξάρτηση των πράξεων ενός ατόμου από άλλα άτομα. Τέλος «κοινωνικός έλεγχος» είναι και το τελικό αποτέλεσμα, δηλαδή η ρύθμιση της συμπεριφοράς ενός ατόμου ή η συμμόρφωσή του προς ορισμένες θεσμικές επιταγές, πρότυπα συμπεριφοράς και αξιολογικά σχήματα μιας κοινωνικής ομάδας.

αίτημα να κατακυρωθεί το γκολ και ο αγώνας να λήξει ισόπαλος! Ν. Μπογιόπουλος – Δ. Μηλάκας, ο.π., σελ. 98

¹³⁶ Τον όρο «αντεγκληματική πολιτική» εννοούμε ευρύτατα, ως μια μορφή οργάνωσης της κοινωνικής ζωής που βασίζεται στην απονομή εξουσίας η οποία καθορίζει την κατανομή των αγαθών, εγγυάται τους θεσμούς με την ευρεία έννοια και προτείνει τις αξίες. Βλ. Μ. Delmas-Marty, Πρότυπα & τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής, (μτφρ:Χριστ. Ζαραφωνίτου), Νομική Βιβλιοθήκη, σελ.41

Με τον όρο «*πρόληψη εγκλημάτων*» εννοούμε κάθε προσπάθεια: Α) να ανιχνευθούν και κινητοποιηθούν εκείνα τα θεσμικά χαρακτηριστικά και εκείνοι οι μηχανισμοί κοινωνικού ελέγχου που προορίζονται να παράγουν προσωπικότητες με «εγώ» ικανό να συμμορφώνεται προς το νόμο δηλαδή άτομα με σύννομες ταυτότητες και μη εγκληματική συμπεριφορά. Β) να αναδομηθούν οι υπάρχοντες θεσμοί (π.χ. ποινικό δίκαιο, οικονομία κλπ) ή να δημιουργηθούν νέοι, έτσι ώστε να παραχθούν οι επιθυμητές εγκληματοαποτρεπτικές συνθήκες και Γ) να εξαλειφθούν εκείνες οι συνθήκες που τείνουν να υποθάλπουν εγκληματικές συμπεριφορές και ταυτότητες¹³⁷. Πρόκειται δηλαδή για μια έννοια ευρύτατη, που χρήζει συστηματοποίησης και εξειδίκευσης.

Η πρόληψη μπορεί να διακριθεί σε *ποινική* και *εξωποινική*:

- Η *ποινική* πρόληψη καλύπτει μορφές επίσημου κοινωνικού ελέγχου και επιδιώκεται με τον κατάλληλο χειρισμό των ποινικών κυρώσεων και του όλου συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης. Διακρίνεται με τη σειρά της στην *ατομική* πρόληψη (όταν ο τιμωρούμενος αποτρέπεται από την τέλεση μελλοντικών εγκλημάτων είτε γιατί φοβάται είτε γιατί τον έχουν αχρηστεύσει είτε τέλος γιατί έχει βελτιωθεί) και στη *γενική* πρόληψη (στη συγκράτηση όλων των κοινωνιών από την τέλεση εγκλημάτων είτε επειδή φοβούνται την ποινή είτε επειδή διαπαιδαγωγούνται από αυτήν).

- Η *εξωποινική* πρόληψη επιδιώκεται με τον κατάλληλο χειρισμό ορισμένων θεσμών και διαδικασιών και συνδέεται άμεσα με την έννοια της κοινωνικοποίησης, η οποία ως διαδικασία συγκρατεί τους περισσότερους ανθρώπους από το έγκλημα. Πρακτικές εξωποινικής πρόληψης που ακολουθούνται έχουν συνήθως να κάνουν με την λεγόμενη περιβαλλοντική πρόληψη (όπου ως περιβάλλον νοείται η οικογένεια και το έμψυχο και άψυχο υλικό της περιοχής της κατοικίας, της εργασίας και της

¹³⁷ Βλ. Κ.Δ. Σπινέλλη, Η γενική πρόληψη των εγκλημάτων, θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση μορφών κοινωνικού ελέγχου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 1982, σελ.60

εκπαίδευσης), με την έμφαση και ενίσχυση των θετικών προτύπων συμπεριφοράς (αύξηση επικοινωνίας με άτομα που σέβονται τους νόμους και ακολουθούν θετικά πρότυπα συμπεριφοράς), με την οργάνωση του ελεύθερου χρόνου και με μεταβολές σε κοινωνικές δομές και θεσμούς.¹³⁸

Με την έννοια της πρόληψης (και δη της γενικής και της ειδικής) συνδέεται άρρηκτα τέλος και η έννοια της ποινής, η οποία βρίσκεται στο επίκεντρο της αντεγκληματικής πολιτικής. Όσο περισσότερο μάλιστα η ποινή προσεγγίζει την έννοια της δικαιοσύνης, τόσο περισσότερο αποτελεσματική καθίσταται: «Μια θεωρία της ποινής δεν θα μπορούσε να δημιουργήσει αδιέξοδο όσον αφορά τους «ευγενείς» λόγους των παραγόντων κοινωνικής δράσης. Συγκρατούμεθα από το να κλέψουμε επειδή τελικά είναι προς το συμφέρον μας το οποίο έχουμε πολύ καλά κατανοήσει να περιβαλλόμαστε από ανθρώπους που δεν αγγίζουν τα περιουσιακά μας στοιχεία χωρίς τη συναίνεσή μας.... Αν υπάρχουν παρόμοιες αιτίες για να σέβεται κάποιος το νόμο ποια θα ήταν η λειτουργία της ποινής; Η ποινή θα τις υπενθύμιζε. Η δικαστική απόφαση θα έλεγε στον ένοχο: με το έγκλημά σου συντέλεσες ώστε το θύμα σου να υποστεί μια αδικία, η έκταση της οποίας σου υποδεικνύεται από την αυστηρότητα με την οποία τιμωρήθηκες. Η δικαστική αυτή απόφαση θα απευθυνόταν στο σύνολο των πολιτών για να τους πει: η τιμωρούμενη σήμερα πράξη αποτελεί μια παρέκκλιση από το κοινωνικό παιχνίδι, χωρίς το οποίο δεν μπορούμε ούτε να ζούμε ειρηνικά ούτε να συνεργαζόμαστε...Από αυτήν την έποψη το έγκλημα και η τιμωρία αποτελούν μέσα έκφρασης χρησιμοποιούμενα κατά τη διάρκεια μιας δραματικής διαμάχης πάνω στο δίκαιο και στο άδικο, πάνω στο καλό και στο κακό. Με το έγκλημά του ο εγκληματίας διακηρύσσει ότι ο νόμος δεν ισχύει πια γι' αυτόν και ότι το θύμα του δεν αξίζει σεβασμού. Με την ποινή η κοινωνία αποκρίνεται ότι ο νόμος ισχύει πάντα, έχοντας ακριβώς ως απόδειξη το γεγονός ότι

¹³⁸ Βλ. Κ.Δ. Σπινέλλη, ο.π., σελ.80 επ.

εφαρμόζεται και το θύμα αξίζει τον σεβασμό που οφείλεται σε κάθε ανθρώπινη ύπαρξη, πράγμα που αποδεικνύεται από το γεγονός ότι δεν προσβάλλεται ατιμωρητί»¹³⁹

Σε μια προσπάθεια εν τέλει να συνδέσουμε τις δυνατότητες αποτελεσματικής εφαρμογής μιας αντεγκληματικής πολιτικής σε όλες της τις εκφάνσεις, (είτε με τη μορφή του επίσημου εξωτερικού κοινωνικού ελέγχου είτε του ανεπίσημου εσωτερικού, είτε με τη μορφή της πρόληψης είτε της καταστολής) με τα γενικότερα συμπεράσματα που απορρέουν από τις αναπτύξεις που προηγήθηκαν, διαπιστώνουμε εν πρώτοις ότι ξεφεύγει από το στεγανό χώρο και το αντικείμενο κάθε επιμέρους επιστήμης να προτείνει λύσεις σχετικές με τη σταθεροποίηση, τη βελτίωση ή την ανατροπή των κοινωνικών όρων που γεννούν την παραβατική συμπεριφορά παρόλο που τα δομικά χαρακτηριστικά και οι λειτουργικές ιδιαιτερότητες κάθε κοινωνικού σχηματισμού αποτελούν το πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσονται συμπεριφορές που χαρακτηρίζονται ανάλογα ως «φυσιολογικές», «παρεκκλίνουσες», «παραβατικές» κλπ.

Όπως διαπιστώσαμε και στην πρώτη ενότητα, κάθε κοινωνία υιοθετεί τον κώδικα αξιών που η κρατούσα τάξη θεωρεί ότι εξυπηρετεί καλύτερα τα συμφέροντά της. Η ετερότητα αυτή στις αξίες (όπως αυτές προστατεύονται και από τους κανόνες διαβίωσης και τους νόμους) δημιουργεί και εστίες κοινωνικών συγκρούσεων οι οποίες συχνά παίρνουν και τη μορφή παραβατικής ή και εγκληματικής συμπεριφοράς.

Η οποιαδήποτε όμως μορφή αντεγκληματικής πολιτικής μοιραία θα διαδραματίζει το ρόλο της όχι στο γενικό κυρίαρχο πλαίσιο των κοινωνικών σχέσεων αλλά στο μεταγενέστερο στάδιο της διαδικασίας μετατροπής του σε ειδικό (κατά κατηγορία εγκλημάτων) και ατομικό (στην προσωποποιημένη του έκφραση).

¹³⁹ M. Cusson, Σύγχρονη Εγκληματολογία, Νομική Βιβλιοθήκη, 2002, σελ.221-222.

Η κλασσική δε αιτιότητα και αιτιοκρατία υπό τη μορφή μιας γραμμικής σχέσης «αίτιο – αποτέλεσμα» δεν συμβάλλει στην κατανόηση της φύσης κοινωνικών φαινομένων όπως είναι το έγκλημα δεδομένου ότι στους αναλλοίωτους νόμους της φύσης ή στους ακλόνητους μαθηματικούς νόμους αντιπαραβάλλεται ένα φαινόμενο το οποίο αποτελεί τμήμα ενός περίπλοκου συστήματος κοινωνικών αλληλεπιδράσεων και διεργασιών όπου οι εγκληματογενείς αντιθέσεις μαζί με τις αντίστοιχες συνθήκες συγκροτούν ένα ευρύ φάσμα «κοινωνικής παρέκκλισης».

Γι' αυτό και στην αναζήτηση των αιτιών, συνθηκών και παραγόντων που επιδρούν στην ανάπτυξη παραβατικής συμπεριφοράς, σε οποιοδήποτε κοινωνικό φαινόμενο και αν αναφερόμαστε (όπως λ.χ. στο παράδειγμα που χρησιμοποιήσαμε στην παρούσα εργασία, το φαινόμενο της βίας στα γήπεδα) χρειάζεται να ερμηνεύουμε τα σχετικά κοινωνικά γεγονότα λαμβάνοντας υπόψιν ότι το άτομο ως κινητήριο μοχλός της ιστορίας εντάσσεται στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης συμμετέχοντας στον πολιτισμό ή υποπολιτισμό των διαφόρων ομάδων, επιβεβαιώνοντας την ύπαρξή του στην ομάδα ή δεχόμενος την απόρριψή του από αυτή¹⁴⁰. Δεν είναι συνεπώς τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας αλλά η θέση την οποία έχει το άτομο μέσα στο κοινωνικοπολιτικό σύστημα που καθορίζουν τα στοιχεία της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς του.

«Είναι σίγουρο ότι τα υψηλά standards διαβίωσης και πολιτισμού και η σταθερή κοινωνική συνείδηση θα οδηγήσουν μακροπρόθεσμα στη μεταμόρφωση ή και τη μείωση του εγκλήματος. Είναι επίσης όμως βέβαιο ότι κάθε κοινωνική οργάνωση έχει εσωτερικές αντιθέσεις που νομοτελειακά οδηγούν στη δημιουργία «αντικοινωνίας» ανεξάρτητα αν αυτή έχει προοδευτικά ή αναχρονιστικά χαρακτηριστικά.

Επειδή πιστεύω ότι στην ατομικότητα ενός φαινομένου δεν εμφανίζεται κάποια αιτιότητα ως νόμος αλλά πρέπει να αναζητηθούν οι

αιτιώδεις διασυνδέσεις κατά τρόπο που, ανακαλύπτοντας το «ατομικό» θα μπορέσουμε να δώσουμε και «ατομική λύση» εξακολουθώ να προβληματίζομαι αν η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά δεν είναι τελικά ένα μέσο που επινόησε η προσωπικότητα για να προστατευθεί από κάποιο είδος «ενοχής» μια μορφή «πάλης» του απομονωμένου ανθρώπου κατά των συνθηκών που τον απομόνωνσαν, με τελικό (μοιραίο) αποτέλεσμα ο καθένας να γίνεται «όργανο» του εαυτού του και να απομακρύνεται ταυτόχρονα από τον ίδιο, να μη βρίσκει δηλ. ποτέ την ατομική του ολοκλήρωση»¹⁴¹.

¹⁴⁰ Γ. Πανούση, ο.π. υποσ.8 σελ.231

¹⁴¹ Ο.π., σελ.240-241

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανδριτσόπουλος Γ.**, *Η θέση του Engels στο έγκλημα και τον εγκληματία*, Ανάπτυπο από τα αστυνομικά χρονικά τεύχος 470, Μάιος – Ιούνιος 1976
- Αστρινάκης Α. –Στυλιανούδη Λ.**, *Χέβυ μέταλ, ροκαμπίλι, φανατικοί οπαδοί – Νεανικοί πολιτισμοί και υποπολιτισμοί στη Δυτική Αττικής*, Ελληνικά Γράμματα 1996
- Βέλτσος Γ.Σ.**, *Οι απροσδιόριστοι παράγοντες, Δοκίμιο δομικής κοινωνικής ψυχολογίας*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 1981
- Γεωργιάδης Κ., Ασημακόπουλος Ν.**, *Μυστική επιχείρηση ποδόσφαιρο*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 1988, σελ. 18
- Γεωργούλας Σ.**, *Εγκληματολογία του ελεύθερου χρόνου*, Σειρά Media και έγκλημα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2007
- Γιωτοπούλου – Μαραγκοπούλου Α.**, *Εγχειρίδιο Εγκληματολογίας, Μέρος Α' – Εισαγωγικά, Το έγκλημα – Η Εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1984
- Δασκαλάκης Η.**, *Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή 1985
- Ευαγγέλου Ι.**, *Το πρόβλημα της εγκληματικότητας*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 1999
- Ιωαννίδης Κ.**, *Το φαινόμενο της βίας στα γήπεδα, ερμηνευτικές και νομοθετικές προσεγγίσεις*, σε Ν. Κουράκη, Αντεγκληματική πολιτική III, Ποινικά 2003
- Ιωαννίδης Κ.**, *Θεωρητικές προσεγγίσεις στην ερμηνεία του φαινομένου Βία στα γήπεδα»*. Ευρωπαϊκό Συνέδριο για την αντιμετώπιση της βίας στα γήπεδα, Αθήνα, 17-19 Φεβρουαρίου 1989, Υπουργείο Αθλητισμού – Γενική Γραμματεία Αθλητισμού
- Καρύδης Β.Χ.**, *Εγκληματικότητα και κοινωνικός έλεγχος στην ΕΣΣΔ (1917-1988)*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1991

Κατσιγαράκη Ε., *Οικογένεια και παραβατικότητα*, εκδ. Αντ. Ν.Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2004

Κουλούρης Ν., *Το παιχνίδι της επιβολής – η παραμόρφωση του χαρακτήρα του αθλητισμού και οι τρόποι αποκατάστασής του*, Ευρωπαϊκό Συνέδριο για την αντιμετώπιση της βίας στα γήπεδα, Αθήνα 17-19 Φεβρουαρίου 1989, Υπουργείο Αθλητισμού – Γενική Γραμματεία Αθλητισμού

Κουράκης Ν.Ε., *Έφηβοι παραβάτες και κοινωνία: juveniles delinquents and society: θεμελιώδεις αξίες, θεσμοί και νεανική παραβατικότητα στην Ελλάδα: a study of fundamental values, institutions and juvenile delinquency in Greece*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1999

Κουράκης Ν.Ε., *εγκληματολογικοί ορίζοντες, Α' – Θεωρία και πρακτική της ποινικής καταστολής*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1991

Λάζος Γ., *Κριτική εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2007

Μαγγανάς Α., *Περί χουλιγκανισμού*, ΠοινΔικ.1998

Λάμπιας Γ., σε Ι. Ευαγγέλου, *Το πρόβλημα της εγκληματικότητας*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 1999

Μαυρομμάτης Θ., *Η έννοια της «αιτίας» εις την γενική θεωρία του δικαίου των συμβάσεων και του αδικαιολόγητου πλουτισμού, στα Πεπραγμένα της Ελληνικής Εταιρείας Δικαιοφιλοσοφικής και Δικαιοιστορικής Ερεύνης, τόμος: αιτία, αιτιότης και δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2003

Μπακατσούλας Μ.Ν., *Εγκληματολογία, Η κοινωνιολογία της εγκληματικότητας*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 1979

Μπογιόπουλος Ν. – Μηλάκας Δ., *Μια θρησκεία χωρίς απίστευτους: Ποδόσφαιρο*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2005

Μπόμης Α., *Το ΑΛΜΑΝΑΚ του ελληνικού και ξένου ποδοσφαίρου*, εκδ. Πελεκάνος, Αθήνα, 2000

Νόβα – Καλτσούνη Χ., *Μορφές αποκλίνουσας συμπεριφοράς στην εφηβεία – Ο ρόλος της οικογένειας και του σχολείου*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2001

Πανούσης Γ.Α., *Θεμελιώδη ζητήματα της εγκληματολογίας*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα 2000

Πανούσης Γ. Α., *Περί εγκληματ(ι)ών λόγος και αντίλογος*, σειρά εγκληματολογικά, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2004

Πανούσης Γ.Α., *Το έγκλημα του φτωχού & η φτώχεια ως «έγκλημα» (σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης)*, Σειρά Εγκληματο-λογικά, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2002

Παπαδάτος Π., *Η επιθετικότητα, η βία και η καταστροφικότητα στην κοινωνική διαβίωση*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1980

Παπακωνσταντής Γ., *Στοιχεία εγκληματολογίας & αντεγκληματικής πολιτικής*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2006

Πατέλλη Ι. *Η φιλοσοφία του Hobbes, λόγος και αιτιότητα στη νέα φυσική και πολιτική επιστήμη*, Ίδρυμα Σάκη Καραγιωργα, Αθήνα 1995

Ρούσης Γ., *Για το ποδόσφαιρο με αγάπη*, στο βιβλίο Ν. Μπογιόπουλος – Δ. Μηλάκας, *Μια θρησκεία χωρίς απίστευτους: Ποδόσφαιρο*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2005

Σιαβελής Ν., *Η έννοια της αιτιότητας εις τις κοινωνικές επιστήμες (με ιδιαίτερη αναφορά στην κοινωνιολογία του Δικαίου)*, στα *Πεπραγμένα της Ελληνικής Εταιρείας Δικαιοφιλοσοφικής και Δικαιοιστορικής Ερεύνης*, τόμος: αιτία, αιτιότης και δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2003

Σοφός Θ., *Ζητήματα αιτιότητας επί αδικήματος οφειλομένου σε άνευ επιγνώσεως αμέλεια*, στα *Πεπραγμένα της Ελληνικής Εταιρείας Δικαιοφιλοσοφικής και Δικαιοιστορικής Ερεύνης*, τόμος: αιτία, αιτιότης και δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2003

Σπινέλλη Κ.Δ., *Η γενική πρόληψη των εγκλημάτων, θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση μορφών κοινωνικού ελέγχου*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 1982

Σπινέλλη Κ.Δ., *Εγκληματολογία, Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2005

Στράγγας Ι., *Η προσήκουσα οριοθέτηση της φιλοσοφικής εννοίας της αιτιότητας ως προϋπόθεση για την ορθή επίλυση ειδικοεπιστημονικών ζητημάτων και δη και εις το πεδίο της νομικής επιστήμης (εισαγωγική εισήγηση) στα Πεπραγμένα της Ελληνικής Εταιρείας Δικαιοφιλοσοφικής και Δικαιοιστορικής Ερεύνης, τόμος: αιτία, αιτιότης και δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2003

Στράγγας Ι., *Φιλοσοφία του Δικαίου, Τόμος Ι, Νομική Βιβλιοθήκη*, Αθήνα 1999

Τερέζης Χ.Α., *Θέματα Αριστοτελικής φιλοσοφίας*, εκδ. Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδάνος, Αθήνα 1998

Τρωϊάνου – Λουλά Α., *Έγκλημα και μεταφυσική, ερμηνείες και μεταφυσικές θεωρήσεις της εγκληματικής συμπεριφοράς*, εκδ. Α. Σάκκουλα, Αθήνα 2004

Τσουκαλά Α., *Μετανάστευση και εγκληματικότητα στην Ευρώπη*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2001

Τσουραμάνης Χ.Ε., *Η συμπεριφορά των Hooligans, διερεύνηση των παραγόντων που την καθορίζουν βασισμένη σε στοιχεία εμπειρικής έρευνας*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 1988

Φαρσεδάκης Ι., *Στοιχεία εγκληματολογίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, 1996,

Φαρσεδάκης Ι., *Παραβατικότητα & κοινωνικός έλεγχος των ανηλίκων*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1985

Φαράκλας Γ., *«Αυτό το πράγμα», Κριτική της αιτιότητας και αυτοσχεσία στη συγκρότηση του κοινωνικού αντικειμένου Δέκα Δοκίμια*, εκδ. νήσος, Αθήνα 2001

Φραντζεσκάκης Ι., *Αντικοινωνική συμπεριφορά νέων, χουλιγκανισμός, αναρχισμός, τρομοκρατία, ναρκωτικά και λοιπές σύγχρονες μορφές αντικοινωνικής συμπεριφοράς*, εκδ. Α. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 1987

Χάνος Α., *Ζητήματα αιτιότητας σε δίκαιο και τεχνική, στα Πεπραγμένα της Ελληνικής Εταιρείας Δικαιοφιλοσοφικής και Δικαιοιστορικής Ερεύνης, τόμος: αιτία, αιτιότητας και δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2003

Ψημίτης Μ., *Χουλιγκανικές μέθοδοι και πρακτικές για την αντιμετώπιση της κοινωνικής στασιμότητας*, Ευρωπαϊκό Συνέδριο για την αντιμετώπιση της βίας στα γήπεδα, Αθήνα 17-19 Φεβρουαρίου 1989, Υπουργείο Αθλητισμού – Γενική Γραμματεία Αθλητισμού

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΣΕ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Becker H.S., *Οι περιθωριοποιημένοι, Μελέτες στην κοινωνιολογία της παρέκκλισης*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2000

Bohm D., *Αιτιότητα και τύχη στη μοντέρνα φυσική*, (μτφρ: Γιώργος Σαββόπουλος) εκδ. Σύναλμα 1996

Cusson M., *Σύγχρονη Εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2002

Debuyst C., *Ηθολογικό πρότυπο & εγκληματολογία* (μτφρ: Ηρώ Σαγκουνίδου – Δασκαλάκη), Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1999

Delmas-Marty M., *Πρότυπα & τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής*, (μτφρ:Χριστι. Ζαραφωνίτου), Νομική Βιβλιοθήκη

Digneffe F., *Ηθική & εγκληματικότητα*, (μτφρ: Ηρώ Σαγκουνίδου – Δασκαλάκη), Νομική Βιβλιοθήκη 2000

Μαρξ Κ.- Ένγκελς Φ., *Η Γερμανική ιδεολογία*, τ. Β, εκδ. Αναγνωστίδη

Μαρξ Κ., *Κριτική της πολιτικής οικονομίας (πρόλογος)*, εκδ. Οικονομικής και Φιλοσοφικής Βιβλιοθήκης, Αθήνα, 1956

Μαρξ Κ., *Μισθωτή εργασία και κεφάλαιο*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1966

Ρόζενταλ Μ.Μ., *Φιλοσοφικό λεξικό, σύγχρονο* – έκδοση Μόσχας 1975, εκδοτικός οίκος Γνώσεις Αθήνα

Wolfgang M.E. – Ferracuti F., *Η υποκουλούρα της βίας*, (μτφρ: Φωτεινή Μηλιώνη), Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1995

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Bessette J-M., *Sociologie du crime*, Presses universitaires de France, Paris 1982,

Carnibella G., Fox A, Fox K., J., Marsh J. And Marsh P. (1996) *Football violence in Europe - A report to the Amsterdam Group*, W.I.R.C.

Duflo C., *La finalite dans la nature, De Descartes a Kant*, Presses universitaires de France

Giulianotti R., *Football. A sociology of the global game*, Polity Press

Hageand J.- Foley Meeker B., *Social Causality, Contemporary Social Research*, series General Editor Martin Bulmer, 1988

Karpinski J., *Causality in sociological research*, Kluwer Academic Publishers, Netherlands, 1985

.Thio A. *Deviant Behavior*, Longman, New York 1998

ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

Καντζιλιέρης Γ., *Στην έδρα του ρατσισμού και του εθνικισμού – Επικίνδυνα φαινόμενα στα γήπεδα*, Κυριακάτικος Ριζοσπάστης, 10 Απριλίου 2005

Πανούσης Γ.Α., *Τη βία στα γήπεδα τη γεννάει το σύστημα*, Κυριακάτικος Ριζοσπάστης, 16 Ιανουαρίου 2005

ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

(www.sirc.org./public/football-violence.html)

<http://en.wikipedia.org/wiki/hooliganism>)